ఆగష్టు 15 - ఆంధ్రనాట్యం

ఆత్మ నివేదన

రచన:

పద్మశ్రీ, భరతకళాప్రపూర్ణ

డా॥ నటరాజ రామకృష్ణ

ఆంధ్రుల మూడు
రీతుల లాస్యనర్తనం

కుంభహారతితో దేవనర్తకి

ప్రభువుల ఆస్థానంలో రాజనర్తకి

ప్రజా జీవితంలో భాగవతారిణి

ఆగష్టు 15 - ఆంధ్రనాట్యం

ఆత్మ నివేదన

రచన:

పద్మశ్రీ, భరతకళాప్రపూర్ణ

డా॥ నటరాజ రామకృష్ణ

ఆగస్టు 15 - ఆంధ్రనాట్యం ఆత్మనివేదన

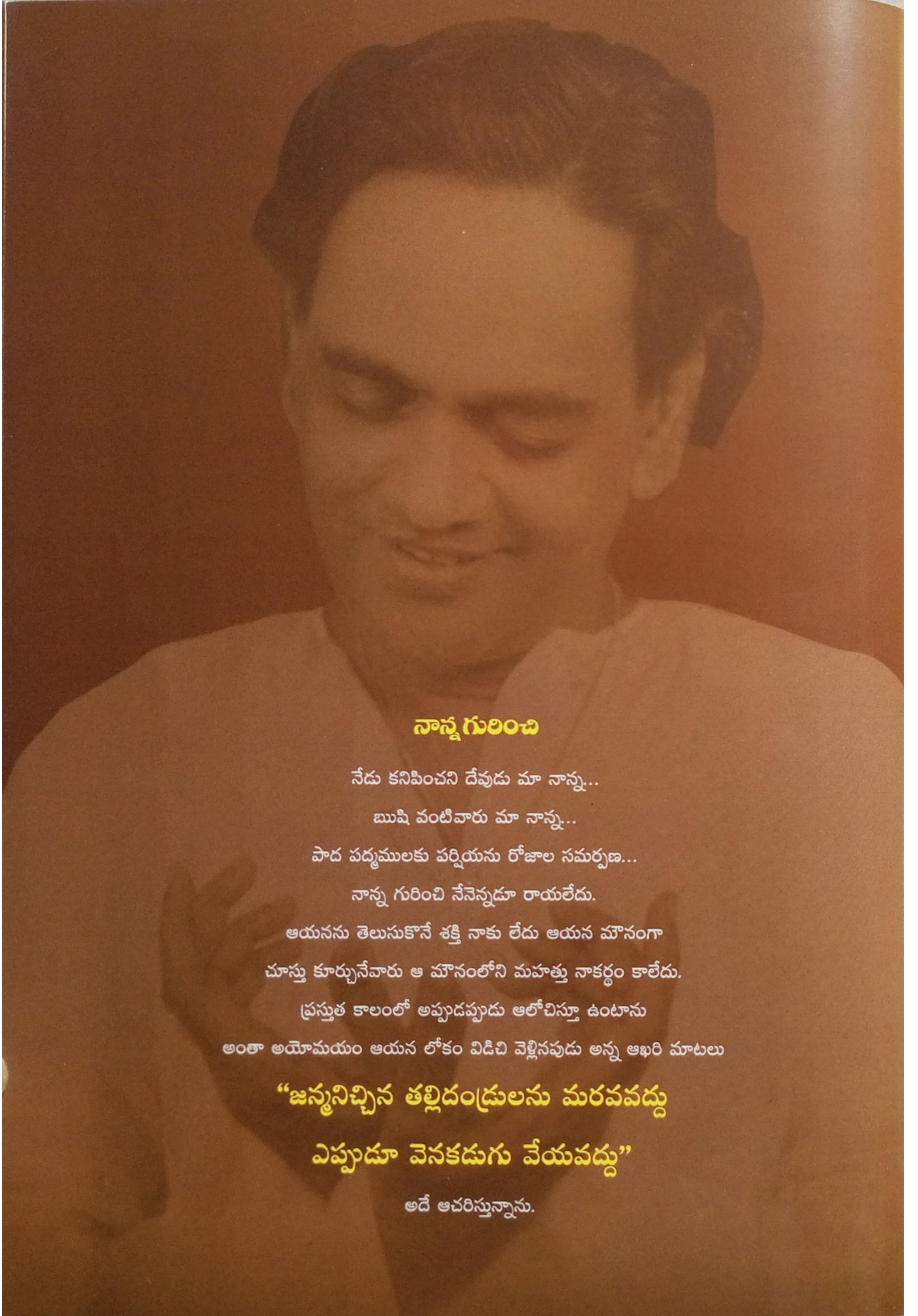
డా॥ నటరాజ రామకృష్ణ

హక్కులు	:	రచయితవి
మొదటి ముద్రణ	:	జూలై 2007
ప్రతులు	:	500
వెల	:	అమూల్యం
ప్రతులకు	:	**శ్రీ సర్వారాయ హరికథా పాఠశాల** కపిలేశ్వరపురం, తూర్పు గోదావరి జిల్లా, ఆంధ్రప్రదేశ్. **నటరాజ రామకృష్ణ** రాజేశ్వరి ఆపార్ట్‌మెంట్స్, జి-1, ఇం.నెం. 7-1-291/16, బేగంపేట్, హైదరాబాద్ - 16.
Designed & Printed at	:	**NRK ADSYSTMEMS** # 1-1-287/11/7, 1st floor, Bapu nagar, Chikkadapalli, Hyderabad - 500 020. Ph : +91-94409 67094 Email: ramsdesigner@gmail.com

ఓ తెనుగు తేజమా! మేల్కొలుపు -
తూర్పున బాల భానుడు బంగారు
కిరణకాంతులు ప్రసరిస్తూ ఉదయిస్తున్నాడు....
ఆలయగంటలు ఆలపిస్తున్నాయి.....
అంగనలు మంగళహారతులతో దైవ పూజకు
పయనమయ్యారు...
ఆంధ్రసంస్కృతిపై ఆవహించిన చీకటి తెరలు
ఒక్కటొక్కటీ తెలిగిపోతున్నవి...

తెనుగుతేజమా!
నీ తెజస్సును మరలనొక్కసారి
ప్రసరింపజేయుము.....
గుణాఢ్యుని కల్పనాచాతుర్యం....
హాలుని కళారాధన - చోళరాజుల భాషా
పోషణ....
కాకతీయుల వీరపురుష తాండవరీతి....
విజయనగరాధీశుల ప్రబంధ కవిత....
రఘునాథరాయల రమణుల లాస్యనర్తన....
గోలకొండ పాదాషాల హిందూ-ముస్లిము
సామరస్యము...
ప్రపంచానికి తెలియాలి....
ఆచరించాలి - దేశము శాంతి సౌభాగ్యాలతో....
ఆంధ్రజాతి ఒకటిగా ఆనందం లోకానికి
పంచాలి....
ఇది నా ఆశయం...
ప్రకృతి మాతకు నా కైమోడ్పు....

నాన్న గురించి

నేడు కనిపించని దేవుడు మా నాన్న...

ఋషి వంటివారు మా నాన్న...

పాద పద్మములకు పర్షియను రోజాల సమర్పణ...

నాన్న గురించి నేనెన్నడూ రాయలేదు.

ఆయనను తెలుసుకొనే శక్తి నాకు లేదు ఆయన మౌనంగా

చూస్తు కూర్చునేవారు ఆ మౌనంలోని మహత్తు నాకర్థం కాలేదు.

ప్రస్తుత కాలంలో అప్పుడప్పుడు ఆలోచిస్తూ ఉంటాను

అంతా అయోమయం ఆయన లోకం విడిచి వెళ్లినపుడు అన్న ఆఖరి మాటలు

"జన్మనిచ్చిన తల్లిదండ్రులను మరవవద్దు

ఎప్పుడూ వెనకడుగు వేయవద్దు"

అదే ఆచరిస్తున్నాను.

సమర్పణ

సంవత్సరం 1992

విశాలాంధ్ర పత్రిక వారు నాకు ఒక లేఖ రాశారు. ఆగష్టు 15 జాతికి స్వాతంత్ర్యం వచ్చిన దినం. ఆనాటి నా జ్ఞాపకాలను వివరిస్తూ ఒక వ్యాసం వ్రాయమన్నది ఆ లేఖలోని సారాంశం. అందుకు ఒక వ్యాసం రాసి పంపాను. అటుపై వరసగా 'ఆత్మనివేదన' అని కొన్ని వ్యాసాలు రాసి భద్రపరిచాను. వాటన్నింటిని కూర్చి ఒక గ్రంథంగా రాశాను. అది **శ్రీ ఎస్.బి.పి.బి.కె. సత్యనారాయణరావు** గారి ద్వారా ఆంధ్ర కళా లోకానికి సమర్పించడానికి వారు దయతో అంగీకరించినందుకు వారికి హృదయపూర్వక ధన్యవాదాలు సమర్పిస్తున్నాను.

నటరాజ రామకృష్ణ
07-05-2007.

ఆంధ్రుల ప్రాచీన విద్యలకు ఆశాదీపం

ఆది దంపతులు
పార్వతీపరమేశ్వర స్వరూపులు
పుణ్యమూర్తులు

శ్రీయుత ఎస్.బి.పి.బి.కె. సత్యనారాయణ రావు గారు

వారి సతీమణి

రాజరాజేశ్వరీ రాణీ సాహెబ్ గారు

వారి ద్వారా ఆంధ్ర కళాలోకానికి అందుతున్నందుకు
ఈ ఆత్మనివేదనను నేను ఆ పుణ్య దంపతులకు
సమర్పించుకొంటున్న చిన్న పూజాపుష్పం

నటరాజ రామకృష్ణ

కపిలేశ్వరపురం జమీందారులు

రావు బహద్దూరు

శ్రీయుత బలుసు బుచ్చి సుబ్బారాయుడు గారు

వారి సహధర్మచారిణి

శ్రీమతి లక్ష్మీ వెంకట సుబ్బమ్మరావు గారు

శ్రీయుత రాజరాజేశ్వరీ అమ్మగారు

హరికథా పాఠశాల, ఆంధ్రనాట్యం విద్యార్థినులతో గురువు శ్రీమతి విజయలక్ష్మి

హరికథా గానము

సంస్కృతాంధ్రములందు కథాగానముచేసే
ఏకైక కళాకారిణి
చి॥సౌ॥ డి. ఉమామహేశ్వరి
అభినవ సత్యభామ బిరుదాంకితుదు
శ్రీ కళాకృష్ణ ధర్మపత్ని వీరిరువురు నా శిష్యులు

మన పురాణ ఇతిహాసాలలోని ఒక కథను సంగీతంలో పాడుతూ భక్తులకు ఆ కథను సులభ శైలిలో - ప్రవచనము చేయడమే కథాగానం. ఇది చాలా ప్రాచీన పద్ధతి అని పండితులు విద్వాంసులు నిర్ధారించారు. రామాయణ కాలంలో లవకుశులు - రామాయణము కథాగానము చేశారు. ఆనాటి నుండే ఈ సంప్రదాయం ప్రపంచంలో ప్రచారంలో ఉందని పండితుల అభిప్రాయం. ఇంత ప్రాచీనమైన ఈ కళారూపం ఎటువంటిది? అది సంగీతమా? - సంగీతమే గాని పూర్తిగా పాట కచేరి పద్ధతి గాదు. నాట్యమా? - ఆటా, పాటాన్నా పూర్తిగా భరత రీతి గాదు. కవిత్వమా? - పూర్తిగా కావ్య, ప్రబంధము గాదు. మరి ఏమిటి? ఆట, పాట, అభినయం, సాహిత్య వ్యాఖ్యానం, వాక్పటిమలు గల సమ్మేళన కళా స్వరూపం ఇది.

మన సంఘములో మన కవులు, గాయకుల, పండితులు, సంగీత విద్వాంసులు తగిన ఆదరణ కల్గించక పోయినా ఇది అపూర్వం, అద్వితీయం, ఆధ్యాత్మిక కళారూపం.

ఇంతటి కళా రూపాన్ని ఆరాధించి, వివిధ ప్రాంతాలు పర్యటించి ప్రజల హృదయాల్లో సముచిత స్థానము లభింపజేసినవారు దైవ స్వరూపులు, హరికథా పితామహులు - ఆదిభట్ల నారాయణదాసు గారు. ఆయన విద్యలనగరము, విజయ నగరం, మహారాజు ఆనంద గజపతి వారి ఆస్థాన విద్వాంసులుగా వుండేవారు. అక్కడ ఒక సంగీత పాఠశాల స్థాపించారు. ఆ పితామహుని పేరు స్థిరస్థాయిగా ఉండాలి, వారి కథాగాన శైలికి అమరత్వం కల్గించడానికి శ్రీ కపిలేశ్వరపురం జమీందారు గారు - ఆ పూరిలో శ్రీ సర్వారాయ హరికథా పాఠశాల, ఆంధ్రనాట్యం నేర్పించుటకు ఉచిత పాఠశాల స్థాపించారు. ఆ పాఠశాల భాగవతారిణియే చిరంజీవి ఉమామహేశ్వరి. ఈమె తన మాతృభాషయైన తెలుగునందేగాక, సంస్కృతంలో కథాగానము చేస్తూ ఆంధ్రదేశమందే గాక, భారతదేశంలోని వివిధ రాష్ట్రాలలో, విదేశాలలో గూడా పర్యటించి, అఖండ కీర్తిని సంపాదించి, తనకు అత్యంత ఆదరముతో విద్యలో శిక్షణ నిప్పించిన శ్రీయుత సత్యనారాణ రావు గారు వారి ధర్మపత్ని రాజరాజేశ్వరి అమ్మ గారి ఆశిస్సులు పొందినది.

శ్రీ సర్వారాయ హరికథా పాఠశాల

మరుగున పడి అంతరించి పోతున్న ఒక అద్భుత లాస్య నర్తనం ఆంధ్రనాట్యం పునరుద్ధరణకు కృషి

పేరు క్రొత్తగా ఉన్నా - నర్తనం అతి ప్రాచీనమైనది

"ఆంధ్రనాట్య వేదానికి - ఇదే స్వాగత గీతిక

తెనుగుజాతి ప్రాభవం - నినదించె వేదిక"

కుంభ హారతులతో ఆంధ్రనాట్యం కళాకారిణులు

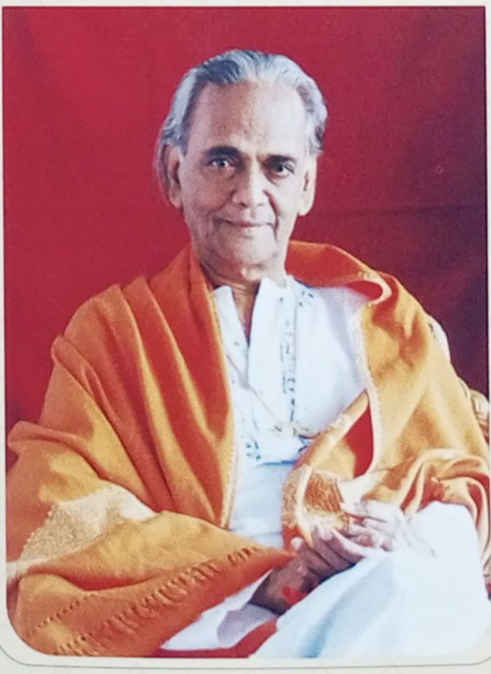
నవజనార్దనంలో తొమ్మిదిమంది శిష్యులు

తూర్పు గోదావరి జిల్లాలో జనార్దుని ఆలయ పూజలో నవజార్దనం ప్రదర్శింపబడేది -

దీనిని ముఖ్యంగా రావు వంశీయులు శ్రీ రాజా గంగాధర రామారావు గారి పోషణలో ఆదరణలో అభివృద్ధి చెందినది

ఒక జన్మ చాలదేమో !

పురాతన చెట్టు వద్ద - అంబపూజతో
ఆరంభమైన ప్రజాకళ, పోను పోను
గుడిని చేరి శాస్త్రీయ రూపం దాల్చింది
అని కొందరి శాస్త్రవేత్తల అభిప్రాయం

గుడిలోని దేవుని పాదాల వద్ద
శాస్త్రంలో పుట్టి, క్రిందకు
అదే విధముగా దిగివచ్చి, చెట్టు వద్దకు
చేరిందని మరికొందరి అభిప్రాయం

నా దృష్టిలో రెండూ సత్యమేగాని
ఆ రూపాలు
ఏవిధంగా ఎన్నడు
రూపొందించినవి
అదే నా పరిశోధన
పూర్తిగా సుర్తెరుగుటకు
ఒక జన్మ చాలదేమో !

తీపి జ్ఞాపకాలు

1948లో నేను నాగపూర్ నుండి ఆంధ్రదేశం వచ్చాక ఇక్కడ నృత్యకళా ప్రచారం ప్రారంభించాను. నాకు జరిగిన మొదటి గొప్ప సన్మానం ఆంధ్రనాటక కళాపరిషత్ వారు జరిపారు. తెనాలిలోని కళాకారుల సంస్థ వారు గొప్పగా సన్మానించారు. ఆనాడు సభకు విచ్చేసిన మహానటుడు, ఆదర్శ పురుషుడు శ్రీ మాధవపెద్ది వెంకటరామయ్య, తనకు తానే సాటియైన స్త్రీ వేషములో ప్రసిద్ధులైన స్థానం నరసింహారావుగారు, తూర్పు గోదావరి జిల్లాలోని ప్రముఖ కళావేత్తలందరూ వచ్చి సుమారు మూడు గంటలు ఏకదాటిగా పాడి, ఆడి, అభినయించిన నా ఉపన్యాసాన్ని విని సంతోషించి, నన్ను ఆశీర్వదించారు. అది మరుపురాని సంఘటన.

1954 తెనాలిలో నాకు అక్కడి పెద్దలు బహూకరించిన నటరాజ పూజామూర్తి

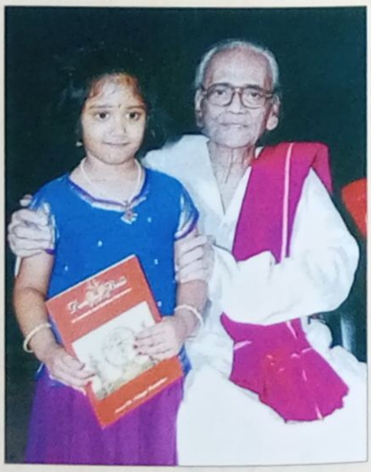

ఒకనాడు కేదారీశ్వరుడు - అచ్చంగ ఆ కైలాసపతి కేదారీశ్వరుడే అని సభల్లో
తేనెలొలుకు మాటల వర్షం కురిసేది - ఆ పలుకులకు
చిలుక పలుకులయ్యాయి - నేడు ఆ కంఠాలు మూగపోయాయి. ఆశ్చర్యం!!

1958 వ సంవత్సరం బాలబాలికలకు ఉపయోగార్ధము, వారిలో నాట్యంపై ఉత్సాహం కల్లించుటకు 'నర్తన బాల' అనే ఒక నృత్య గ్రంథం అతి సులభ శైలిలో రచించాను. దానికి సెంట్రల్ గవర్నమెంట్ అవార్డు వచ్చింది. అట్టి పుస్తకాన్ని వారు సెంట్రల్ గవర్నమెంట్ వారు ఆంగ్లములోకి అనువదించమని కోరగా డ్యాన్సింగ్ బెల్స్ అనే పేరుతో రచించాను. దానికి గూడా అవార్డు వచ్చింది. ఇంగ్లీషు పుస్తకాన్ని మన పూజ్య బాబా నెహ్రూ గార్కి హైదరబాదు వచ్చినప్పుడు కలిసి అంకితము నిచ్చాను. ఒక పుస్తకానికి రెండు అవార్డ్లు ఎలా వచ్చిందని పూజ్యులు అడగగా వివరంగా డ్యాన్సింగ్ బెల్స్ గూర్చి తెల్పాను. వారు సంతోషముతో అంకితముకు అంగీకరించి డిల్లీ వెళ్లిన తరువాత, అంగీకారం తెల్పుతూ ఒక లేఖ వ్రాశారు. 50 సంవత్సరాల క్రిందట చాలా పాపులర్‌గా వుండినది ఈ పుస్తకం. అటువంటి గ్రంథాన్ని నా శిష్యురాలు శ్రీమతి ఉమారామారావు మరల నేటి బాలల కొరకు అచ్చు వేయించుట ఆనంద దాయకం. ఆమెను, ఆమె సోదరిని రాజ్యలక్ష్మిని బాసర సరస్వతి చల్లగా చూడాలని ప్రార్థిస్తున్నాను.

తొలి పుస్తకం తీసుకుంటున్న
బేబి అభినయ కౌశిల్

నవ జనార్దనం - 9 రాత్రులు

కాళేశ్వరం - కరీంనగర్ జిల్లా
శ్రీశైలము - కర్నూలు జిల్లా
ద్రాక్షారామం-దక్షవాటిక తూర్పు గోదావరి జిల్లా

ఈ మూడు శివాలయాల మధ్య దేశము త్రిలింగ దేశము - తెనుగునాడు పంచారామాలు - ద్రాక్షారామాం, సామర్లకోట, భీమవరం, పాలకొల్లు, అమరావతుల వెలిసిన ఐదు శివాలయాలు.

నవ జనార్దనం - తూర్పుగోదావరి తీరాన వరుసగా కోటిపల్లి నుండి - ధవళేశ్వరం వరకు వెలసిన, నారద ప్రతిష్ట జనార్దనుని - విష్ణు దేవుని ఆలయాలు.

ఈ ఆలయాల్లో ప్రదర్శింపబడిన శృంగార, దివ్య దృశ్య ప్రబంధమే నవజనార్దనం - దైవపూజలో ఒక భాగం.

ఈ ప్రబంధ నర్తనము, పిఠాపురము నేలిన రావు వంశీయుల ఆదరణలో పెంపొందినది. రావు వంశీయులు వెలమ ప్రభువులు, విష్ణుభక్తులు. దీనినే - భాగవతమనేవారు - రామాయణ, మహాభారత, భాగవతాల్లో - శ్రీ కృష్ణుని జీవిత కథను తెలిపేది భాగవతం. అందులో అతి రమణీయమైనది కృష్ణ, సత్యల ప్రణయం. ఆ ప్రణయంలో ఒక చిన్ని ముచ్చట - కృష్ణసత్యల పడకటింటి ముచ్చట. ఆ ముచ్చటను ముద్దుగా 9 రోజులు - ప్రభువుల పోషణలో, ప్రత్యేకంగా 9 రాత్రులు కుంతిమాధవుని ఆలయంలో ప్రదర్శించి, పదవ రోజున భాగవత దశమ స్కంధ పారాయణతో ముగించేవారు. అందువల్ల దీనిని నవజనార్దనం అన్నారు.

నవ జనార్ధనం - 9 జనార్ధన స్వామి ఆలయాల్లో ఆడేవారు. మండపేట, సంగీత సరస్వతి మాణిక్యమ్మ నాయకత్వంలో తొమ్మిది మంది ఒకే వేదిక మీద 3 సార్లు మాత్రమే ఆడారు అలా 3 సార్లు ఆడితే యజ్ఞం చేసినంత పుణ్యమనుకొన్నారు. ఆ ప్రాంత దురదృష్టం అలా జరుగలేదు.

పెండేల సత్యభామ ఆ తరవాత ఆమె మనువరాలు చిన సత్యభామ 70 సంవత్సరాల వయస్సు వరకు మాధవుని సేవలో ఈ నవజనార్ధనాన్ని ప్రదర్శించారు. ఆమె అంత్య దశలో ఆమె వద్ద నేను అభ్యసించాను. నా వద్ద కరీంనగరు ప్రాంతీయుడు, అభినవ సత్యభామ బిరుదాంకితుడు కళాకృష్ణకు నేర్పాను. అతని తరువాత ఎవరు ???

నేడు కనిపిస్తున్న
నవజనార్ధన కళావారసుడు,
అభినవసత్యభామ
కళాకృష్ణ -
సంపూర్ణంగా నృత్యమాడి మెప్పించగలవాడు

తరువాత ఎవరు???

ఆత్మ నివేదన

ఈ విశాల విశ్వంలో ఎందరో పుట్టారు
మరెందరో పుడుతున్నారు. ఇంకెందరో పుడతారు.
పుట్టిన ప్రతివాడు జీవించాలి. కనుక జీవితకాలం జీవిస్తాడు.
ఒంటరిగా వచ్చాడు. భ్రాంతితో తనవాడు,
ఇతరులు అనే భావాలతో జీవిస్తున్నాడు.
మళ్లా ఒంటరిగానే వెళ్లిపోతాడు, ఎక్కడి నుండి వచ్చాడో తెలియదు.
మళ్లా ఎక్కడికి వెళ్లతాడో అంతకంటే తెలియదు.
ఈ బతికిన కొన్ని నాళ్లయినా స్వార్థాన్ని కొంత త్యాగం చేసి,
నాది, నా మనుష్యులు, నా జాతి, నా మతం, నా ప్రాంతం
అన్న చింతన పక్కకునెట్టి,
సాటి మానవ కోటి సేవలో, దేశసేవలో.
కొంత జీవిత సమయమైనా, గడపగల్గితే
జన్మ సార్థకమైనట్లని విశ్వసిస్తాను.........

మహా పురుషుల సేవలో, ఉపదేశాల్లో నేను తెలిసికొన్న సత్యం ఇదే. నేను అరాధించే నృత్యకళ నా స్వప్రయోజనాలకు గాక, దేశ సౌభాగ్యానికి, సాంస్కృతిక వికాసానికి తోడ్పడగలదనే నమ్మకంతోనే ఆరాధించాను, ఆరాధిస్తున్నాను. నా నృత్యకళా, సేవ కొంతవరకైనా దేశ అభ్యున్నతికి ఉపకరిస్తే నా జన్మ ధన్యత నొందినదిగా భావిస్తాను. నా కళా తపస్సు ఫలించినట్లు సంతోషిస్తాను. మానవుడు సంపంగి, పొన్న, పొగడ వృక్షాలుగా ఎదగాలిగాని మ్రరిచెట్టు కాకూడదని నా నమ్మకం. తల్లి సరస్వతికి కైమోడ్పు చేస్తున్నాను.

ఇట్లు

నటరాజరామకృష్ణ

హైదరాబాదు - 03-01-1999

ఆస్థాన నాట్యాచార్య పదవి - అంజయ్య గారు

శ్రీశైల మల్లికార్జునుని సంధ్య పూజలో పేరణి తాండవంతో ఆరాధించి, ఆ రాత్రి భ్రమరాంబ సమేతుడైన పరమశివుని ఊంజల్ సేవ సందర్శించి, తిరిగి వస్తున్నాం. మా కారు నాంపల్లి చేరుతూఉంది. తెల తెల వారుతూ ఉంది. డప్పుల వాద్యం మెత్తగా వినిపిస్తూ ఉంది. ప్రేమ వారధి దాటి భాగ్యనగరం ప్రవేశించాం. మా కెదురుగా అల్లంత దూరాన ఇద్దరు యువకులు డప్పులు వాయిస్తూ వస్తున్నారు. వారికి కొద్ది దూరంగా తెలుగు ఆడపడుచులు ముఖాలకు పసుపు పూసుకొని, స్నానం చేసి తడియారని తమ కురులు జారుముడి వేసికొని నుదుట బొట్టు పెట్టుకొని, చెక్కిళ్లకు గంధం అలుదుకొని, కొత్త గద్వాలు చీరెలు కట్టుకొని, ఒక పళ్లెంలో పూజాద్రవ్యాలు, వెలిగించిన ప్రమిదలు పట్టుకొని పుట్టలో పాలు పోయడానికి బయలు దేరారు. మన తెలుగు వారు, నాగజాతి వారమని పెద్దలు అనగా విన్నాను. వారిని చూస్తే ఓ చెట్టు క్రింద ఆరు బయట పూజలందు కొనే దేవుడు అందరివాడే - గుడిలో దాచినప్పుడు మాత్రం కొందరి సొత్తు అనిపించింది. స్త్రీలందరూ చెట్లక్రింద పాము పుట్టల దగ్గర చేరారు. పుట్టలో భక్తితో పాలు పోస్తున్నారు. కొద్ది దూరంలో డప్పులు మోగు తున్నాయి. పూజలు ముగించి మంగళ హారతులిచ్చి - హారతి పడుతున్నారు. డప్పులు పలుకుతూనే ఉన్నాయి. ఆ స్త్రీలు పూజలు ముగించి ఇండ్లకు మరిలారు. అంతవరకూ పాడి, పాడి అలిసి విశ్రాంతి తీసి కొంటున్నట్లు, డప్పులు ఒకేసారి ఆగిపోయాయి.

"మేం అందరికి పనికి వస్తాం, మా వాయిద్యం పవిత్రమైనది, కాని మమ్మల్ని పలికించేవాడు మాత్రం పంచముడు, అంటరాని వాడు, అజ్ఞాని, ఏమిటీలోకం? "అని మూగ వోయిన దప్పులు అనుకొన్నట్లు నాకు తోచింది. మా కారు చిక్కడపల్లి 'గోల్‌నాక' వద్దకు చేరింది. ఎదురుగా కొద్ది దూరంలో మా అద్దాల మేడ – హాలులో అమర్చిన అద్దాల కాంతిలో ధగ ధగ మెరిసిపోతూంది. కారు దిగి హాలులో సోఫాపై కూర్చున్నాను. నా శిష్యుడు ఒక కవరు నా చేతికి ఇచ్చాడు. అది అమృతహృదయులు శ్రీ అంజయ్య గారు రాసింది. ఆయనొక అద్భుత వ్యక్తి. నాకు ఆత్మీయులు. ముఖ్యమంత్రి కాకముందు ప్రతి ఉదయం వారి బృందంతో మా అద్దాల మేడ ముందు నుండి వాకింగ్‌కి వెళ్లేవారు. గజ్జెల మోత, సంగీతం విని అప్పుడప్పుడు వచ్చి హాలులో కూర్చొని పిల్లల నాట్యం చూచి, ఆనందించేవారు. ఆయన ఆంధ్రప్రదేశ్‌కు ముఖ్యమంత్రి అయ్యారు. ఆనందమైన విషయం, శుభ సమయం.

"రామకృష్ణగారూ, మీరు ఈరోజు నుండి ఆంధ్రప్రదేశ్ నృత్య అకాడెమీ ప్రెసిడెంటు, ఆస్థాన నాట్యాచార్యులు. గొప్ప బరువు, బాధ్యతలు మీమీద వేస్తున్నాం".

సంఘం అట్టడుగున ఏ గుర్తింపులేక, మరుగుపడి, మగ్గిపోతున్న బీద కళాకారులకు తోడ్పడాలి. వారిని వెలుగు లోనికి తేవాలి. పటాలలో జీవిస్తున్నవారి వలే ప్రతివానికి తిండి, గుడ్డ ఉండాలి. మన ప్రాచీన సంస్కృతి కాపాడ బడాలి. ఇది ఆయన ఆశయం, ఆదర్శం. ఇదే వారి లేఖలోని సారాంశం. నామీద ఎంతో నమ్మకంతో ఈ బాధ్యతలు అప్పజెప్పారు. అంజయ్య గారు సంస్కృతి పరిరక్షణ, కళాకారుల ఉన్నతి కోసం పాటుపడాలని ఆకాంక్షించి బాధ్యతాయుతమైన ఆం. ప్ర. ఆస్థానాట్యాచార్య, నృత్య అకాడెమీ ప్రెసిడెంట్ పదవులను నా కిచ్చారు.

అదేవిధంగా మరొక మహానుభావుడు శ్రీ విస్సా అప్పారావుగారు. వారు ఆంధ్ర యూనివర్సిటీలో ప్రొఫెసర్‌గా ఉండినా సంగీత నృత్యాలు బాగా ఎరిగినవారు. త్యాగరాజ మహానుభావుని కీర్తనలపైని వ్యాఖ్యానం రచించడంలో ప్రోత్సహించారు. క్షేత్రయ్య పదాలు సాహిత్యంపై పరిశోధించి, ఒక గ్రంథం అచ్చువేశారు. శ్రీ మంచాల జగన్నాథ రావుగారు స్వరపరచిన పదాలను ప్రచురించారు.

ఒక రోజు నన్ను పిలిచి –

"నటరాజూ – పదముల సాహిత్యము, సంగీతము గురించి గ్రంథాలు అచ్చయినవి. ఇక అభినయం గూర్చి నీవు రాయాలి. అప్పటికి సంపూర్ణమవుతుంది" అని వారి అభిప్రాయం చెప్పారు. నే నప్పుడు వైజాగ్‌లో శ్రీ వద్దాది బాపిరాజు గారు అనే కళోపాసకుల ఇంటి వద్ద చి॥ సుమతి, చి॥ ఉమలకు నృత్యం నేర్పుతున్నాను.

నేను ప్రతి నెలా వైజాగ్ నుండి గుంటూరు వెళ్లి నా వ్యాఖ్యానం శ్రీ విస్సా అప్పారావుగారికి వినిపించేవాణ్ణి. ఒకసారి ఒక పదం గూర్చి అభిప్రాయ భేదం వచ్చింది.

'పయ్యెదపై జేరి పవళించియుండే స్వామికి

అయ్యయ్యో వెగటాయనా స్వామికి -

ఈ సాహిత్యాన్ని తమిళ దేశీయులు - "అమ్మమ్మ వెగటాయె" అని పాడతారు. ఇది తప్పుగా తోచింది - వారినదే అడిగాను. వారు చిరునవ్వు నవ్వి - అలాయెందుకు పాడతారో నీవే తెలిసికొనాలి, అన్నారు. ఒక నెల రోజుల పాటు శ్రమించాను. ఒక వృద్ధ కళామూర్తి నా సందేహం తీర్చారు. దక్షిణాది వారికి అయ్యయ్యో - అశుభంగా తోస్తుంది. వివాహాది శుభ కార్యాల్లో ఈ పదం ప్రత్యేకంగా పాడిస్తారు - అభినయించాలి గూడ - కనుక

'అయ్యయ్యో'కు బదులుగా 'అమ్మమ్మ' ప్రయోగించబడుతోంది - అని చెప్పారు. (ఈ పదానికి పూర్తి వ్యాఖ్యానం నా క్షేత్రయ్య పదాలు - అభినయం' అనే పుస్తకములో వివరించాను. ఇలా శ్రమించి యెన్నో విషయాలు ఆంధ్ర దక్షిణాది - అభినయ రీతుల గూర్చి తెలిసికొని రాస్తున్నాను. అంతలో ఆయన జబ్బు పడ్డారు - చిక్కడపల్లిలో వారిని ఒకసారి కలిసినప్పుడు వారి కుమార్తె గౌరీదేవి ద్వారా వారు నన్ను అడిగిన ఆఖరి ప్రశ్న "నటరాజా? క్షేత్రయ్య పదములు - అభినయం?" 'రచన త్వరలో ముగిస్తాను' అని వారి చెవిలో చెప్పాను. ఆ మరునాటి దినమే వారు గతించారు.

ఆవార్త నన్ను శూన్యంలోకి తీసికొని వెళ్లింది. కొన్ని నిమిషాలు నిశ్శబ్దంగా కూర్చొని - వేదనా భరిత హృదయంతో.. అతి కష్టం మీద రాసిన ఆ వ్యాఖ్యానం కాగితాలు ఒక్కటొక్కటి తీసి చింపి పోగులు పెట్టి - వాటిని నిర్లిప్తంగా చూస్తూ కూర్చున్నాను. అలా శ్రీ విస్సా అప్పారావుగారు అభిలషించిన అభినయ వ్యాఖ్యానాన్ని రచనా పరంగా అంతం చేసినా అటు తర్వాత ఎందరికో సాత్విక, శుద్ధ సాత్విక అభినయాలలో వెలుగు చూపగలిగాను. ఆయన ప్రోత్సాహంతో నేను పెంపొందించుకొని, వృద్ధి చేసికొన్న జ్ఞానాన్ని ఎందరో కళార్థులకు పంచాను. శుద్ధ సాత్వికాభినయం సాధన చేయటంమంటే అది ఒక విధమైన Spirutual Experience (ఆధ్యాత్మిక అనుభవం) ఆ సాధన కొందరికే సాధ్యం.

ఇక శ్రీయుత అంజయ్యగారు నాకు అప్పజెప్పిన పని ముగియక ముందే వారూ పదవీ విరమణ చేయవలసి వచ్చింది. ఆ దినం ఉదయం గ్రీన్ లాండ్స్ గెస్ట్ హౌస్‌కు వెళ్లాను - ఎప్పుడూ హడావిడిగా, కళకళలాడుతూ ఉండే ఆ బంగ్లా నిర్మానుష్యంగా ఉంది.

మేడ మీదికి వెళ్లాను. వారు హాలులో కూర్చొని ఉన్నారు. ఒకరిద్దరు ఆప్త లున్నారు. అంజయ్య గారు ప్రశాంతంగా ఉన్నారు.

నన్ను చూశారు, అదే చిరునవ్వు ముఖము, "ఢిల్లీలో ఏమి జరుగుతుందో తెలియదు. మళ్లీ వస్తే మిగిలింది ముగిద్దాం" – అన్నారు.

ఇద్దరు పెద్దలు దేశ సంస్కృతి పునరుద్ధరణ గురించి తపించారు. నాపై వా రుంచిన బరువు బాధ్యతలను నేను మరువలేను. నేటికీ కృషి చేస్తూనే ఉన్నాను శ్రీయుత అంజయ్యగారి కోరిక ననుసరించి.

నాడు తల పెట్టిన చిందు కళాకారుల అభివృద్ధికి ఎన్నో విధాల తోడ్పడి, వారి కళను భారత దేశమంతటా ప్రదర్శించడానికి సహాయపడ్డాను. చిందు భాగవతులలో ఉత్తమ కళాకారిణి స్వర్గీయ చిందుల ఎల్లమ్మకు ప్రభుత్వం ఉత్తమ కళాకారిణిగా – 'హంస' అవార్డు నిచ్చి గౌరవించింది. శ్రీ మాడెవెడి నారాయణగారు, ఆర్మూరు వాస్తవ్యులు చిందు వారికి ఎనలేని సేవలు చేశారు. వారు చిందు భాగవతులను ప్రపంచానికి పరిచయం చేయటంలో నా కెంతో సహకరించారు. నేటికీ వారి ఉన్నతి కోసం ఆయన శ్రమిస్తున్నారు.

ఇంకొక కళాకారిణి 80 సంవత్సరాల వృద్ధురాలు, బీద దళిత కళాకారిణి, లోకం మరచిన జోగిని జగ్గరు లింగమ్మ. ఇందూరు జిల్లా (నేటి నిజామాబాదు)లో ఒకమారు మూల కుగ్రామములో మగ్గుతున్న వృద్ధురాలు. ఆమెను హైదరాబాదుకు రప్పించి, అమృత హృదయులు మన ముఖ్యమంత్రి గారు 2007వ సంవత్సరం మార్చి 19న, ఉగాది పురస్కారా న్నిచ్చి వారి స్వహస్తాలతో సత్కరించారు. ఆ కళాకారిణికి పూల మాల వేసి సత్కరించి, గౌరవించారు. ఆమె ఎవరో ఇంతవరకు తెలియక నేటి లోకం ఆశ్చర్యపోయింది. మినుకు మినుకు మని వెలుగుతున్న జోగినృత్య కళ ఆమెతో తర తరాలుగా వస్తున్న విద్య శాశ్వతంగా జాతి చరిత్రలో సువర్ణాక్షరాలతో లిఖించబడింది.

కళాభివృద్ధి, అటు శాస్త్రీయంగా, ఇటు జానపద కళా రూపాల ఉన్నతికి నాటినుండి నేటివరకు శ్రీ విస్సా అప్పారావుగారు, శ్రీ అంజయ్యగారు ఆశించిన విధంగా పూర్తి చేయగలిగాను.

'ఆత్మార్పణ'.

•●•

నా కళా జీవితం - ఆగస్టు 15

నాగపూరు.... ఆ రోజు ఆగస్టు 15, ఏభై సంవత్సరాల క్రిందట.

మా యింటికి ఎదురుగా సీతాబల్డి కోట ఉంది. అది భోంస్లా రాజుల పురాతన కోట. ఈ రాజులకు ఆంగ్లేయులకు పూర్వం ఒకసారి యుద్ధం జరిగింది. దాన్నే 'సీతాబల్డి' యుద్ధమనేవారు. ఆ యుద్ధంలో ఈ భోంస్లారాజులు ఓడిపోయారు. మరాఠీ రాజు రఘుజీ నాగపూర్ పొలిమేర అవతలగల వేరొక కోటకు వెళ్లిపోయారు.

ప్రతి ఉదయం సూర్యోదయ సమయంలో సీతాబల్డిలో కోటపైని (విదేశీ జెండా) యూనియన్ జాక్‌ను ఎగురవేసేవారు. పగటి పూటంతా ఆ జెండా ఆ కోటపై రెపరెపలాడేది. సాయంత్రం సంధ్యా సమయంలో ఒక బ్రిటిష్ సైనికుడు బుగల్ మోగించేవాడు. జెండాను కిందికి దింపేవారు.

మన మూడు రంగుల జెండా ఇలా ఎప్పుడు ఆ కోటపై ఎగురుతుందా అని నేను నా మిత్రులం ఆ జెండాను చూసినప్పుడల్లా అనుకొనేవారం. కొన్నాళ్లకు ఆ రోజు రానే వచ్చింది. ఇంకా మసక చీకటి ఉండగానే పిల్లలు, పెద్దలు, వృద్ధులు, అందరూ తెల్లని దుస్తులు ధరించి, " విజయ విశ్వత్రిరంగా ప్యారా! జెండా ఊంచా రహే హమారా" అని పాడుతూ బారులు తీరి ఆ రాజ మార్గంలో వెళ్తున్నారు. నేనూ నా మిత్రులు వారితో గొంతులు కలిపి పాడాం.

అదొక అద్భుతమైన ఆనంద సమయం, ఏదో ఊహించలేని ఆనందం మాలో పొంగి పొరిలింది. మా సంకెళ్ళు తెగిపోయి, స్వేచ్ఛా వాయువుల్ని పీలుస్తున్న అనుభూతి మాలో కలిగింది. ఆ 'సీతాబల్ది' కోట మా యింటి కెదురుగానే ఒక గుట్టమీద ఉంది. కాని ఆ కోట దగ్గరకు ఎప్పుడూ వెళ్లలేకపోయాం. ఆ కోట చూట్టూ కొలది దూరంలో ముళ్లకంచె ఉండేది. సైనికులు తుపాకులు ధరించి ఆ కోటకు కాపలా ఉండేవారు. ఆ కోట దరిదాపులకు ఎవరైనా వెళ్తే వారు హెచ్చరించేవారు.

ఆనాడు ఆ కోట చూట్టూ ముళ్ల కంచె లేదు. చీమల దండులా జనం ఆ గుట్టయెక్కి ఆ కోటలోకి వెళ్తూంటే ఎవరూ హెచ్చరించలేదు. ఆ కోటలో ఏముందో సామాన్యు లెవరికి తెలీదు. అందువల్ల సైనికులుండే ఆ కోటలో ఏముందో చూడాలని ప్రజలు వెళ్లడం ప్రారంభించారు.

ఆ కోట వెలుపల పెద్ద మైదాన ముంది. దాని మధ్య ఒక ఉద్యావన ముంది. దాని చూట్టూ పిట్టగోడ ఉంది. ఆ ఉద్యానవనంలో ఆనాడు జెండా వందనానికి అన్ని ఏర్పాట్లు చేశారు. సామాన్య ప్రజలు ఆ పిట్టగోడ దాటి ఉద్యానవనంలోకి వెళ్లడానికి వీల్లేదన్నారు. మంచి దుస్తులు ధరించిన కార్లల్లో వచ్చిన పెద్దలు మాత్రం ఆ పిట్టగోడ దాటి లోపలికు వెళ్లి, కుర్చీల్లో కూర్చుని జరగబోయే కార్యక్రమం కోసం ఎదురుచూస్తున్నారు. నాకు తెలిసిన వారు కొందరున్నందున నేనూ లోపలకు వెళ్లాను. సి.పి.పోలీసు జవానులు వినోదభరితంగా బ్యాండ్ వాయిస్తున్నారు. పతాక స్తంభానికి చేరువలో రాష్ట్ర గవర్నరు, రాజ ప్రముఖులు ఆసీనులైయున్నారు. దూరంగా పిట్టగోడకు ఆవల సామాన్య జనులు నిలబడి ఉన్నారు. ఇటూ, అటూ చూశాను. నా మనస్సు చివుక్కుమంది.

" మనకు స్వాతంత్ర్యం తీసుకొని వచ్చింది మంచి దుస్తులు ధరించి కార్లలో వచ్చిన ధనికవర్గమా? లేక తెల్ల ఖద్దరు ధరించి, పిట్టగోడకు వెలుపుల ఉన్న ఆ సామాన్య జనమా?" అని ఆలోచించాను. ఆ యాలోచన నా కెందుకు ఆ సమయంలో వచ్చిందో నాకే తెలియదు. కానీ అలా ఆలోచిస్తూనే ఉన్నాను.

ఇంతలో గవర్నరుగారు, ఇతర ప్రముఖులు లేచి నిలబడ్డారు. గవర్నరుగారు త్రివర్ణపతాకాన్ని ఎగురవేశారు. మీద నుండి పువ్వులు జలజల రాలేయి. అందరూ కరతాళ ధ్వనులు చేశారు. పిట్టగోడ వెలుపుల నుండి చప్పట్ల మోత ఎక్కువగా వినబడింది.

"స్వాతంత్ర్యం వచ్చిన ఈనాడు కూడా ఉన్నవారికి లేని వారికి మధ్య, ఇంత తేడానా?" అని నా మనస్సు మూలిగింది. ఆనాడు విందులు, వినోదాలు జరిగాయి. అవి ప్రముఖులకు మాత్రమే పరిమితమయ్యాయి. అందులో మా ప్రదర్శన కూడా ఉంది. ఆ రోజుల్లో ప్రధానంగా రెండు నాట్య బృందా లుండేవి. ఒకటి ప్రజానాట్యమండలి. రెండోది జాతీయ నాట్యమండలి. నేను రెండింటిలోనూ

ఉండేవాణ్ణి. వీరికి వేర్వేరు రాజకీయ సిద్ధాంతా లుండేవి. నేనూ రాజకీయాలను పట్టించుకోలేదు. నా దేశాన్ని ప్రేమిస్తున్నాను. గనుక దేశం కోసం సేవ చేయదలుచుకొన్నాను. ఆనాటి రాత్రి జాతీయ నాట్యమండలివారి వినోద కార్యక్రమ ముంది. దానిలో నేనూ ఉన్నాను.

మా కార్యక్రమానికి ముందు ఒక గోవా గాయని పాట కచ్చేరి చేసింది. ఆమె రైలుకు వెళ్లిపోవాలట! అందుకే ఆమె కచ్చేరిని ముందుకు నెట్టారు. ఆమెను ఘనంగా సత్కరించారు. ఆమె ధన్యవాదాలు చెప్పివెళ్ళిపోయింది. తర్వాత కార్యక్రమం ప్రారంభమయింది. మేమొక కొత్త తరహా నృత్య నాటిక ప్రదర్శించాం. అది "గోపికా వస్త్రాపహరణం". రేపల్లె గొల్లభామలు తమ ఊరిలో నేసే చీరలు ముతుక వని ధరించక, మధుర నుండి సన్నని సున్నితమైన చీరలు తెప్పించుకొని ధరించేవారు. రేపల్లె నేతవారికి గిరాకీ తగ్గి పేదవా రైనారు. అందువల్ల శ్రీకృష్ణుడు ఆ గొల్లపడుచులకు బుద్ధి చెప్పదలిచాడు. ఒకనాడు వారు ఒక చెరువులో స్నానం చేస్తుండగా అప్పుడు వారి చీరలు ఎత్తుకొనిపోయి పొన్న చెట్టు ఎక్కి కూర్చున్నాడు. గొల్లభామలు స్నానం ముగించి చూస్తే వారి చీరలు కనబడలేదు. పొన్నచెట్టు మీద కృష్ణుడు కనబడ్డాడు. వారు కృష్ణుణ్ణి చీరలు ఇమ్మని వేడుకొన్నారు. "మీరు రేపల్లె నేత చీరలు కట్టుకొంటామని వాగ్దానంచేస్తే మీ చీరలు మీకిస్తా" కృష్ణుడు నన్నాడు. "సరే"నని వారు వాగ్దానాలు చేశారు. కృష్ణుడు వారికి చీరలు ఇచ్చాడు. అవి రేపల్లె ముతక నేత చీరెలు. ఇదీ కథ. ఇదొక జాతీయ ఇతివృత్తం. అందరూ భేష్ అంటూ మెచ్చుకొన్నారు. కరతాళ ధ్వనులు మిన్నుకొ ముట్టాయి. ఆ నృత్య నాటికలో పాల్గొన్న మమ్మల్ని పూలదండలతో సత్కరించారు. మా నాయకునికి కవరు అందించారు.

ఆ రాత్రి ఇంటికి వచ్చి మంచం మీద వాలేను. నిద్ర రాలేదు. ఏవేవో ఆలోచనలు వస్తున్నాయి. ఆ నృత్య నాటికను ఎందుకు ప్రదర్శించాం? ఎవరు ఆనందించారు? దాని ప్రయోజనం ఏమిటి? మేము సాధించిందేమిటి? మా నృత్య కళను గుడిసెల్లో నివసించే పేదవారి వద్దకు తీసికొని వెళ్లగలమా? తీసికొని వెళ్లాలా? ఈ వినోదాలల్లో పాల్గొనే అర్హత వారికి లేదా? ఈ ఆలోచనలే నన్ను కలవర పెట్టాయి.

ఆ నాటి రాత్రి విందు ముందు భోజనం వద్ద కూర్చుంటే నాకు ఏమీ తినా లనిపించలేదు. నా తోటి కళాకారులు ఆనందంగా విందారగించారు.

మా యింటి ప్రక్కన ఒక వృద్ధురా లుండేది. ఆమె ఒకప్పుడు పేరుగాంచిన "తమాషా" నర్తకి. ఆమె వయస్సులో నుండినప్పుడు ఆమె ప్రదర్శనలకు మంచి గిరాకీ ఉండేదట! ఇప్పుడు ఆమె శరీరం వడిలిపోయింది. ముఖం ముడతలు పడింది. కళ్ళు లోపలికి పోయాయి. ఆమె సౌందర్యమంతా హరించుకొని పోయింది. దీనితో పాటు ఆమె ఐశ్వర్యం కూడా కరిగిపోయింది. ఆమె ఇప్పు డొక

చిన్న గదిలో గుట్టుగా కాలం వెళ్ళబుచ్చుతూంది. నేను ఆ రాత్రి ఇంటికి వచ్చేసరికి ఆమె ఒక చిన్న బుడ్డి దీవం పెట్టుకొని, గుమ్మంలో కూర్చుని, ఆ సీతాబల్డి కోట వైపు చూస్తూ, తనలో తానే పాడుకొంటూంది. ఆమె నన్ను చూసి "వచ్చావా రాంబాబూ! మీ ప్రదర్శన ముగిసిందా? బాగా జరిగిందా?" అని అడిగింది.

"బాగా జరిగింది ఆయీ! నీవు చూసుంటే ఎంతో సంతోషించేదానివి" అన్నాను అనాలోచితంగా.

"ఇప్పుడు న న్నెవరు రమ్మంటారు, రానిస్తారు బాబూ! ఆ కాలం గడిచిపోయింది" అంది ఆమె శూన్యంలోకి చూస్తూ. ఆమె కళ్ళు చెమర్చడం నేను గమనించాను. ఆ దృశ్యం నేను మరువలేను, ఎన్నాళ్లయినా మరువలేను. ఎప్పటికీ మరువలేను. ఒకప్పుడు గొప్ప కళాకారిణి, వృద్ధాప్యం పీడిస్తూంది. ఇదేనా కళాకారుల జీవితం! ఇలా ఆలోచిస్తూంటే నాకు మరి నిద్రపట్టలేదు. ఆ గోవా కళాకారిణి ఏవో రెండు టుమ్రీలు! భజన పాటలు పాడి చక్కా పోయింది. ఆమె పాటలకు ఆనాటి స్వాతంత్ర్య దినోత్సవానికి ఏమిటి సంబంధం? మేము ప్రదర్శించిన నృత్య నాటికకు ఒక జాతీయ భావ ముందని నేను సరిపెట్టుకొన్నాను. ఏవేవో విప్లవ భావాలు వచ్చి నన్ను ఉక్కిరిబిక్కిరి చేశాయి. మా యింటికి వచ్చి నాట్యం ప్రదర్శించిన కళాకారుల్ని మా పెద్దలు మెచ్చుకొనేవారు. మనం మెచ్చుకొనే కళను మనం ఆరాధించడంలో తప్పేముంది? అని దీర్ఘంగా తర్కించుకొన్నాను. నాట్యం నేర్చుకొనాలని చిన్నప్పుడే నిర్ణయించుకొన్నాను. "మీకు ఇల్లు కావాలా? నాట్యం కావాలా?" అని పెద్దలు నన్ను నిలదీశారు. నేను మెచ్చిన కళనే ఎన్నుకొన్నాను. నాట్యం నేర్చుకొనడానికి ఎన్నో కష్టాలు ఎదుర్కొన్నాను. కానీ మరి మా యింటకి వెళ్లలేదు నేటికీ. ఆ రాత్రి నా ఆలోచనలతో సరిగ్గా నిద్ర పట్టలేదు. పొద్దున్నే లేచి ఆయీ గది వైపు చూశాను. ఆయీ గుమ్మంలోనే కూర్చుని ఉంది. నేను ఆమె వద్దకు వెళ్లి "ఆయీ? రాత్రి అడగడం మర్చిపోయాను. రాత్రి భోంచేశావా?" అని అడిగాను. "లేదు బాబూ! తినాలనిపించలేదు. నీవు విందు భోజనం చేశావా?" "లేదు ఆయీ! నాకూ తినాలనిపించలేదు. నిన్ను ఒంటరిగా వదిలి నేను విందు ఎలా ఆరగించగలను" అన్నాను. "మా బాబే" అంటూ ఆమె ఒక చిరునవ్వు చిందించి వెంటనే లేచి సిగ్డీ (కుంపటి) వెలిగించింది. చపాతీ పిండి కలిపింది. కత్తిపీట ముందు వేసుకొని ఉల్లిపాయలు, బంగాళా దుంపలు తరగడం మొదలుపెట్టింది. అంతవరకూ ఆమె "బసోమోరినైననమే నందలాలు" అని పాడుకొంటూ పని చేసుకొంటూంది. ఆమె నేత్రాల వెంట అశ్రువులు రాలాయి. ఆ యశ్రువులు ఉల్లిపాయల ఘాటుకు వచ్చినవి కావు. ఆమె హృదయవేదన వల్ల వచ్చిన అశ్రువు లవి.

టుమ్రీలకు, గీతాలకు ఒకప్పుడు అభియించిన ఆమె చేతులు ఇప్పుడు గిన్నెలు తోముతున్నాయి. ఆ వేళ్లు పిండి పిసుకుతున్నాయి. అయినా ఆమెలోని ఆనందం అంతరించిపోలేదు. ఆమె శరీరంలోని తేజస్సు అణగారిపోలేదు.

'ఆయీ'కి వంట బాగా వచ్చు కానీ ఆ రోజున పెనం మీంచి చపాతీలు తీస్తూ రెండు మార్లు చెయ్యి కాల్చుకొంది. ఆమె ఆలోచనలు ఎక్కడో యున్నాయని నాకు అర్థమయింది. చపాతీలు కూర తయారైనాయి. ఆకులలో నాకు రెండు పెట్టింది. తానో రెండు పెట్టుకొంది. క్రితం రాత్రి భోజనం చెయ్యనందున ఆవురావురుమంటూ వాటిని తిన్నాను.

"బాగున్నాయా బాబూ?" అని ఆయీ అడిగింది.

"చాలా బాగున్నాయి!" అన్నాను.

"ఉండు బాబూ! ఛాయ్ పెట్టియిస్తా" నంది.

నేను హాస్టల్లో భోంచేస్తున్నా అప్పుడప్పుడు ఆమె వద్దకు వచ్చి భోంచేయడం నాకు అలవాటు. ఆమెకు ఏదో నాకు తోచిన సహాయం చేయాలని నా తాపత్రయం. ఊరికే ఆమె సహాయం స్వీకరించదు.

కళాకారులు కొవ్వొత్తులు. ఆందరికీ ఆనందాన్ని పంచి వారు కరిగిపోతారు. వృద్ధాప్యంలో వీరి కన్నీరు ఎవరు తుడుస్తారు? విలాసాన్ని కోరే ధనిక రసికులు వీరిని ఆదుకొంటారా? ఆదుకోరు. హృదయ మున్న యువ కళాకారులు కొందరు వీరిని ఆదుకొనేవారు. ఆనాటి నుండి నా కళారాధనలో నేనెక్కడికి వెళ్ళినా, అక్కడి వృద్ధ కళాకారుల గురించి తెలుసుకొని, వారిని కలుసుకొని, నాకు తోచిన రీతిని వారికి సహాయం చేస్తూ వచ్చాను.

నా చిన్నతనంలోనే నృత్యకళకోసం ఆస్తిని, ఇంటిని, చివరకు కుటుంబాన్ని కూడా వదిలి వచ్చేసినా మా పసితనంలో మా "దాయీ" మమ్మల్ని పడికోబెట్టి, చక్కగా పాడుతూ, నిద్ర పుచ్చుతుండినప్పుడు మాకు చెప్పిన అమృత వాక్కును నేను విడిచిపుచ్చలేదు. "బాబూ! మనిషిలో మాధవుణ్ణి చూడు" అని ఆమె చెప్పింది. అదే నా జీవిత బాట అయింది.

"నాట్యకళ రాజాస్థాన కళ. ఇది సామాన్య ప్రజకు అర్థంకాదు" నాతో ఒక శాస్త్రీయ కళాకారుడన్నాడు ఒకసారి.

"వారికి మనం ఎప్పుడైనా అవకాశమిస్తే కదా!" అన్నాను.

"లక్కీ బోర్డులో నీ కళను ప్రదర్శించు నీకే తెలుస్తుంది" అన్నా రాయన. నా కప్పుడు అర్థం కాలేదు.

అనుకొనకుండా నా కా యవకాశం వచ్చింది. "కాంటీ" అనే ఊళ్లో నాకు తెలిసి నతడు లక్కీ బోర్డు పెట్టాడు. దాని ప్రారంభోత్సవ సమయంలో నా ప్రదర్శన ఏర్పాటు చేశాడు. లక్కీ బోర్డు అంటే నాకు తెలియదు. అక్కడికి ఎలాంటివాళ్లు వస్తారో తెలియదు. అదేదో సర్కస్ వంటి దనుకొని ఆ మిత్రునికి మాట ఇచ్చాను. నా వాద్య బృందం వారితో ఈ కార్యక్రమం గురించి చెప్పాను. వారు వద్దన్నారు. ఒక మిత్రునికి వాగ్దానం చేశాను గనుక వెళ్లక తప్పదన్నాను. అందరం 'కాంటీ' వెళ్లాం.

లక్కీబోర్డు ప్రారంభోత్సవాన్ని ఒక పోలీసు అధికారి చేశారు. నన్నూ, నా వాద్య బృందాన్ని ఆయన చూసి ఆశ్చర్యపోయి, "మీరెందుకు వచ్చా"రని అడిగాడు. అక్కడి ప్రేక్షకుల్ని చూసిన తర్వాత ఆయనకు ఏం సమాధానం చెప్పాలో నాకు తోచలేదు. ఆయనే ఒక చిరునవ్వు విసిరి, "మీ నాట్య కార్యక్రమం ప్రారంభించండి కాస్సేపు చూసి వెళ్తాను" అన్నారు. నేను రెండు శాస్త్రీయ నాట్యాంశాలను ప్రదర్శించాను. ఆయన సంతోషించి వెళ్ళిపోయారు. వెళ్తూ వెళ్తూ ఒక పోలీసు జవానుతో మమ్మల్ని జగ్రత్తగా చూడమని చెప్పి వెళ్ళారు. మూడో శాస్త్రీయ నాట్యాంశాన్ని ప్రదర్శించగానే ప్రేక్షకులు ఒక్కొక్కరే లేచి వెళ్ళడం ప్రారంభించారు. అది గమనించి, నేను ఒక గజల్‌ను గొంతెత్తిపాడి, అభినయించడం మొదలు పెట్టాను. ఆందరూ నిశ్శబ్దంగా కూర్చుని చూడ్డం మొదలుపెట్టారు. వెళ్ళినవారు వెనక్కు వచ్చారు. నా ప్రదర్శన ముగుసింది. ప్రేక్షకులలో నుండి ఒకాయన వేదిక మీదకు వచ్చి "రాజవాడ నృత్యం మాకు చూపించావు, నిండు నూరేళ్ళు జీవించు" అంటూ ఒక నోటు నా చేతిలో పెట్టి వెళ్ళాడు.

నాగపూరు చేరుకొనడానికి ఆ రాత్రి రైలు స్టేషనుకు వెళ్ళాం. నా వాద్య బృందమంతా భోజనానికి వెళ్లారు. నేను ఒంటరిగా ఆలోచిస్తూ కూర్చున్నాను. పేదవారికి, వెనుకబడిన వారికి కూడా హృదయ ముంది. వారూ శాస్త్రీయ నాట్యాలను అర్థం చేసుకొనగలరు. ఆనందించగలరు. కానీ, వారికా అవకాశం మనమే ఇవ్వడం లేదు. ఇప్పుడు మనకు స్వాతంత్ర్యం వచ్చింది. అందరూ సమానులే. వారిని కూడా మన స్థాయికి మనం తీసుకొని రావాలి. అదే మన జీవిత పరమార్థం కావాలి. ఇలా ఆలోచించుకొంటూండగా మా వాద్య బృందం వారు వచ్చి "బండి వస్తూంది లేవండి" అన్నారు. అందరం బండి ఎక్కాం. తెల్లవారే సరికి నాగపూరు చేరుకొన్నాం.

ఆయీ! వీధి కుళాయి వద్ద ఎవరికీ కనబడకుండా ముసుగువేసుకొని అంట్ల గిన్నెలు తోముకొంటూంది.

ఆ రోజుల్లో ఉదయశంకర్, రామగోపాల్, నటరాజ వశి, మేనకా దేవి మొదలైనవారు తమ తమ బృందాలతో రంగు రంగు దీపాలతో పెద్ద పెద్ద రంగస్థలాల మీద ప్రదర్శనలు ఇస్తూండేవారు.

ప్రవేశ రుసుం కూడా ఎక్కువగానే ఉండేది. వారి ప్రదర్శనలు సామాన్యులకు అందుబాటులో ఉండేవి కావు. సామాన్య ప్రజలు తమాషా, దండోరా మొదలైన జానపద నృత్య ప్రదర్శనలతో తృప్తి పడవలసి వచ్చేది. ఈ పెద్ద వారి ప్రదర్శనలకు పత్రికా సమావేశాలు, ప్రచారాలు ఎక్కువగా ఉండేవి. వారి రెండు గంటల కార్యక్రమాలలో ఏ నాట్యాంశం 10 నిమిషాలకు మించి ఉండేది కాదు. ఆడేవారు, పాడేవారు కారు. నేపథ్య సంగీతం మీద ఆధారపడేవారు. వ్యాఖ్యాతలు గొప్పగా వ్యాఖ్యానాలు చెప్పేవారు. అసలు నృత్యాలకంటే అవే ఎక్కువగా ఉండేవి. ఈ రంగస్థల ప్రదర్శనల ఆనందం వేరు. ఆ అనుభూతి వేరు. వారి ప్రదర్శనలు బాగా ఉన్నా లేకపోయినా వాటిని పొగిడేవారు. పొగడకపోతే వారిని అనాగరికులు అనుకొంటారని వారికి భయం.

ఇక పేద కళాకారులు బహిరంగ ప్రదేశాలలో టున్ టునియలు డొల్చి వాయిస్తూ రాత్రంతా పాడుతూ ఆడే వారు. గ్యాస్‌లైట్ల ముందు, కొంత అలంకారంతో, అట్టహాసం, ఆర్భాటం లేకుండా ప్రదర్శనలు ఇచ్చేవారు. రాత్రంతా ప్రేక్షక జనం కూర్చుని చూసి ఆనందించేవారు. ఇవే ప్రజా కళలు. వీటినే జానపద కళలనేవారు. ఆ కాలంలో అప్పుడప్పుడు వెళ్ళి ఈ కళలను కూడా చూసి వచ్చేవాణ్ణి. ఈ ప్రజా కళలకు శాస్త్రీయ కళలకు మధ్యగల తేడా ఏమిటి? ఈ రెండింటి పరమార్థం వేరా? అని ఆ రోజుల్లో నా జీవిత నిర్మాణ దశలో ఆలోచిస్తూండేవాణ్ణి. ఈ ఆలోచన ఈ పరిశీలన నా భావి జీవితానికి నా పరిశోధనకు ఎంతో ఉపకరించాయి.

మా చిన్నప్పుడు మా దాయీ మమ్మల్ని నిద్రపుచ్చడానికి పాడిన లాలి పాటలు, జోలపాటలకు సంగీత కచ్చేరీలలోని పాటలకు మధ్య గల తేడా గురించి ఆలోచిస్తూండేవాణ్ణి. పెద్దల కళలు వినోదాత్మకమైనవి. చిన్నవారి కళలు ప్రబోధాత్మకమైనవి. రెండూ ఆత్మానందం కోసమే. కానీ ప్రయోజనాలు వేరు, ప్రయోగాలు వేరు.

ఇలా నా జీవిత పోరాటంలో అనేక కష్టాలు అనుభవించాను. అనేక అనుభవాలు చవిచూశాను. ఇలా నా జీవితం గడుస్తూండగా ఆగస్టు 15 ఐదవసారి వచ్చింది. నాటి మధ్యాహ్నం నా గదిలో కూర్చొని చదువుకొంటున్నాను. ఇంతలో ఆయీ వచ్చింది. ఆమె చేతిలో మూడు గిన్నెల టిఫిన్ క్యారియర్ ఉంది. ఆమె ఒక చిన్న పళ్ళెం తీసుకొని వచ్చి నా దగ్గరగా కూర్చొని "రాంబాబూ! నీకోసం ప్రత్యేకంగా తెచ్చాను అంటూ టిఫిన్ క్యారియర్ తెరిచింది. ఒక గిన్నెలో పూరన్ పోలీలు, మరొక గిన్నెలో పూరీలు వేరొక గిన్నెలో మామిడి పళ్ల రసం ఉన్నాయి. ఒక్కొక్కటే తీసి ఆమె వడ్డించింది. "బాబూ...!" అంటూ ఆగిపోయింది. ఆమె ఏదో చెప్పాలనుకొని, సందేహించింది. "ఏమిటి ఆయీ! ఏంకావాలో అడుగు. నీకు సందేహం ఎందుకు? అన్నాను. "నాదో చిన్న కోరిక రాంబాబూ! ఒక్కసారి ఆ రాంటేక్ కొండ మీదికి వెళ్ళాలని ఉంది" అంది సందేహిస్తూ.

"అదేం పెద్ద కోరిక సరే వెళ్దాం."

"వచ్చే పౌర్ణమి నాడు వెళ్దామా?"

"అలాగే ఆయీ!"

"మరో చిన్న విషయం."

"ఊ; అదిగూడా చెప్పు సందేహించకు."

"ఒక్కసారి అఖరుసారి, గజ్జెలు కట్టుకొని, ఆ కొండమీది రామాలయంలో రాముని సన్నిధిని ఆడాలని ఉంది."

"సరే ఆ ఏర్పాట్లు చేస్తాను. నీ కోరిక తీరుస్తాను ఆయీ."

నా వాద్య బృందంవారితో చెప్పాను. పౌర్ణమినాడు సాయంత్రం రామాలయంలో ఆయీ కార్యక్రమం ఉందని.

అవి ఆమె ముచ్చట్లు కావు. ఆమె తపన. మీరంతా సిద్ధంగా ఉండండి అని వారిని హెచ్చరించాను. మా బృందం వారు కొందరు ముసలికాలం ముచ్చట్లని ముసిముసి నవ్వులు నవ్వుకొన్నారు.

పౌర్ణమి నాటి సాయంత్రం అందరం ఆ దేవాలయానికి వెళ్లాం. భోంస్లా రాజులు కట్టించిన దేవాలయ మది. మే మంతా కాలి నడకను కొండ ఎక్కాం. ఆయీ కొండ ఎక్కలేదు గనుక ఒక మేనాను ఏర్పాటు చేశాను.

నాడు నిండు పౌర్ణమి. పండు వెన్నెల కాస్తూంది. అదొక దివ్యానుభూతి. ఒక వృద్ధ కళాకారిణి చివరి కోర్కెను తీర్చ బోతున్నా మన్న తృప్తితో సంతోషంతో కొండ ఎక్కడం కష్టమనిపించలేదు. కాళ్ళూ, చేతులూ కడుక్కొని అందరం ఆలయంలోనికి వెళ్లాం. అప్పుడే ఒక వృద్ధ పూజారి సీతారాములకు హార తిచ్చి పూజ ముగించారు. అందరం తీర్థ, ప్రసాదాలు పుచ్చుకొన్నాం.

తబలా, సితార, బల్‌బుల్ తారలను వాద్యకులు శ్రుతిచేశారు. ఆయీ తన పాత గజ్జెలను ఒక సంచిలో నుండి తీసి కళ్లకు అద్దుకొని కట్టుకొంది. ఆమె లేచి దేవుని యెదుట సమస్థానంలో రెండు నిమిషాలు నిలబడింది. ఆమె పెదవులు కదులుతూన్నాయి. ఆమె ఏమని ఆ శ్రీరాముడిని ప్రార్థించిందో

మాకు తెలియదు. కానీ ఆమె ముఖం తేజో వంతమయ్యింది. ఆమె కన్నులు నూతన కాంతితో మిలమిల మెరిసి పోయాయి. ఆమె ఇప్పుడే ఇంత అందంగా ఉంటే యౌవనంలో ఇంకా ఎంత అందంగా ఉండేదోనని నా మనస్సులో అనుకొన్నాను.

"టుముకు చలత రామచంద్ర" అంటూ ఆమె పాట ప్రారంభించింది. వాద్యాలు మోగాయి. నేను ఆమెకు వంత పాడాను. ఆమె అభినయించింది. "నామారోపిచికారీ కన్నయ్యా" అంటూ ఆడింది. అదేమి ఆట! ఆదేమి పాట! ఆయీకి ఆ శక్తి ఎక్కడి నుండి వచ్చింది? ఆమె కంఠం బాగా విడింది. ఆమె పాట వీనుల విందుగా ఉంది. ఆమె ఆట కన్నుల పండువగా ఉంది. మేమంతా మంత్ర ముగ్ధుల మయ్యాం. అలా ఎంత సమయం గడిచిందో మాకే తెలియదు. "అగరు గులాలు ఉదావత్ తనుపే" అంటూ మరొక చరణం ఆమె అందుకొంది. అంతవరకూ నిశ్చేష్టుడై నిల్చున్న పూజారి ఆగరు, గులాలు, చందనం, పువ్వులు అన్నీ తెచ్చి ఆమె ముందుంచాడు. ఆమె వాటిని జల్లుతూ నాట్యం చేసింది. చివరకు సీతారాములకు హారతిచ్చి, అలసిబోయి, ఒక స్తంభం మీద ఒరిగిబోయి, నేల మీద చతికిలబడింది. కాస్సేపు సేద దీరిన తర్వాత "రాంబాబూ! నా కోర్కె తీర్చావు. నేటితో నా జన్మ తరించింది" అంటూ నా చేతులు పట్టుకుని, కన్నీళ్ళు కార్చింది. అవి ఆనందాశ్రువులు. "లే! ఆయీ! ఇక వెళ్దాం" అన్నాను అందరం కొండ దిగాం. ఆయీని ఆమె గదిలో విడిచి మేం వెళ్లాం.

ఆ మర్నాడు నాకు వేరే పని ఉండడం వల్ల సాయంత్రం వరకు నేను ఆయీని కలవలేక పోయాను. ఆ సాయంత్రం ఆమె గదికి వెళ్లాను. లోపల ఒక బుడ్డీ దీపం వెలుగుతూంది. 'శ్యాం సుందర వనమాలీ ఆవో' అన్న గీతం మెల్లగా ఆ గదిలో నుండి వినిపిస్తూంది. నేను లోనికివెళ్లాను. "ఆవో శ్యామసుందర వనమాలీ!" అంటూ ఉండగా ప్రక్కన కూర్చున్నాను. ఆమె నా చేతుల్ని తన చేతుల్లోకి తీసుకొని, చిన్న మెత్తు బంగారం ముక్క నా చేతిలో పెట్టింది. "ఏమిటది?" అని ఆమెను అడిగాను. సమాధానం లేదు. ఆమె చేతులు వాలిపోయాయి. ముఖం ప్రక్కకు ఒరిగింది. ఆమె ఆత్మ అనంత వాయువుల్లో కలిసిపోయింది. ఒకప్పుడు తన గాన మాధుర్యంతో, తన నూపురధ్వనులతో పల్లె జనుల హృదయాలను కొల్లగొన్న ఆయీ ఇంక లేదు.

ఆయీకి "నా" అన్నవాళ్ళు ఎవరూ లేరు. మే మే మిత్రులం ఆమెను దహనం చేశాం. దహనం చేసే ముందు ఆమె నా కిచ్చిన చిన్న మెత్తు బంగారం ముక్కను ఆమె నోటిలో వేశాను. ఆ మర్నాడు ఆమె అస్తికలను తీసుకొని వెళ్లి, ధన్‌తోలి, సీతాబల్దిలను వేరు చేసే నదీ సంగమంలో కలిపాం.

ప్రతీ పౌర్ణమినాడు ఆమెను దహనం చేసిన స్థలానికి వంటరిగా వెళ్ళి, ఆమె ఆత్మ శాంతి కోసం

రెండు నిమిషాలు ఆ రాముణ్ణి ప్రార్థించి వచ్చేవాణ్ణి.

ఆ తర్వాత కొన్నాళ్లకు బండారా సంస్థానాధీశులు రాజా గణపతిరావు పాండ్యావారు నన్ను వారి ఆస్థాన నాట్య కళాకారునిగా నియమించారు. అక్కడ ఎందరో కళాకారుల్ని కలుసుకొన్నాను. అక్కడ నా జీవితం ఎంతో ఆనందంగా గడిచింది. ఇంతలో సంస్థానాలు రద్దయ్యాయి. ఆంధ్ర దేశం వచ్చేయాలని నిశ్చయించుకొన్నాను.

మరుసటి పౌర్ణమినాడు ఆ రాముని ఆలయానికి వెళ్ళాను. ఆ రాముని సన్నిధిలో ఆయీ పాడి, ఆడి, అభినయించిన ఆ తులసీదాసు కీర్తన, టుమ్రీనే ఆడి పాడి అభినయించాను. ఆ వృద్ధ పూజారి అగరు, చందనం, గలాలు, పుష్పాలు తెచ్చి ఇచ్చారు. వాటిని ఆ రామునిపైని జల్లుతూ నాట్యం చేశాను.

తర్వాత ఆంధ్రకు వచ్చేశాను. ఇప్పటికి 40 ఆగస్టు పదిహేనులు గడిచిపోయాయి. కానీ మళ్ళీ ఆ రామ్ టెక్‌కు వెళ్ళలేకపోయాను. అయినా ప్రతి పౌర్ణమినాడు ఒక్క క్షణం పాటు ఆయీ నా కళ్ల ముందు కదలాడుతుంది. నా స్మృతి పథంలో ఆమె శాశ్వతంగా ఉండిపోయింది. “ఆయీ” అంటే మరాఠీలో “అమ్మ”.

•●•

ఆయీ - జీవిత కథ - ఆఖరి ఘట్టం

కొద్ది రోజుల నుండి నాకు జ్వరం వస్తూంది. ఎక్కడికి వెళ్ళకుండా ఇంటి వద్దనే విశ్రాంతి తీసుకొంటున్నాను. ఆ నాటి సాయంత్రం ఫ్లాస్కుతో టీ తీసుకొని ఆయీ నా గదికి వచ్చింది. నా మంచం ప్రక్కన స్టూల్ మీద కూర్చొని, నా తలపైని చెయ్యిపెట్టి, నా ముఖంలోకి చూసింది. ఆ చేతి స్పర్శ ఎవరిదో నాకు తెలుసు. అందుకని కళ్లు తెరిచి ఆమె వైపు చూశాను. ఆమె నా నుదిటి మీద మెల్లగా రాస్తూ "ఎలా ఉంది రాంబాబూ?" అని అడిగింది. ఆ ప్రశ్నలో ఎంతో ఆప్యాయత ఉంది.

"ఇన్నాళ్లూ ఎక్కడున్నావు ఆయీ?" నా కళ్లలో నీళ్లు నిండాయి.

"ఊరు వెళ్లాను రాంబాబూ! రాగానే నీ వంట్లో బాగాలేదని తెలిసి వచ్చాను. రాంబాబూ! ఈ నాలుగు రోజుల బట్టీ నీకెవరు సహాయం చేశారు?"

"ఎవరున్నారు ఆయీ? నేనే ...."

"రాంబాబూ! నే నొక విషయం అడగనా?....... ఏమీ అనుకోవు గదా?" నా కళ్ళ నీరు తడుస్తూ అంది.

"ఏమిటి ఆయీ?"

"ఏమీ అనుకోనంటేనే అడుగుతా?"

"ఏమి అనుకోను. అడుగు ఆయీ!"

"బాబూ! పెళ్ళి చేసుకోవా?"

"ఎక్కడైనా అమ్మాయిని చూశావా ?"

"చేసుకొంటానంటే తప్పకుండా చూస్తాను."

"ఆయీ! నీవూ ఒక కళాపిపాసివి. చదువుకొన్నదానివి. నా కళాభ్యాసం, కళాభివృద్ధి, కళా ప్రచారం వీటిని గురించి అడగకుండా ఇదేం ప్రశ్న ఆయీ?"

"రాంబాబూ !" ఇప్పుడు ఒంటరి జీవితం బాగానే కనబడవచ్చు. నీకు 50 సంవత్సరాల వయస్సు దాటిన తర్వాతగానీ నీకు ఈ బ్రహ్మచారి జీవితం గురించి తెలిసిరాదు. రాంబాబూ! నాదీ ఒంటరి జీవితమే. నాదీ కళా జీవితమే. నా కౌమార దశ నుండి ఎన్నో నాట్య కచ్చేరీలు చేస్తూంటే ఎంతో మంది నా చుట్టూ తిరగడం మొదలు పెట్టారు. అదంతా వారికి నాయం దుండిన అభిమాన మనుకొన్నాను. అదంతా మిధ్య అని తర్వాత గ్రహించాను. ఇప్పుడు నేను దిక్కులేని ఒంటరిదాన్ని రాంబాబూ ! మనిషి అన్నవాడు పూర్తిగా సన్యాసైనా కావాలి, పూర్తిగా సంసారైనా కావాలి. ఈ మధ్య రకం బతుకు చాలా కష్టం బాబూ! రాను, రాను నీకే తెలుస్తుంది. ఇలా అన్నానని ఏమీ అనుకోకు".

"ఏమీ అనుకోను ఆయీ ! నీకు తోచింది నీవు చెప్పావు. ఇందులో అనుకొనడానికి ఏముంది? చెప్పు."

"రాంబాబూ ఆనాడు రెండు చేతులా సంపాదించాను. జాగ్రత్తగా దాచుకోకుండా చేతికి ఎముక లేకుండా దాన ధర్మాలు చేశాను. నా వల్ల ఎందరో బాగుపడ్డారు. కానీ వారిలో ఒక్కరు కూడా ఈనాడు నాకు ముఖం చూపించరు. ఇదే బాబూ ! లోకంతీరు ! నీవూ నాలాగే కళ ! త్యాగం ! ధర్మం! అన్నావంటే నాలాగే...."

"ఆయీ ! నీకిప్పు దేమయింది?"

"చూస్తున్నావుగా ! ఆ రోజులు తలుచుకొని, ఈ రోజులు చూసుకొంటే నా హృదయం ద్రవించిపోతుంది."

"ఆయీ ! ఆనాడు నీకు ఏది ఉచితమని తోచిందో అది చేశావు. ఈనాడు విచారించి ఏం లాభం?"

"రాంబాబు ! నా సంగతి వదిలిపెట్టు. నీ సంగతి చెప్పు. బ్యాంకులో ఏమైనా వేస్తున్నావా?"

"ఆయీ ! ఆ పరమశివుడు ఏం చేశాడు ? తన కున్న దంతా దానం చేశాడు. అడిగిన వారికి లేదనకుండా ఇచ్చాడు. తర్వాత అన్నపూర్ణ వద్దకు వెళ్లాడు. ఏమంటావు?"

''అదే నేనూ చెప్పా లనుకొంటున్నాను. ఎక్కడైనా ఒక మంచి అన్నపూర్ణను చూసుకోమంటున్నాను."

ఆయీ మాటలకు అంత జ్వరంలోను నాకు నవ్వొచ్చింది. నవ్వేశాను. ఆమె ఆనాడు చెప్పిన జీవిత సత్యాలు నా మనస్సులోకి ఎక్కలేదు.

ఆమె తమాషా కళాకారిణి యైనా ఆమెలో ఎంతో సంస్కార ముంది. ఆమె కెంతో జీవితానుభవ ముంది. ఆమెలో హుందాతన ముంది. కానీ నాకు జీవిత చరిత్ర వివరంగా తెలియదు. ఆమె వ్యక్తిగత జీవితం గురించి అడగడం సభ్యతకా దని నే నెప్పుడూ అడగలేదు.

ఆమె ఆ మర్నాడు మళ్లా వచ్చి, "రాంబాబూ ! నా గత జీవితం గురుంచి నీ వెప్పుడూ అడుగలేదు. నేను చెప్పలేదు. నా హృదయ వేదనను ఒకరితో చెప్పుకొంటే మనస్సు తేలిక పడుతుంది. ఇవాళ నా గత జీవితం గురించి నీతో చెప్పుకొని ఊరట చెందా లనుకొంటున్నాను. చెప్పనా?"

"నీకు మనశ్శాంతి కలుగుతుందంటే చెప్పు, ఆయీ !"

"మా పూర్వీకులు మంచి స్థితిమంతులు. బాగా పొలాలు, భవంతు లుండేవి. కానీ దురదృష్టవశాత్తు అవి కరిగిపోయాయి. చివరకు తిండి కూడా కరు వయింది. అప్పుడు నేను చాలా చిన్నదాన్ని. అందంగా, ముద్దుగా ఉండేదాన్ని. ఒకసారి ఒక తమాషా నాట్య బృందంవారు వస్తే వారికి నన్ను మా తల్లితండ్రులు అమ్మేశారు. ఆ నాట్య బృందంవారికి అందమైన అమ్మాయిలు కావాలి గనుక వారు నన్ను కొనుక్కొన్నారు. వారు నాకు కడుపునిండా తిండిపెట్టి, మంచి దుస్తులిచ్చి, ఆట పాటలు నేర్పుతుండడం వల్ల నా తల్లితండ్రులు నాకు దురమయ్యారన్న బాధ నాకు కలుగలేదు. వారిని గురించి పూర్తిగా మరిచిపోయాను. వా రే మయ్యారోగూడా నాకు తెలియదు."

కొన్నాళ్లకు తమాషా వారికి నేనే ముఖ్య కళాకారిణి నయ్యాను. వారికి నేను మంచి పేరు

సంపాదించి పెట్టాను. నేను బాగా డబ్బు సంపాదించుకొన్నాను. ఎలా సంపాదించానని అడగకు. ఆర్జనకు అనేక మార్గా లున్నాయి.

"బాల్యంలో పేదరికం అనుభవించాను గదా! అందువల్ల పేదవారిని చూస్తే నా మనస్సు కరిగిపోయేది. వారికి దాన్న ధర్మాలు చేశాను. వారి ముఖాలలో ఆనందం చూసి నేను పరమానందం పొందేదాన్ని. ఆ మహదానందంలో నన్ను నేను మరిచిపోయేదాన్ని. నా కెవ రున్నా రని? వారే నా వారు అనుకొనేదాన్ని. కానీ నా భవిష్యత్తు గురించి కొంచెమైనా ఆలోచించలేదు. ఆలోచించే అవసరం కలుగలేదు."

"చూస్తూండగనే నా యౌవనం కరిగిపోయింది. నా సౌందర్యం హరించుకొని పోయింది. శరీర సౌష్టవం సన్నగిల్లింది. నా ఆకర్షణ దిగజారింది. నా స్థానంలో మరొక జవ్వని ప్రవేశించింది. ఆమెపైని ప్రేక్షకులకు మోజు పెరిగింది. ఆ నాట్య బృందంవారికి నా అవసరం లేకపోయింది. ఆ బృందాన్ని విడిచిపెట్టాను."

"ఇకమీదట ఆటపాటలు కట్టిపెట్టి, ప్రశాంతంగా జీవించాలని నిశ్చయించుకొన్నాను. ఉన్న డబ్బుతో వేరుగా ఒక ఇంట్లో ఉంటూ వచ్చాను. ఎంతైనా నేను ఒక తమాషా నర్తకినే గదా! నే నెంత నీతిగా, నిజాయితీగా బతకాలనుకొన్నా సమాజం న న్నొక తమాషా కళాకారిణిగానే చూస్తూ వచ్చింది."

"ఒకనాటి సాయంత్రం కుండపోతగా వర్షం కురుస్తోంది. అయిదు గంటలు కాకుండానే బాగా చీకటిపడింది. లేచి దీపం వెలిగించాలని కూడా నాకు తోచలేదు. ఏవేవో ఆలోచిస్తూ కూర్చున్నాను. ఇంతలో ఒక స్త్రీ వచ్చి నా ఎదుట నిల్చుంది. ఆమె వర్షంలో తడిసి ముద్దయింది. నీళ్ళు కారుతూ ఉంది. నేను లేచి నిల్చున్నాను."

ఆమె నన్ను గట్టిగా కౌగలించుకొని భోరున ఏడ్చింది. నేను దీపం వెలిగించి, ఆమె ముఖం పరికించి చూశాను. ఆమె ఎవరో కాదు ! శకుంతల ! నాట్య బృందంలో నా స్థానంలో వచ్చిన తమాషా నర్తకి, శకుంతల ! బాగా చిక్కి శల్యమైంది. యౌవనంలో రేపటి ఆలోచన లేక వళ్ళు అమ్ముకొంది. పీల్చి పిప్పి చేసిన చెరుకు గెడ అయింది. క్షయ వ్యాధి వచ్చి క్షయమయింది. ఆమె ఇప్పుడు ఎవరికి కావాలి ?

ఆమె విపరీతంగా దగ్గుతోంది. చలికి వణికిపోతూంది. వెంటనే ఆమెకు ఒక పొడి చీర యిచ్చి కట్టుకోమన్నాను. బొగ్గుల కుంపటి తెచ్చి కాచుకోమన్నాను. వేడి వేడి టీ యిచ్చి తాగమన్నాను. ఆ రాత్రి ఏమీ తినకుండానే పడుకొంది. తెల్లవారే సరికి నాతో చెప్పకుండానే వెళ్ళిపోయింది. ఎక్కడికి

వెళ్లిందో ! ఏమయ్యిందో! ధన సంపాదనే కాదు గుణ సంపాదన కూడా చాలా అవసరం. రాంబాబూ ! యౌవనం చాలా ప్రమాదకరమైన దశ. ఎవరైనా ఈ దశలో చాలా జాగ్రత్తగా ఉండాలి. ముఖ్యంగా కళాకారులు., వారిలో ఒంటరివారు మరీ జాగ్రత్తగా ఉండాలి..." ఇలా ఆమె చెప్పుకొని పోతూంది. నే నెప్పుడు నిద్రలోకి జారుకొన్నానో నాకే తెలియదు.

వయస్సు మళ్లినా అయీ కంఠం మధురంగానే ఉండేది. మరాఠీ అభంగాలు, హిందీ భజనలు చక్కగా పాడేది. ఎంత బాగా పాడినా ఆమె సమాజం దృష్టిలో ఒక తమాషా నర్తకి. అందువల్ల ఆమె ఎప్పుడో గాని కచ్చేరీలకు వెళ్లేది కాదు. ఒక వేళ వెళ్లినా, వచ్చి బాధపడేది.

అయీ ఊరకనే ఎవరి నుండి డబ్బు పుచ్చుకొనేది కాదు. అందువల్ల నా తీరిక సమయాలలో ఆమె వద్దకు వెళ్లి లావణీ, గౌలన్ గీతాలు, పొవ్వాడ పాటలు నేర్చుకొంటూ ఉండేవాణ్ణి. నాకు తోచినంత ఆమెకు ఇచ్చేవాణ్ణి. ఆమె నేర్పిన పాటలు భావ యుక్తంగా యుండినా నేను ఎక్కువగా ఉపయోగించలేదు. కానీ భావయుక్తంగా పాటలు ఎలా పాడాలో ఆమె వద్దనే సాధన చేసి, నేర్చుకొన్నాను.

ప్రజా కళలకు, జానపద కళలకు రావలసినంత ప్రాముఖ్యం ఆనాడూ లేదూ, ఈనాడూ లేదు. ఆ కళాకారుల ఆర్థిక పరిస్థితి ఆనాడు, ఈనాడు కూడా హీనంగానే ఉంది.

స్వాతంత్ర్యం వచ్చాక జానపద కళా సదస్సులు, సమావేశాలు తరచుగా జరుగుతూనే వచ్చాయి. వాటిని మెచ్చుకొంటూ పెద్దలు ప్రసంగిస్తూనే ఉన్నారు. వీటి నిర్వాహకులు ఫైవ్‌స్టార్ హోటల్లో కూర్చుని పత్రికా విలేఖరుల గోష్ఠులు నిర్వహిస్తారు. ఈ కళాకారులు మాత్రం సరైన వసతులులేని ఏ పాఠశాల భవనంలోనో ఉంటారు. అన్నీ ముగిసిన తర్వాత ఎవరూ వీరిని గురించి మరి ఆలోచించరు. ఈ బృందాల నాయకులలో కొందరు కొంచెం పైకిరాగానే అంతవరకు వారుండిన వారి బృందం గురించి, ఆ వ్యవస్థ గురించి మరిచిపోతారు. పైవారితో కలసిపోవాలని ప్రయత్నిస్తారు. ఇదీ నేటి కళా లోకం తీరు. ఇది నా ప్రత్యక్ష అనుభవం.

చాలా జానపద కళాసదస్సుల్లో పాల్గొన్నాను, నిర్వహించాను. వ్యక్తిగతంగా నాకు వీలయిన సహాయం వారికి చేస్తూ వచ్చాను. చివరకు వారికి నే నేమీ చేయలేక వాటి నుండి విరమించుకొన్నాను.

అయీతో పరిచయమైన తర్వాత ఆమె వద్ద జానపద సంగీతం, నాట్య విషయాలేకాక జీవిత పాఠాలను గూడా చాలా నేర్చుకొన్నాను. ధనాని కున్న విలువ గుణానికి లేదు. సమాజాన్ని, సమాజ నీతిని ధనవంతుడు కొనేస్తాడు. నీతిమంతుడు వాటిని కాపాడా లని ప్రయత్నించి, కొవ్వొత్తిలా కరిగిపోతాడు. ఇలాంటి లోక సత్యాలు ఆమె నాకెన్నో చెప్పింది, నేర్పింది.

ఆ రోజుల్లో ఒక జానపద కళాకారుడు గొప్ప వారింటికి వెళ్తే ఇంట్లోకి రానిచ్చేవారు కారు. వీధిలోనే నిలబెట్టి మాట్లాడేవారు. అతడు వెళ్లిన తర్వాత, వీధి గుమ్మం ముందు నీళ్లు జల్లి శుద్ధి చేసుకొనేవారు. ఒక చలన చిత్ర తార వస్తే ఇంటిల్లిపాదీ సంబరపడి పండుగచేసుకొనేవారు. ఒక విధంగా ఈనాడూ అంతే. ఈ వ్యత్యాసం ఎందువల్ల? నాకు అర్థంకాక ఒకనాడు ఆయిని అడిగాను.

"అది అంతే రాంబాబూ! అందుకే డబ్బు సంపాదించు. బ్యాంకులో కూడబెట్టు. అప్పుడే నీకు గౌరవం. నీ కందరూ ఆత్మీయులవుతారు. నీ కళను చూసి, నిన్ను గౌరవించే సహృదయులు ఈ సమాజంలో చాలా తక్కువ మంది ఉంటారు. ధనంలాగే నీ విద్యను గూడా కొంత దాచిపెట్టుకో. అంతా దానం చేశావంటే నీ శిష్యులే నీకు నామం పెడతారు. జాగ్రత్త ! ఇటువంటి కళాకారుల జీవిత సత్యాలను ఆయీ నా కెన్నో చెప్పింది. నా ఆంధ్ర నాట్యం.... అర్ధ శతాబ్ది జీవితంలో ఇటువంటి నిత్య సత్యాలను ఎన్నింటినో ప్రత్యక్షంగా చూశాను, అనుభవించాను. ఈ విషయంలో ఆయీ చెప్పిన సలహాలు పూర్తిగా పాటించలేక పోయాను.

"రాంబాబూ ! నీకు రెండు ముఖ్య విషయాలు చెప్పదలచుకొన్నాను. నీవు ఏమనుకొన్నా సరే నేను చెప్పదలచినవి చెబుతున్నాను. తర్వాత నీ యిష్టం" అంది ఒకనాడు ఆయీ.

"ఏమిటా విషయాలు. చెప్పు అయీ" అన్నాను.

"ఒకటి పరస్త్రీ వ్యామోహంలో పడకు. రెండు మధు సేవకు బానిసవు కాకు." నే నెందరో కళాకారులను చూశాను. వారు ఆర్జించినదంతా ఈ రెండు వ్యసనాలకు ఖర్చుచేసి, చివరి దశలో ఎంత హీనంగా వారు జీవించారో నేను చూశాను. ఇంట్లో అందమైన భార్య లున్నవారు గూడా పరస్త్రీల శరీరాలను ధనంతో కొనుక్కొని చివరికి పేదరికం అనుభవించిన వారిని చూశాను. మధుసేవ చేసి చివరికి అనారోగ్యంతో బాధపడ్డ వారిని చూశాను. కనుక వీటికి దూరంగా ఉండమని నిన్ను హెచ్చరిస్తున్నాను."అంది ఆయీ.

"ఆయీ ! ఇదంతా కళాకారులకు వచ్చిన శాపమా ?" అని అడిగాను.

"ఒక విధంగా అంతే రాంబాబూ !" కళాకారులకు ధనమిచ్చే శాపం ఇది.

ఒకనాడు ఎవరో ఒక గొప్ప వ్యక్తి మా నాగ్‌పూర్ వచ్చాడు. ఆయన గౌరవార్థం నా నాట్య కచ్చేరీ ఏర్పాటు చేశారు. సంత్, పంత్, మహంత్‌లన్నా, కవులు, గాయకులన్నా, పండితులు, శాస్త్రకారులన్నా నా కెంతో గౌరవం. అందువల్ల ఆనాడు కచ్చేరీ చేశాను. కచ్చేరీ ముగిసిన తర్వాత

నన్ను విందుకు ఆహ్వానించారు. వెళ్లాను. ఆ ముఖ్య అతిథితోబాటు, మిత్రులందరూ విస్కీ సీసాలు తెరిచారు. నా ముందు ఒక గ్లాసు పెట్టి అందులో విస్కీ, సోడా పోశారు. అందరూ గ్లాసులు ఎత్తి "ఛీర్స్" చెప్పమన్నారు. "క్షమించండి. నాకు అలవాటు లేదు" అన్నాను. "విస్కీ వద్దులే, బీరు తాగు" అన్నారు. "క్షమించండి" అన్నాను మళ్లా. ఆ ముఖ్య అతిథి తన గ్లాసులో తన వేలు ముంచి, నా నోట్లో పెట్టబోయాడు. "అయ్యా నాకు నాట్య విద్య నేర్పిన గురువుకు వీటిని ముట్టనని వాగ్దానం చేశాను. క్షమించి, నన్ను వదిలిపెట్టండి ! అన్నాను." "రామకృష్ణగారూ ! మీరు మా కంపెనీకి పనికిరారు" అన్నాడా పెద్ద మనిషి. "ఔను, నన్ను క్షమించి విడిచి పెట్టండి" అని ఖచ్చితంగా వారితో చెప్పాను. తర్వాత వేరే టేబిల్ వద్దకు వెళ్లి కూర్చున్నాను. వారు తాగుతూ, తింటూ ఏదో విషయం చర్చించుకొనడం ప్రారంభించారు. నేను భోంచేస్తూ వారిని గమనిస్తున్నాను. వారి చర్చ వాదంగా మారింది. ఆ వాదం ఘర్షణకు దారి తీసింది. ఆ ఘర్షణలో కోపతాపాలు మిన్ను ముట్టాయి. కొట్టుకొంటారేమోనని భయపడ్డాను. చివరకు అందరూ రాజీ పడ్డారు. అందరూ స్నేహితు లయ్యారు. ఒకరి కొకరు వీడ్కోలు చెప్పుకొన్నారు. నేను ఒంటరిగా ఇంటికి వచ్చాను. పక్కమీద వాలేను. ఆలోచనా పరంపరలు నా మనస్సును చుట్టుముట్టాయి. నేను సమాజానికి పనికిరానుట! ఏ సమాజానికి ? ఇందాక ఆ హోటల్లో చేరిన సమాజానికి పనికి రాను. ఔను, నిజమే పనికిరాను. నేను నా అన్న వాళ్లందరినీ వదిలి ఎందుకు వచ్చినట్టు? నా లక్ష్యం ఏమిటి? నాగమ్యం ఏమిటి ? ఎక్కడికి వెళ్లాలి ? దేనిని చేరుకొనాలి ? అంతులేని ఆలోచనలు ! నా జీవితం నాకే అర్థం కాలేదు. ఇంతలో వీధి తలుపు చప్పుడయింది. టైం చూశాను. మూడయింది. మళ్లీ తలుపు చప్పుడయింది. ఇంత రాత్రిపూట ఎవరు వచ్చారా? అని ఆలోచిస్తూ తలుపు తీశాను. ఎదురుగా ఒక పెద్ద మనిషి నిల్చుని ఉన్నాడు. ఈయన ఎవరో నాకు తెలియదు. అయినా సాదరంగా లోపలకు ఆహ్వానించాను. ఆయన వచ్చి కుర్చీలో కూర్చున్నారు. "మీరు ఎవరు? మీకు ఏం కావాలి ?" అన్నట్టువారిని చూశాను.

. "బాబూ ! రాత్రి మీరు పార్టీ చేసుకొంటున్నప్పుడు మీ పక్క టేబిల్ వద్ద కూర్చుని నిన్ను గమనించాను. రాత్రి నీ నాట్య ప్రదర్శన గూడా చూశాను. నీవు ఇంకా యువకుడవు. మంచి కళాకారుడవు. నీవు ఆ కంపెనీకి పనికిరావు నిజమే. అలాంటి కంపెనీకి పనికి రాకపోవడమే మంచిది. నీవు రాత్రి బాగా నిగ్రహించుకొన్నావు. జీవితాంతం ఈ నిగ్రహాన్ని కాపాడుకో. నీవు గొప్ప కళాకారుడివి అవుతావు. నీ జీవితం అందరికి ఆదర్శవంతం కావాలి. ఈ విషయం నీకు చెప్పాలనిపించింది. నీకు చెపితేగాని నాకు నిద్రపట్టేట్టు లేదు. అందుకే ఈ సమయంలో వచ్చాను. నీ నిద్ర చెడగొట్టినందుకు ఏమీ అనుకోకు. వస్తా" అంటూ ఆయన వెళ్లిపోయాడు.

ఆయన రాకతో, ఆయన సలహాతో నా గమ్యం ఏమిటో, నా లక్ష్యం ఏమిటో నాకు తెలిసింది. మనసు తేలిక పడింది. హాయిగా నిద్రపోయాను.

మా హిస్లాప్ కాలేజీకి వెళ్లే దారిలో కమ్యూనిస్టు పార్టీవారి కార్యాలయ ముండేది. అప్పుడప్పుడు ఆ కార్యాలయంలోని గ్రంథాలయానికి వెళ్లి కూర్చునేవాణ్ణి. ఆ హాల్లో మార్క్స్, లెనిన్ మొదలైన పెద్దల వర్ణ చిత్రాలు పెద్దవి ఉండేవి. కమ్యూనిస్టు సిద్ధాంత గ్రంథా లెన్నో ఆ గ్రంథాలయంలో ఉండేవి. వీలయినంత వరకు వాటిని చదివాను. "భర్దన్" అనే ఒక యువకుడు ఆ కార్యాలయంలో ఉండేవారు అప్పుడప్పుడు గాంధీజీ సేవాగ్రానికి అతనితో కూడా వెళ్లేవాణ్ణి. అక్కడి పెద్దల పరిచయ భాగ్యం కలిగింది. బాబా అంబేద్కర్ వంటి పెద్దల కార్యకలాపాలను చూసే అవకాశం గూడా కలిగింది.

నేను గొప్ప కలాకారుణ్ణి కావా లన్నదే నా లక్ష్యం. అందువల్ల నేను రాజకీయాల్లోకి ప్రవేశించలేదు. అయినా రాజకీయ సిద్ధాంతాలన్నీ చదివాను. కానీ వాటిని పాటించే అవకాశం నాకు లేకపోయింది.

చిన్నప్పుడు నేను మదరాసు రామకృష్ణ మఠంలో ఉన్నాను. అప్పుడు బౌద్ధ, జైన మత గ్రంథాలు చదివాను. స్వామి వివేకానందుని రచనలు, ప్రసంగాలు కంఠస్థం చేశాను. ఇవన్నీ నా కళా వికాసానికి దోహదపడలేదు గాని నా జీవితాన్ని ఆదర్శప్రాయం చేసుకొనడానికి సహాయపడ్డాయి. అవి నాట్యకళకు సంబంధించినవు కావు. గనుక నా కళా వికాసానికి అవి తోడ్పడలేదు.

అందువల్ల నా కళకు సంబంధించిన భరత శాస్త్ర గ్రంథాలను చదవడం ప్రారంభించాను. అయితే భరత శాస్త్ర గ్రంథాలను చదవడం, వాటి ప్రయోగం తెలుసుకొనడం అంత సులభం కాదు అని త్వరలోనే గ్రహించాను. భరతుని నాట్య శాస్త్రం వంటి సంస్కృత గ్రంథాలను చదవడం వాటిని అర్థం చేసుకొనడం నాకు కష్టమనిపించలేదు. కాని నాట్య శాస్త్రంపైని అభినవ గుప్తుడు వ్రాసిన వ్యాఖ్యానం చదువుతూంటే అడవిలో దారి వెతుక్కొంటున్న ట్టుండేది. నాకు తెలిసిన కొంతమంది సంస్కృత పండితుల నడిగితే వారు వివరణలు చెప్పేవారుగానీ ఆ శాస్త్ర విషయాలను సంప్రదాయానికి తగినట్టుగా ఎలా మలచాలోవారు చెప్పలేకపోయారు. శాస్త్రం, సంప్రదాయం రెండింటినీ సమన్వయపరచి, చెప్పగలిగివారు చాలా అరుదుగా ఉండేవారు. ఇక అలాంటివారి వద్దకు వెళితే "గండా బాందో" అనేవారు. అది వారి పద్ధతి. ఆ "గండా"ను చేతికి కట్టుకొంటే వారికి శిష్యరికంచేయాలి. వేరొక గురువు వద్దకు వెళ్లకూడదు. ఆ "గండా"కు ఎన్నో నీతి నిబంధనలు, ఎంతో ఖర్చు. ఒక్క మధ్యప్రదేశ్‌లోనే కాదు. ఉత్తర భారతదేశమంతటా ఇదే పద్ధతి. "మా పూర్వీకులు ఎన్నో సంవత్సరాలు తపస్సు చేసి మా కిచ్చిన ఆస్తి ఈ సంప్రదాయం. దాన్ని అందరికీ ఉచితంగా పంచుతామా? డబ్బు ఇచ్చిన మాకు నమ్మకం కుదిరితేగానీ మా సంప్రదాయం ఎవరికీ చెప్పం" అనేవారు. ఆ "గండా బాందో"ను పాటించి కొందరు గురువులను ఆశ్రయించాను. డబ్బు ఖర్చయింది. గాని తగిన ఫలితం లభించలేదు. నిరాశ ఎదురయింది. ఆ నిరాశతో నాలో పట్టుదల ఎక్కువయింది. కళా సంబంధిత విషయాలలో నేను నిరుత్సాహపడినప్పుడు ఆయీ నాకెన్నో విషయాలు చెప్పి నన్ను

ప్రోత్సాహించేది. దాంతో నాలో దీక్షపెరిగేది. కాలక్రమేణా నా బుద్ధి వికసించడంతో శాస్త్రాన్ని సంప్రదాయంతో సమన్వయించుకొనగలిగాను.

భరతుని నాట్యశాస్త్రం, అభినవ గుప్తుని వ్యాఖ్యానం చదివినంత మాత్రాన ప్రాంతీయ నాట్య సంప్రదాయాలను తెలుసుకొనడం కష్టం. ప్రాంతీయ మత, రాజకీయ, సాంఘిక, ఆర్థిక పరిస్థితులను బట్టి నాట్య సంప్రదాయాలు రూపొందుతాయి. వాటికి అక్కడ నాట్య గురువులు సంప్రదాయ వ్యాఖ్యానాలను తయారుచేసుకొంటారు. అవి వారి వ్యక్తిగత ఆస్తులవుతాయి. వారు వాటిని రహస్యంగా దాచుకొంటారు. ఆ యాస్తి వారి వారసులకు సంక్రమిస్తుంది. ఎవరికో గానీ వారు ఆ సంప్రదాయాలను చెప్పరు. అందువల్ల ఎన్నో కళా రహస్యాలు కాలగర్భంలో కలిసిపోతూ వచ్చాయి. మనకు దక్కకుండా పోయాయి.

ఇదే పద్ధతి ఇతర కళల విషయంలో గూడా జచరుగుతూ ఉండేది. పకావాజ్, తబలా కళలలో ప్రసిద్ధులైనవారు వారి కుమార్తెలకు పెళ్ళి చేసేటప్పుడు అల్లుడు ఆ కళలకు చెందినవాడైతే కొన్ని విశిష్ట జతులను అతనికి కట్నంగా బహుకరించేవారు. ఇలాంటి కట్టుబాట్లు ఆ రోజుల్లో ఉండేవి. మొదట్లో ఈ పద్ధతులు నాకు అర్థంకాలేదు. ఆయీ ఇవన్నీ నాకు చెప్పింది. కళకోసం ఇల్లు వదిలి వచ్చినంత సులభం కాదు కళాభ్యాసం అని తెలుసుకొన్నాను. ఈ పరిస్థితులు నన్ను మరింత ప్రేరేపించాయి. కార్యోన్ముఖుణ్ణయ్యాను. స్వయం కృషితో వీటిని సాధించగలనా అని సందేహం కూడా కలిగింది. దీక్ష ఉంటే సాధించలేనిది ఏదీ ఉండదు. అన్న నిశ్చయానికి వచ్చాను.

నాగపూర్‌లోని ఆంధ్రాక్లబ్‌లోని గ్రంథాలయంలో వెతకగా వెతకగా “అభినయ స్వయంబోధిని, భరత సార సంగ్రహం” అన్న రెండు పుస్తకాలు నాకు దొరికాయి. ఎంతో సంబరపడి ఇంటికి తీసుకొని వెళ్లాను. దీక్షతో అధ్యయనం చేశాను. స్వయంబోధినిలో అభినయం గురించి ఉంది. స్వాతిక సంచారుల గురించి అందులో ఉంది. అదంతా రసచర్చకు సంబంధించినది. చంద్రశేఖర కవి రచించిన భరతసార సంగ్రహంలో హస్తప్రయోగాలు, నాట్య భంగిమల గురించి మాత్రమే ఉంది. వీటిని ఒకటికి రెండు సార్లు చదివినా నాకు తృప్తి కలుగలేదు. అందువల్ల విశ్వవిద్యాలయ గ్రంథాలయానికి వెళ్లాను. నా అదృష్టం బాగుంది. భరతుని నాట్యశాస్త్రం, నందికేశుని అభినయ దర్పణం సంస్కృత ప్రతులు అక్కడ లభించాయి. ఇంటికి తీసకొనివెళ్లి ఒక నెల రోజులు కుస్తీ పట్టాను, పట్టుదొరికింది. సొంతంగా వాటిని అర్థం చేసుకొనగలిగాను. వాటిని ప్రయోగంలో పెట్టాను. కొన్ని రోజులకు సాధించాను.

ఈ సందర్భంలో ఒక విషయం గుర్తుకు వస్తుంది. నేను కాళహస్తిలో నాయుడుపేట రాజమ్మగారి వద్ద నాట్యం అభ్యసిస్తున్నప్పుడు ఆమె నాకు శైవ సిద్ధాంతం, ఆగమాలు బోధించి, నా చేత అభ్యాసం

చేయించారు. ధ్వని, నాదం, నాదోత్పత్తి, నాద స్వరూపం, నాద వికాసం, నాద విజృంభణ, నాదంలో లయ, నాదమూర్తి ప్రతిష్ఠ, గతి, గమనం, భావం, భావ వికాసం, రసోత్పత్తి మొదలైన విషయాలు నా కెన్నో ఆమె చెప్పారు. అవి ఈనాడు నాకు ఉపకరించాయి. నాట్యశాస్త్రం, అభినయ దర్పణం రెండింటినీ సులభంగా అర్థం చేసుకొనగలిగాను. లాలిత్యం అంటే ఏమిటి? గాంభీర్యం అంటే ఏమిటి? వాయు తరంగాలలో ఈ రూపాలు ఎలా ఏర్పడుతాయి ? స్త్రీ పురుష స్వభావాల ననుసరించి వీటిలో కలిగే మార్పు లేమిటి? ఇలా ఎన్నో సందేహాలు నాలో కలిగేవి. ఈ సందేహాలతో కొన్నాళ్లు సతమతమయ్యాను. కాని స్వయంకృషితో వాటిని నిరూపించుకొనగలిగాను. ఎంతో తృప్తిచెందాను, ఆనందం పొందాను.

ఆ తర్వాత సంస్కృత పండితులతో భరత శాస్త్ర విషయాలు చర్చించడం ప్రారంభించాను. వారి అభిప్రాయాలతో నేను ఏకీభవించినప్పుడు నన్ను వారు అభినందించేవారు. కానీ ప్రయోగాల విషయంలో ఏకీభావం కుదిరేది కాదు. ఒక్కొక్క సంప్రదాయంలో ప్రయోగం ఒక్కొక్క విధంగా ఉండవచ్చును. సాత్వికాభినయంలోను, ఆంగికాభినయంలోను గూడా తేడా లుండవచ్చును. అందువల్ల అర్థాభినయం, భావాభినయం రెండూ అభ్యసించవలసి యుంటుంది. భరతశాస్త్రం, దానిపైని గల వాఖ్యానాలు నేను బాగా అధ్యయనం చేయడంవల్ల ఈ రెండు అభినయాలు నాకు కష్టమనిపించలేదు.

కొందరు పండితులు నా శాస్త్ర విజ్ఞానాన్ని మెచ్చుకొని, మరికొన్ని రహస్య విషయాలు చెప్పేవారు. మరికొందరికి నా ధోరణి నచ్చక, రెండవ రోజున నాతో చర్చించేవారు కారు. కొందరు గురువుల శిక్షణా పద్ధతులను తెలుసుకొనాలని వారి నాట్య పాఠశాలలకు వెళితే, శిష్యులకు పాఠం చెప్పడం ఆపి, మాటలతో నాతో కాలం గడిపి నన్ను పంపించేసేవారు. మరికొందరు గురువులు తలుపు బిగించి నన్ను లోనికి రానిచ్చేవారు కారు. ఇది ఆనాటి కాలధర్మం అది.

నేను నాగపూర్‌లో ఉండగా ఉదయశంకర్ నాట్య బృందం అక్కడికి వచ్చింది. అంతపెద్ద నాట్య బృందం నాగపూరు రావడం అదే మొదటిసారి. అందుకని ప్రవేశ రుసుం చాలా ఎక్కువైనా వారి ప్రదర్శనకు వెళ్లాను. వారి బృందంలోని సంగీత విద్వాంసులు, వాద్యకారులు, నర్తకులు, వ్యాఖ్యాతలు అందరూ గొప్పవారే. ఆధునికమైన దీపకాంతులతో వారి ప్రదర్శన జరిగింది. వారి నాట్యం మూగ నాట్యం. వ్యాఖ్యాత నేపథ్యం నుండి కథ చెప్పాడు. గతి గమనాలకు, ఆంగిక విన్యాసాలకు తగినట్టుగా సంగీతం ఉంది. కరణా లన్నారు, చారు లన్నారు, అంగహారా లన్నారు. ఇలా ఎన్నో నాట్య పరిభాషా పదాలను ప్రకటించారు. శివపార్వతుల, రాధాకృష్ణుల నాట్యాలు, జానపద నాట్యాలు మొదలైన అనేక రకాల నాట్యాలను రెండు గంటల్లో ప్రదర్శించారు. మొదటి వరుసల్లో కూర్చున్న పెద్దలు కరతాళ ధ్వనులు చేశారు. ఆహా! అన్నారు... ఓహో! అన్నారు... ఓహోహో! అన్నారు... వారెవా! అన్నారు. వారి అనుభూతి వారిది, ఎవరి ఆనందం వారిది.

కొన్ని సన్నివేశాలలో ఎల్లోరా శిల్పాలు సజీవమూర్తులై రంగస్థలం మీద వచ్చాయా అని నా కనిపించింది. ఉదయశంకర్ గొప్ప కళాకారుడు. ఆయన ప్రదర్శన చూసే భాగ్యం నాకు కలిగింది. అయితే ఆ ప్రదర్శనవల్ల నేను నేర్చుకొనతగ్గది ఏముంది? అని ఆలోచించాను. ఆ సంగీత ధ్వనులకు ఆ యాంగిక విన్యాసాలకు గల సంబంధ మేమిటి? ఆ సంగీతజ్ఞులు ఆ సంగీతాన్ని అలా ఎందుకు కూర్చారు? ఈ ప్రశ్నలు నా మెదడును దొలిచాయి. ఆ మర్నాడు మళ్లీ వారి ప్రదర్శన జరిగింది. నేను ప్రదర్శనను చూడకుండా, రంగ స్థలం వెనుక గల మైదానంలో కూర్చుని వారి సంగీతం విన్నాను. గత రాత్రి చూసిన ప్రతి నాట్యాంశం నాకు గుర్తుంది. కనుక సంగీతం వింటూ ఆ యా నాట్యాంశాలను ఊహించుకొనగలిగాను. ఆంగిక అభినయానికి, లయ విన్యాసాలకు తగినట్లుగా ఆ తాళ పద్ధతు లున్నాయని నా కనిపించింది.

ఆ తర్వాత రాంగోపాల్, నటరాజ వశి, మేనక, సాధనా బోస్ మొదలైన వా రెందరో నాగపూర్‌లో ప్రదర్శనలు ఇచ్చారు. వారివారి సంప్రదాయాలు వేరైనా వారి బాణీలు నా కొక్కలాగే కనిపించాయి. వారి ప్రదర్శనలలో భరతాదులు చెప్పిన సాత్వికాభినయం, సంచారుల ప్రదర్శన, స్థాయీ భావ నిరూపణ మొదలైనది నాకు కనిపించలేదు. ఈ విషయమై నాలో నేను తర్కించుకొన్నాను. చారులు, కరణాలు, అంగహారాలు మొదలైనవి ఎలా కూర్చాలి? తాళ, లయ, గతి ప్రసారాలు ఏ విధంగా ఉండాలి? జతులు ఎలా కూర్చాలి? ఇలా ఇవన్నీ ఆలోచిస్తూ ఉండేవాణ్ణి.

సాధనా బోస్ కార్యక్రమంలో భరతనాట్యం, కథకళి, కథక్, మణిపూరి, మొదలైన నాట్య సంప్రదాయాలు ఆ యా సంగీత బాణీలలో, అలంకరణలతో ప్రదర్శింపబడ్డాయి. ఒకే కార్యక్రమంలో ఒకే రంగస్థలంపైని ఇన్ని సంప్రదాయాలను ప్రదర్శించడం ఒక గొప్ప విషయం. అదొక అద్భుతం. వాటిని తులనాత్మకంగా పరిశీలించే అవకాశం నాకు కలిగింది. నా కళా విజ్ఞానాన్ని పెంపొందించుకొనడానికి ఈ ప్రదర్శనలు నాకు ఉపయోగపడ్డాయి.

అయితే హృదయ భాష ఎలా ఉంటుంది? హృదయం ఎలా స్పందిస్తుంది? ఆ యనుభూతి ఎలా ఉంటుంది? ఇలా ఆలోచిస్తూ ఉండేవాణ్ణి. ఒకరు చెబితే ఇవి రావు. పుస్తకాలలో చదివితే అబ్బవు. ఎవరికి వారు స్వయంగా అనుభవించి, తెలుసుకొనవలసి యుంటుంది. ఇవి తెలిస్తే గాని తన్మయత్వం చెందం. ఇదంతా పెద్ద గందరగోళం.

నా చిన్న తనంలో మదరాసులోని మాంబలం పానగల్లు పార్కు వద్ద ఒక సంగీత సభ ఉండేది. అదొక చక్కని హాలేగాని దానిలో రంగస్థలం లేదు. అయినా అక్కడ పెద్దపెద్ద సంగీత కచ్చేరీలు జరిగేవి. చాలా మంది కళాభిమానులు, కళాప్రియులు ఈ కచ్చేరీలకు వచ్చేవారు. మేం పిల్లలం బైట నుండే ఆ కచ్చేరీలు వినేవారం. ఒకనాడు బాల సరస్వతి కచ్చేరీ ఉందన్నారు. ఆ కాలంలో

నలుగురు ప్రఖ్యాత బాలసరస్వతు లుండేవారు. ఒకామె తంజావూరు నాట్య బాలసరస్వతి. సంగీతం పాడే రావు బాల సరస్వతి. నాటకాల సురభి బాల సరస్వతి. ఆమె నాట్యం కూడా చేసేది. ఇంకో ఆమె స్వర్ణ సరస్వతి. వీరిలో ఎవరి కచ్చేరీ ఆనా దుందో మొదట తెలియలేదు. విచారించగా భరత నాట్యం బాల సరస్వతి కచ్చేరీ ఆట ఉందని తెలిసింది. ఆ రోజు మా పిల్లల అదృష్టం బాగుండి, హాలులోనికి వెళ్లనిచ్చారు.

బాల సరస్వతి తల్లి జయమ్మ పాట పాడింది. ఆమె అమ్మమ్మ ధనమ్మ గొప్ప వీణ వాయిద్యకురాలట! ఇంకెవరో మృదంగం, క్లారనెట్, తంబూరాలు వాయించారు. తొలుత ఆమె నృత్త, నృత్యాంశ్యాలు ప్రదర్శించారు. తర్వాత అభినయంచేశారు. నృత్త నృత్యాలు ఆకర్షించినంతగా అభినయం మా పిల్లల్ని ఆకర్షించలేదు. అందువల్ల పిల్లలందరూ వెళ్లిపోయారు. నేను మాత్రం ఉన్నాను. ఆమె అభినయం నా హృదయం మీద ఏదో ఒక చిన్న ముద్ర వేసింది. ఆమె అభినయం మళ్లా చూడాలనిపించింది.

నేను నాగపూర్‌లో ఉండగా ఆ యవకాశం లభించింది. నాగపూర్‌లోని దక్షిణాది వారు ఆమెను ఆహ్వానించారు. ఆమె నాట్యకచ్చేరీకి అంతగా ప్రచారం జరగలేదు. ఆడంబరాలు హంగులూ లేవు. రంగు రంగుల దీపాల హడావిడి లేదు. నలుగురో అయిదుగురో వాద్యకులు రంగస్థలంపైని కూర్చున్నారు. ఆమె అలంకరణ చాలా సాదాగా ఉంది.

ఈ కచ్చేరీకి ఆయీ వస్తానంది. ఆమెను తీసికొని వెళ్లాను. హాలులో జనం అట్టే లేరు. అక్కడ ఉన్నవారంతా రసజ్ఞులే. అందువల్ల రంగస్థలానికి దగ్గరగా మే మిద్దరం కూర్చున్నాం. బాల సరస్వతి తొలుత నృత్త, నృత్యాంశాలు ప్రదర్శించింది. ఆ తర్వాత "కృష్ణా ! నీ బేగనే బారో" అన్న పాటకు అభినయం మొదలుపెట్టింది.

బాల సరస్వతి ఆట పాట ! ఆ భావ ప్రకటన ఒక రసలోక విహారం. మాకు తెలియకుండానే రెండున్నర గంటల కచ్చేరీ ఇట్టే గడిచిపోయింది.

"అభినయం అంటే ఇదీ రాంబాబూ ! మేమూ ఇలాగే అభినయించే వాళ్లం. ఆ కాలం వేరు, ఆనాటి ప్రజలు వేరు. ఎంత చక్కని ప్రదర్శన చూపించావు రాంబాబూ ! " అంటూ ఆయీ నన్ను మెచ్చుకొంది. కొన్ని రోజుల వరకు మేం బాల సరస్వతి అభినయం గురించే చర్చించుకొంటూ ఉండేవాళ్లం.

ఆ రోజుల్లో గోపరాజు రామచంద్రరావుగారు 'నాస్తిక వాదం' ప్రచారం చేస్తూండేవారు. ఆయన గాంధేయవాది. అందువల్ల ఒకసారి గాంధీజీ ఆయన్ని సేవాగ్రానికి పిలిపించారు. ఆయన తిరిగి

వెళ్తూ నాగపూరులో వారి బంధువుల ఇంట బస చేశారు. ఆ విషయం నాకు తెలిసింది. ఆయన ఒక గొప్ప మేధావి అని, ఒకప్పుడు కాకినాడ కాలేజీలో ప్రొఫెసర్‌గా ఉండేవారని, తాను నమ్మిన ఆదర్శాన్ని ప్రచారం చేయడానికి తన ఉద్యోగం వదిలిపెట్టారని విన్నాను. కనుక ఆయన్ని చూడాలని వారి చుట్టా లింటికి వెళ్లాను. ఆయన చాలా సామాన్యంగా గాంధీజీలాగే ఉన్నారు. ఆయన నన్ను సాదరంగా ఆహ్వానించారు. ప్రేమతో పలకరించారు. ఓపిగ్గా నా ఆదర్శాన్ని తెలుసుకొన్నారు. ఏ వేవో ప్రశ్నలు వేశారు. చిరునవ్వుతో నా సమాధానాలు విన్నారు. ఎవడో ఒక కుర్ర నాట్య కళాకారుడు వచ్చాడన్న చిన్న చూపు చూడక నా భవిష్యత్తులో పనికి వచ్చే కొన్ని చక్కని సలహాలు ఇచ్చారు. ఆయన నాకు ఒక శాంతమూర్తిలా కనబడ్డారు. తర్వాత ఆయన తమ నాస్తిక వాదం గురించి చెప్పారు. అప్పుడు ఆయన వాదం పూర్తిగా అర్థం కాలేదు.

కొంత కాలం తర్వాత నేను విశాఖపట్నంలో చిరంజీవులు ఉమా, సుమతులకు నాట్యం నేర్పుతున్నప్పుడు గోరాగారు అక్కడకు వచ్చారు. నా శిష్యురాండ్రకు మేనమామ అవుతారని తెలిసి ఆనందించాను. ఆయనతో అక్కడ చర్చించినప్పుడు ఆయన నాస్తికవాదం పూర్తిగా అర్థమయింది. గోరాగారు నాస్తికులే అయినా వారి తండ్రిగారు "మహాదేవ శంభో"భక్తులు. ఉమాసుమతుల తల్లిగారు ఆధ్యాత్మ రామాయణ కీర్తనలు పాడేవారు. 'మహాదేవ శంభో'గారి అసలు పేరు మరిచాను. ఆయన దైవ పూజలు చేసేవారు, సంతర్పణలు చేసేవారు. నాగపూర్‌లో ఒక అయ్యంగారుండేవారు. వారి అమ్మాయికి నేను నాట్యం నేర్పేవాణ్ణి. నాకు వారు ఆ కాలంలో నెలకు రూ. 100/–లు ఇచ్చేవారు. ఆయన నన్ను ఒక డ్యాన్సు టీచర్‌గా చూడలేదు. నన్నొక కుమారునిగా చూసేవారు. ఆయన నా కెన్నో బహుమతు లిచ్చారు. ఆయన చాలా ఉదార స్వభావులు. ఆయన భార్య కూడా ఆయనకు తగ్గవారే. ఏ మంచి కార్యానికైనా వారు పెద్ద మొత్తంలో చందా ఇచ్చేవారు. ఒకసారి నాగపూరులోని దక్షిణాదివారు ఎం.ఎస్. సుబ్బులక్ష్మిగారి గాన కచ్చేరీ ఏర్పాటు చేశారు. ఒక ధర్మకార్యం కొరకు ఏర్పాటు చేసినందువల్ల ఎం.ఎస్. ఏమీ పుచ్చుకొనకుండా కచ్చేరీ చేయడానికి అంగీకరించారు. ఆ కార్యక్రమానికి మా అయ్యంగారు బాగా విరాళమివ్వడమేకాక ఏర్పాట్లలో గూడా చాలా సహాయం చేశారు. కాని ఎం.ఎస్.కు వారింట్లో విడిది ఇవ్వలే నన్నారు. వారిల్లు చాలా పెద్దదే అయినా ఆయన ఏర్పాటుచేయడానికి ఇష్టంలేక అంగీకరించలేదు. ఆమెకు ఒక పెద్ద హోటల్లో బస ఏర్పాటు చేసి, అయ్యంగారే ఆ ఖర్చులు భరించారు. ఆ కాలపు పద్ధతులు, మర్యాదలు అలా ఉండేవి.

నేను నాగపూరులో ఉండగా ఒకసారి హోళీ పండుగ వచ్చింది. ఆనాటి ఉదయం నుండి మధ్యాహ్నం వరకు అందరూ చిన్నా పెద్ద, స్త్రీ పురుష భేదం లేకుండా వసంతాలు జల్లుకొన్నారు. రంగులు పూసుకొన్నారు. ఆ తర్వాత స్నానాలు చేసి, భంగు సేవిస్తూ, హల్వా ముద్దలు ఆరగించి పేకాటలతో కాలం గడిపారు. నాకు తెలిసిన ఒక పెద్దమనిషిని "తీయని హల్వాకు, భంగుకు సంబంధమేమిటి?" అని అడిగాను. "రామకృష్ణ భయ్యా ! తీపితింటేగాని భంగు నిషా పూర్తిగా

ఎక్కదు. ఒకసారి భంగు తాగి, హల్వా తిని చూడు నీకే తెలుస్తుంది" అన్నాడు. ఆ సాయంత్రం ఆయన నన్ను విందుకు ఆహ్వానించాడు. నాకు లోగడ డిన్నర్ పార్టీ అనుభవం కలిగింది గనుక "నేను రాను" అన్నాను. రామకృష్ణ భయ్యా! ఇది వెట్ పార్టీ కాదు. సాదా సీదా వినోద సమావేశం. మా పార్టీకి అందరూ పెద్దలు, విద్యావంతులు వస్తారు. సరదాగా కబుర్లు చెప్పుకొంటాం. రా" అన్నారు. నేను వెళ్లాను. ఆ పార్టీకి వచ్చిన వారంతా చాలా సంస్కారవంతులే. చక్కని విందు భోజనం వారితో కలిసి చేశాను. తర్వాత అందరూ ఒక హాలులో సమావేశమయ్యారు. అక్కడ సమావేశమైనవారిలో చాలా మంది నాకు కొత్తవారు గనుక నేను కొంచెం దూరంగా కూర్చున్నాను. వారిలో ఒక పెద్ద మనిషి ఒక 'జోక్' విసిరాదు. అందరూ వినోదంగా విరగబడి నవ్వారు. తర్వాత ఇంకొకరు దానికి సమాధానంగా మరొక జోక్ చెప్పారు. అందరూ మళ్లీ నవ్వేరు. ఆ తర్వాత ఒకరి తర్వాత ఒకరు, ఒకర్ని మించి ఒకరు జోకులు చెప్పడం మొదలు పెట్టారు. నవ్వులు, కేరింతలు.

హాలంతా నవ్వులతో వరదలై పారింది. పూర్వం విదేశాల్లో పాశ్చాతులు రాత్రి డిన్నర్ పార్టీలయిన తర్వాత మంటల చట్టూ కూర్చుని, చలి కాచుకొంటూ సరదాగా మాట్లాడుకునేవారని విన్నాను. కాని నేడు ఈ పెద్దమనుషుల జోకులు చాలా పచ్చిగా ఉన్నాయి. అక్కడున్నవారంతా పెద్ద మనుష్యులే, కాని అందరూ స్వేచ్ఛగా బూతులు మాట్లాడుతున్నారు. హద్దులు, ఆంక్షలు లేవు. అదంతా ఒక శృంగార ప్రపంచం.

అదేమి శృంగారం ! అదేమి శృంగార వర్షం ! వర్షం కాదు, వరద! చిన్న తరగతులవారు అలా మాట్లాడితే దాన్ని బూతు అంటారు. పెద్దలు మాట్లాడితే శృంగార మంటారు. తెలుగు మాట్లాడితే బూతు అంటారు. సంస్కృతంలో మాట్లాడితే శృంగార మంటారు. గీత గోవిందంలోని అష్టపదులు పాడితే, వాటిని అభినయిస్తే, ఆ వర్ణనలను శృంగార వర్ణన లంటారు, కైశికీ వృత్తి అంటారు. కృష్ణ భక్తి, మధుర భక్తి అంటారు. గాథా సప్తపతి చదువుతూంటే ఎవరికీ బూతు అనిపించదు. అసభ్యత గోచరించదు. అందరూ ఆనందించి, కదుపుబ్బ నవ్వుతారు. ఇది లోకం తీరు. ఆ సమావేశంలో నాకు కొద్దిగా పరిచయమున్న ఒక వ్యక్తి "కృష్ణ భయ్యా ! మాట్లాడకుండా కూర్చున్నావేమిటి? ఏదైనా ఒక జోక్ చెప్పు" అన్నారు. నన్ను విందుకు పిలిచి నాయన "రామకృష్ణకు ఇలాంటి జోకులు రావు. వచ్చే సంవత్సరము చెప్తాడు. ఇప్పుడు అడగకండి" అన్నాడు. "బ్రతికానురా దేవుడా !" అని నేను మనసులో అనుకొన్నాను. ఆయన అలా చెప్పకుండా ఉంటే నేను అక్కడ అంటరాని వాణ్ణయ్యేవాణ్ణి. చివరకు ఆ సమావేశం ముగిసింది. ఒకరి కొకరు "బై బై" చెప్పుకొన్నారు.

"రామకృష్ణా! ఇది హాని లేని సమావేశం. సంవత్సరానికొకసారి ఇలా సరదాగా గదుపుతాం. సమాజంలో ఇలాంటి వినోదాలు కూడా ఉంటాయని నీకు తెలియజేయడానికే నిన్ను ఇవ్వాళ ఆహ్వానించాను" అన్నాడా పెద్దమనిషి నన్ను నా ఇంటి వద్ద దిగబెడుతూ.

ఈ పార్టీలు, ఈ పద్ధతులు నాకు కొత్త. ఒకనాడు మా ఆయితో మాట్లాడుతూ, ఈ పార్టీ గురించి ఆమెకు చెప్పి, "ఆయీ ! మీ ఆడవారు గూడా ఇలా మాట్లాడుకొంటారా?" అని అమాయకంగా అడిగాను. ఆమె ఆశ్చర్యపోయింది.

"అది మానవ సహజం రాంబాబూ ! ఆడ ఏమిటి ? మగ ఏమిటి ? సమవయస్కులైన సన్నిహితులు ఒక చోట చేరితే సరదాగా శృంగారం గురించి మాట్లాడుకొంటారు. హాస్యం హద్దు మీరనంత వరకు ఉంటే తప్పు లేదు." అంటూ నవ్వేసింది ఆయీ.

రాత్రి ఈ విషయమై ఆలోచిస్తూ పడుకొన్నాను. పాలకొల్లు బత్తాయిలు, ఈత పళ్లు పాటలు పాడితే అవి మనకు బూతుగా అనిపిస్తాయి. ఛీ ఛీ అంటూ చెవులు మూసుకొంటాం. ఎవరైనా అమరుక కావ్యం గాని, గీత గోవిందంగాని ఆలపిస్తే అది విప్రలంబ శృంగారమని సరిపెట్టుకొంటాం. ఆత్మ పరమాత్మల వియోగ సంయోగాలని వేదాంత పరంగా చెప్పుకొంటాం, అని అనుకొంటూ నిద్రపోయాను.

నాగపూర్‌కు పది మైళ్ల దూరంలో ఒక మాల్ గుజార్‌గారు ఉండేవారు. ఆయన గుణవంతుడు, శ్రీమంతుడు, కళాప్రియుడు. ఆయన తరచుగా మా డాక్టర్ సోనక్ గారింటికి వచ్చేవారు. ఒకసారి ఆ డాక్టర్‌గారు నా నాట్యం చూడాలని వారి గ్రామానికి ఆగస్టు 15న రమ్మనమని ఆహ్వానించారు. నేను ఆ గ్రామం వెళ్లడానికి వారే "రింగేళ్లు" ఏర్పాటు చేశారు. 'రింగేళ్ళు' అంటే చిన్న రెండెడ్ల బండి. ఆ ఎడ్లు గూడా చాలా చిన్నవిగా ఉంటాయి. కానీ చాలా వేగంగా పరుగెడతాయి. ఒకనాటి సాయంత్రం ఆ రింగేళ్ల మీద వారి ఊరు చేరాను.

ఆ రాత్రే వినోద కార్యక్రమాన్ని ఆయన ఏర్పాటు చేశారు. వారిది చాలా పెద్ద భవంతి. ఆయనా, ఆయన ముగ్గురు సోదరులూ ఆ భవంతిలో ఉండేవారు. ఆ సోదరులలో ఒకరు మంచి గాయకుడు. నేను నాగపూర్ నుండి వచ్చిన కళాకారుణ్ణనితెలిసి ఆ వూరి పెద్దలు నన్ను చూడ్డానికి వచ్చారు. అందరూ నన్నెంతో గౌరవించారు. ఆ రాత్రి కార్యక్రమానికి ఆ పక్క వూరి నుండి ఒక తమాషా నర్తకుడు కూడా వచ్చాడు. అతనితో గూడ ఒక 'డోల్కీ' వాద్యకుడు కూడా వచ్చాడు. ఆ భవంతిలో విద్యుత్ దీపా లున్నా మా కార్యక్రమానికి గ్యాస్ లైట్లను ఏర్పాటు చేశారు.

తొలుతగా 'డోల్కీ' వాద్యకుడు మేళవింపు చేశాడు. అదేమి వాయిద్యం! అదేమి జోరు! అదేమి నాదం ! ఆ వాయిద్యం ఆ వూరంతా వినబడినట్టుంది. ఆ వూరి వారందరు అక్కడికి వచ్చారు. ఆ వాయిద్యానికి నా ఒడలు పులకరించింది. ఆ తర్వాత టన్ టునియల వాద్యం ప్రారంభమైంది. ఒకతను వచ్చి తాళాలు వాయిస్తూ 'ఖండోభా'ను ప్రార్థిస్తూ, పాడాడు. రంగస్థలం మీద ఒక మూలను

బియ్యంపోసి, దానిపై ఒక జ్యోతిని వెలిగించి, కొబ్బరికాయ కొట్టి, అగరవత్తులు వెలిగించి, "ఖండోభా" ప్రార్ధనను ముగించాడు.

తర్వాత లావణీ పాట ప్రారంభమయింది. తమాషా నర్తకుడు నర్తన మాడడం మొదలు పెట్టాడు. అది లయ ఆట. ఆ యాటను ఏమని వర్ణించను? సముద్రంలోని తరంగాలలాగ, ఉప్పెనలాగ, సుడిగాలిలాగ సుడులు తిరుగుతూ ఆడాడు. అతని శరీరంలోని ప్రతి అణువు లయ విన్యాసం చేసింది. అతనికి తగ్గట్టుగా డోల్కీ కళాకారుడు వాయించేడు. అవేమి సొంపులు ! అవేమి మిరుపులు! అవేమి ధ్వనులు ! శివుని తాండవంలో నంది మర్దలం ఇలాగే మోగిందేమో అనిపించింది నాకు. అవన్నీ లయ భేదాలు. అదేమి సాధనో నేను చెప్పలేను. కొంత సేపటికి ఆ తుఫాను వెలిసింది.

"కృష్ణ భయ్యా ! అబ్ ఆప్" అన్నాడు తమాషా నర్తకుడు. నాకు అటు వంటి ఆట అలవాటు లేదు. కాని కళాకారుడికి అన్ని రకాల విద్యలు తెలిసియుండాలన్న తలంపుతో ఆయీ వద్ద లావణీ గౌళన్ గీత బాణీని అభ్యసించాను. దానిని ఆనాడు ప్రదర్శించదలుచుకొని నిలబడ్డాను. డోల్కీ వాద్యకుడు ముక్తాయించాడు. అప్పుడు మాల్ గుజార్‌గారి తమ్ముడు ముందుకు వచ్చి, "కృష్ణ భయ్యా ! మీకొక కొత్త తమాషా చూపెడుతా" నన్నారు.

"కన్నయా ! నదియా కినారే మెరిగాం" అంటూ పాట మెదలు పెట్టాడు. ఉరుములు, మెరుపులతో మార్మోగిన ఆ డోల్కీ మృదు మధురంగా, శ్రుతి మెత్తగా, సున్నితంగా హాయిగా పలకడం మొదలు పెట్టింది. ఆకు కదిలినా వినబడేటంత నిశ్శబ్దం అక్కడ ఆవరించింది. ఆ డోల్కీలో నాకు మధురమైన మురళీ గానం వినిపించింది.

దూరం నుంచి కృష్ణుడు ఆడుతూ, పాడుతూ వస్తున్న భావం అందులో గోచరించింది. డోల్కీ మరొక గతి పలికింది. వయ్యారం ఒలుకుతూ, ఒక గోపిక నెత్తి మీద పాలకుండ పెట్టుకొని వచ్చింది. కృష్ణుడు గోపికా దారి మధ్యలో కలుసుకొన్నారు. డోల్కీ ఒక 'తియా' పలికింది. "ఆట పాటలకు సమయం గా దిది ! కన్నయ్యా మావూరి నది వద్దుకు సాయంత్రం రా! పూజా సమయానికి నే నక్కడికి చేరుకొంటాను. ఎలా రావాలో నేనేచెబుతా! ఇది ఆ పాటలో భావం ! ఇదే నిరత్ ! (అభినయం, భావ ప్రకటన) ఈ ఇతివృత్తం ముగిసిన తర్వాత తమాషా యువకుడు నర్తనం మొదలుపెట్టి, నా చెయ్యి పట్టుకొని లాగాడు. తొలుత కొంత తొట్రుపాటు నాలో కలిగింది. కాని ఆ యాటలో లీనమైపోయాను. అది కేవలం లయ ఆట. అది ఒక ప్రక్రియ. అదొక వినోద నర్తనం. అందరూ ఆనందించారు.

మా ఆట ముగియగానే ఒక పెద్దాయన లేచి నిలబడి, "మనం మన గ్రామాలలో ఎప్పుడు

చూసేది "నాచ్". ఇవాళ మన కృష్ణ భయ్యా చేసింది 'నృత్యం' నేనొక సారి మధుర బృందావనంలో ఇటువంటి రాసలీల చూశాను. మాల్ గుజార్ సాబ్ ! మీకు ఇదివరకెప్పుడూ ఇటు వంటి నృత్యం చూపించలేదు. ఇదే మొదటి సారి" అని ప్రేక్షకులకు చెప్పి, నా వైపు తిరిగి "సౌ బరస్ జీవో బేటా!" అని నన్ను ఆశీర్వదించారు.

'నాచ్' 'నృత్యం' రెండు' ఒకటే అయినా రెండింటి ధ్వనిలో తేడా ఉంది. అలాగే ఆట ఒకటే అయినా ఆడే విధానంలో తేడా ఉంది. ఇది మాటల మహత్తు. మార్దాంగికుడు సమర్ధవంతుడైతే ప్రకృతిలోని మహత్తునంతా ప్రేక్షకులముం దుంచగలడు. ప్రపంచాన్ని ఊపే శక్తి లయకు ఉంది. మార్దాంగికుడు సమర్ధవంతుడైతే పెద్ద వాద్య బృందం అవసరం లేదు.

ఆ మార్నాటి ఉదయం నేనా గ్రామం నుండి వచ్చేస్తూంటే ఆ తమాషా నాట్య కళాకారుడు నన్ను కలుసుకొని, నన్ను అభినందుస్తున్నట్టుగా కౌగలించుకొని, "కృష్ణ భయ్యా ! నీ విద్యను పట్నాలకు, నగరాలకు పరిమితం చెయ్యి. ఇలా మా పల్లెలకు రాకు. మా కడుపులు నీవు చూడాలి" అన్నాడు. ఒక పల్లెటూరులో నేను నాట్యం చేయడం అదే చివరిసారి. ఎందరు ఎన్ని సార్లు ఆహ్వానించినా మరి నేను ఏ పల్లెటూరుకు వెళ్లలేదు.

అప్పటికి నా కళా జీవితంలో ఆగస్టు 15లు కొన్ని గడిచిపోయాయి.

"ఇన్ని రోజులు ఎక్కడకు వెళ్ళావు ఆయీ, నన్నిలా వదిలిపెట్టి ?

ఆయీ ముఖంలో కాంతి తగ్గింది. శూన్యంలోకి చూస్తూ కూర్చుంది.

"చెప్పకూడదా ఆయీ!"

"రాంబాబూ, ఎవరికీ చెప్పలేని బాధ"

"ఏమిటి ఆయీ అంతబాధ కల్గించిన విషయం".

'రాంబాబూ, చాలా రోజులుగా నా చిన్ననాటి ఊరు, ఇల్లూ, పెద్ద లెవరైనా ఉంటే వారిని చూచి రావాలని మనస్సులో కోరిక ఉండేది. అక్కడకు వెళ్లాను... కాని, కాని, రాంబాబూ ఊరు పెద్దదయ్యింది. మా వాళ్లు మళ్లీ ధనవంతులయ్యారు. వ్యాపారం బాగా చేస్తున్నారు. పెంకుటిల్లు బంగళా అయ్యింది. ఆ రోజు మధ్యాహ్నం బండి దిగి రోడ్డు మీద నడిచి వెళుతున్నాను... మా మహారాష్ట్ర వనితలు యితర కులాల వారిలా 9 గజాల చీరెలు కాసిబోసి కట్టినా తలపై ముసుగు వేసుకోరు. నాకు అలవాటయ్యింది.

అయినా నన్నెవరు గుర్తిస్తారు. ఇంత కాలానికి?

మా యింటి ముందు నుండి నడిచి వెళుతున్నాను. వీధి గుమ్మం దగ్గర ఒక పండు ముసలామె కూర్చొని ఉంది. లోపలి హాలులో ఉయ్యాల మంచము మీద కొందరు అమ్మాయిలు ఊగుతూ కూర్చొని , గట్టిగా నవ్వుతూ మాట్లాడుకొంటున్నారు.

నేను గుమ్మం ఎదురుగా ఒక నిమిషం నిలబడ్డాను. ఆ పండుముదుసలిని చూస్తూ, లోపల నుండి ఒక అమ్మాయి వచ్చింది. పంజాబీ డ్రస్సు, కత్తిరించిన జుత్తు, నల్లకళ్లజోడు, పెదవులకు రంగులత్తుక -

"ఏయ్ ఏం కావాలి? ఇక్కడ ఎవ్వరూ నిలబడకూడదు!" అంది.

"ఎండకు కాళ్ళు లాగుతున్నాయి. కొంచెం మంచి నీళ్లివ్వమ్మా!" అన్నాను. "ఆ అమ్మాయి లోపలికి వెళ్లి వచ్చేలోగా ఆ ముస లావిడను చూశాను. ఆమె తనలో తాను ఎందుకో నవ్వుకొంటూంది.

"ఆమె మా అమ్మ. ఆ నవ్వు మా అమ్మదే.

"పరిగెత్తికునెళ్లి ఆమెను కౌగలించుకొని గట్టిగా ఏడ్వాలనిపించింది. క్షణకాలం ఈ భావం కలిగింది.

"ఆ అమ్మాయి ఒక చెంబులో నీళ్ళు తెచ్చింది.

"అక్కడ నిలవా లనిపించలేదు. ముందుకు నడిచినాను. ఆ అమ్మాయి నిర్లక్ష్యంగా చూచి, చెంబులో నీళ్ల గుమ్మంలో బోర్లించి, ఆ వృద్ధురాలిని చేయిపట్టుకొని లోపలికి తీసుకొని వెళ్తూ తలుపు మూసింది..........

ఇదీ బాబు - నా వారు నన్నిలాగ చేశారు. ఇప్పుడు లోకం దృష్టిలో నేనొక భ్రష్టురాలిని."

ఆమె నిమిషం నిశ్శబ్దంగా ఉండిపోయింది.

కంటినుండి ఒక్క నీటి చుక్క రాలలేదు.

"ఇది నాలో దాచుకున్న బాధ-

ఎవరికీ చెప్పనని చేతిలో చెయ్యి వెయ్యి రాంబాబూ!"

"అర్థం చేసుకొన్నాను. అయినా! అర్థం చేసుకొన్నా.

అందరికీ అర్థం కాదు.

అనుభవిస్తేనేగాని....."

•●•

నా కళా జీవితం..... నెల్లూరు

నేను నెల్లూరు వచ్చిన తర్వాత మూడు ఆగస్టు 15లు గడిచిపోయాయి. నా కళా జీవితంలో ఈ కాలం చాలా ముఖ్యమైంది. నన్ను నేను తెలుసుకొనడానికి, 'నేను' అంటే ఏమిటో విమర్శించుకొనడానికి ఉపకరించిన సమయ మిది. నాగపూర్‌లో నాది కాలేజీ జీవితం. అది నా భావి జీవితానికి మూల జీవితం. అక్కడ హిందీ, మరాఠీ భాషలు మట్లాడేవాణ్ణి. అక్కడ 'టీ' తాగేవాణ్ణి, ఆలుపోహ, చపాతీలు తినేవాణ్ణి. అక్కడి మనుష్యులు వేరు, అక్కడి స్నేహితులు వేరు, వారి స్నేహ ధర్మాలు వేరు. వారి ఆచార వ్యవహారాలు వేరు. వారి ప్రవర్తన వేరు. అవన్నీ బాగా వంట బట్టాయి.

నెల్లూరు వాతావరణం వేరు. ఇక్కడి తెలుగు నాకు కొత్తగా వినిపించేది. ఇక్కడి భోజనం రుచి వేరేగా ఉండేది. మనుష్యుల తత్వాలు వేరుగా కనిపించాయి. ఒక మహాసముద్రంలో ఒంటరిగా ఒక ద్వీపంలో ఉంటున్నట్లు నాకు అనిపించేది. ఏదో పోగొట్టుకొన్నట్లు అనిపించేది. నా హృదయంలో ఏదో తెలియని ఆందోళన. ప్రతి విషయంలోను అక్కడి వాటితో ఇక్కడి వాటిని సరిపోల్చుకొని చూసుకొనేవాణ్ణి.

నేను నాగపూరు వదిలి నెల్లూరు ఎందుకు వచ్చినట్టు? అక్కడ లేనిది ఇక్క డేముంది? నన్నెందుకు ఇక్కడకు ఎవరు రమ్మన్నారు? వచ్చేముందు బాగా ఆలోచించుకొనే వచ్చానా? ఏ ధ్యేయంతో ఇక్కడకు వచ్చాను? నా ఆదర్శమేమిటి? దాని సాధనకు నే నేం చేయాలి? ఇక్కడ నా జీవితాన్ని ఎలా మలుచుకొనాలి? ఇలా ఆలోచిస్తూంటే "నే నిక్కడ ఉండగలనా ?" అనిపించేది.

"మళ్లా అక్కడకు వెళ్లిపోనా?" అనుకొనేవాణ్ణి. ఛా ఛా ! ఇవేమి పిచ్చి ఆలోచనలు ! ముందుకు సాగాలి. వెనక్కి చూడకూడదు.

ఒంటరిగా నున్నప్పుడు ఇలాంటి ఆలోచనలు వస్తూండేవి. నాలో నే నే నా జీవితం గురించి తర్కించుకొనేవాణ్ణి. మనస్సును అదుపులో పెట్టుకొనడానికి ప్రయత్నించేవాణ్ణి. ఎవరితోనైనా నా మనస్సును విప్పి చెప్పుకొనాలనిపించేది. చెప్పుకొనడానికి ఇక్కడ ఎవరు ఉన్నారు ? అక్కడ మాత్రం నా అన్నవాళ్లు ఎవరు ఉన్నారు? అక్కడ అందర్నీ నా వారిగానే భావించాను, కానివారిని గుర్తించాను. అ దొక తృప్తి నిచ్చింది. ఇక్కడ మళ్లా అసంతృప్తి ! ఈ రెండింటికి పొంతన ఉండేది కాదు. మనస్సు అల్లకల్లోలంగా ఉండేది. అన్నీ గజిబిజి ఆలోచనలే. ఈ ఆలోచనలలో పడి నా ఆదర్శాన్ని విస్మరించకూడదని నా మనస్సును నే నే హెచ్చరిస్తూండేవాణ్ణి. కానీ మళ్లా ఏ వేవో ఆలోచనలు నా మనస్సులో ముసురుకొనేవి. ఎక్కడికైనా వెళ్ళిపోవా లనిపించేది. "ఎక్కడికి?" అని ప్రశ్నించుకొనేవాణ్ణి. "వచ్చిన చోటికే" అని సమాధానం చెప్పుకొనేవాణ్ణి. ఎందుకు? అక్కడ నేనేం సాధించాలి? అని మళ్లా తర్కించుకొనేవాణ్ణి. ఏవైనా సమస్యలుంటే వాటిని పరిష్కరించుకొనాలి. వాటికి భయపడి పారిపోవడమా? నేను అంత పిరికివాణ్ణి కానే! ఇలా మనస్సంతా తుఫాను వచ్చిన సముద్రంలా ఉండేది. ఇంతకూ నా కున్న సమస్యలేమిటి? అసలు నాకు సమస్య లుంటేగా ! అయితే మరెందుకు ఈ ఆలోచనలు ? అనిశ్చిత మనస్సు వల్ల ఈ యాలోచనలు వచ్చేవి. ఎవరితోనైనా కలిసి ఆలోచించాలంటే ఎవరూ లేరు. నన్ను నెల్లూరుకు ఆహ్వానించిన మిత్రుడు రమణా రెడ్డి. అతడు తరచు నాటకాలనీ, సినిమాలనీ మదరాసు వెళ్లేవాడు. నేనొంటరిగా ఉండేవాణ్ణి. అందుకే ఈ వెర్రి మొర్రి ఆలోచనలు అని సరిపెట్టుకొనేవాణ్ణి. అతడు నెల్లూరులో ఉన్నప్పుడు ఈ యాలోచనలు వచ్చేవి కావు. మనస్సు ప్రశాంతంగా ఉండేది. ఆ రోజు పౌర్ణమి. ఇంట్లో ఒంటరిగా ఉన్నాను. పని మనిషి వచ్చి ఇల్లు శుభ్రం చేసింది. వేణ్ణీళ్లుకాచి పెట్టి వెళ్లింది. స్నానం చేశాను. కొత్త బట్టలు కట్టుకొన్నాను. వీధి తలుపులువేసి, వచ్చి, గదిలో కూర్చున్నాను. అగరు వత్తులు వెలిగించాను. పొగ సుడులు తిరుగుతూ గదంతా ఆవరించింది. కమ్మని వాసనేస్తూంది. ఆ యగరు వత్తుల్నే చూస్తూ, కూర్చున్నాను. ఆలోచిస్తున్నాను. ఎంత సమయం గడిచిందో నాకు తెలియదు ఏమి ఆలోచించానో నాకే తెలియదు. మనస్సంతా శూన్య మయిపోయింది. మళ్లా ఆలోచనలు. మనిషి ఎందుకు పుడతాడు? పుట్టినవాడు ఏం చెయ్యాలి ? ఏం చేస్తున్నాడు ? చచ్చిపోతే ఏమవుతాడు? ఎక్కడికి వెళ్తాడు? చచ్చిపోయిన తర్వాత ఆ జీవి ఏమౌతుంది?

ఇవేమి ఆలోచనలు ! వీటిని గురించి ఇప్పు డెందుకు ఆలోచిస్తున్నాను? ఈ ఆలోచనలకు ఇది సమయమా? నా గమ్యం ఏమిటి? ఎంత వరకు పయినించాను ? ఇంకా ప్రారంభంలోనే ఉన్నాను. మరి నా గమ్యం గురించి ఆలోచిస్తున్నానా? లేదు. మరి ఇలా ఆలోచిస్తూ నా సమయాన్ని ఎందుకు వృధా చేసుకొంటున్నాను? ఏమో నాకే తెలియదు. మనస్సంతా శూన్యం.

నా బాల్యం గుర్తుకు వచ్చింది. మా అమ్మ చనిపోయిన నాటికి నాకు మూడేళ్లు. నాకు ఊహతెలియని వయస్సు అది. నా తోటి పిల్లలకు అమ్మ ఉంది., నాకు లేదు. " దాయీ ! మా అమ్మ ఏదీ ?" అని ఒకనాడు మా దాయీని అడిగాను. "అమ్మ స్వర్గానికి వెళ్లింది బాబూ ! "అని చెప్పింది దాయీ. "ఎందుకు ? " అని ఆమెను అడిగాను. ఆమె నన్ను ఎత్తుకొని, పూజా మందిరంలోనికి తీసుకొని వెళ్లింది. అక్క దున్న వీణ చూపించింది. "అమ్మ వీణ వాయించడానికి స్వర్గానికి వెళ్లింది" అని దాయీ చెప్పింది. "వీణ ఇక్కడే ఉందిగా?" అన్నాను. "అక్కడ మరొక మంచి వీణ ఉంది" అని ఆమె అంది. "మరెప్పుడు వస్తుంది?" అని అడిగాను. "త్వరలోనే వస్తుంది. అక్కడ సరస్వతీ దేవి వద్ద వాయించాలి. సరస్వతి ఎప్పుడూ ఏదో పనిలో ఉంటుంది. బ్రహ్మ దేవుడు ఆమెకు ఏవేవో పనులు చెప్తూ ఉంటాడు. ఆ పనులు చేసిన తర్వాత ఆమె వచ్చి, మీ అమ్మ వీణ వాయిస్తే వింటుంది. ఆమె విన్న తర్వాత అమ్మ ఇక్కడకు వస్తుంది. అప్పటికి నీవు పెద్దవాడివి అవుతావు. అప్పుడు ఇక్కడ కూడా వీణ వాయిస్తుంది. నీవు వింటావు". "బ్రహ్మ దేవుడు ఎవరు?" అని అడిగాను. "రా ! చెప్తాను" అని నన్ను తీసుకొని వెళ్లి, మంచం మీద పడుకోబెట్టి, ఏవేవో పురాణ కథలు చెప్పి, నన్ను నిద్ర పుచ్చింది దాయీ.

ఒకనాడు మా పూజారిణ్ణి అమ్మ గురించి అడిగాను. ఆమె నన్ను పూజా మందిరంలోనికి తీసుకొని వెళ్లి దీపం, అగరవత్తులు వెలిగించింది. "నేను చెప్పినట్లు చెప్పు. అమ్మ వస్తుంది" అంది. "అలాగే" అన్నాను. "అమ్మా ! నిన్ను చూడాలని ఉంది. త్వరగా వచ్చేయి" అంది! నేను అలాగే అన్నాను. ఆమె దేవుడికి దండం పెట్టింది. నేనూ పెట్టాను. మా అన్నయ్య శ్యామసుందర్ ఇదంతా దూరం నుండి చూసి, చిరు నవ్వు నవ్వేడు. నేను అన్నయ్య దగ్గరకు పరుగెత్తుకొంటూ వెళ్లిపోయాను. అమ్మను గురించి మరిచిపోయాను.

మా నాన్నగారి లోకమే వేరు. మా అమ్మ చనిపోయిన తర్వాత మా నాన్న గారికి సాధు సన్యాసుల సేవ ఎక్కువయింది. మా అక్క శారద ఆయన్నే అంటి పెట్టికొని ఉండేది. నన్ను ప్రేమించి, తన అక్కున అన్నయ్య చేర్చుకొనేవాడు. అప్పుడు నేను అన్నీ మరిచిపోయేవాణ్ణి. క్రమంగా నా వయస్సు పెరిగింది.

నాకు కొంత జ్ఞానం వచ్చిన తర్వాత ఒకసారి మా నాన్న, అన్న, అక్కయ్యలతో కలిసి మా అమ్మ సమాధి వద్దకు వెళ్లాము. వారితో పాటూ నేనూ ఆ సమాధిపైని పువ్వులుంచి నమస్కరించి వచ్చాను. ఆ మర్నాడు ఎవరికీ చెప్పకుండా అమ్మ సమాధి వద్దకు వెళ్లాను. ఆ సమాధిలో నుండి ఇంక అమ్మ రాదని నాకు అనిపించింది. ఆ సమాధికి దండం పెడుతూ! నిల్చున్నాను. నాకు తెలియకుండానే నా కళ్లంట నీళ్లు ఏకధారగా కారాయి. అమ్మ రూపం నాకు లీలగా కనిపించింది. కళ్ల నీళ్లు తుడుచుకొని చూశాను. అమ్మ మరి లేదు. ఆమె ఆత్మ సందర్శనం లభించింది. మరి ఇంకెప్పుడు ఆ సమాధి

వద్దకు నేను వెళ్లలేదు. అమ్మ గురించి ఇంకెప్పుడూ, ఎవరినీ అడగలేదు. కాని ఏ పుణ్య స్త్రీని చూసినా, ఆమెలో నాకు అమ్మ కనిపించేది. ఆ మాతృమూర్తిని చూసి, తలప్తి చెందేవాణ్ణి.

మా ఇంట్లో నన్నందరూ బాగానే చూసేవారు. మా అన్నయ్య నన్ను ఎక్కువగా ఆదరించేవాడు. అయితే మా ఎదురు లోగిలిలో ఒకామె ఆమె కుటుంబంతో ఉండేది. ఆమె మా అమ్మకు మేనత్తట. అందరి మధ్య అమె నాకు బాగానే కనిపించేది. కాని ఆమె ఒంటరిగా నున్నప్పుడు నన్ను గుడ్లురిమి చూసేది. ఆమె కళ్లు నన్ను చూడగానే ఎ(్రబడేవి. ఆమె కళ్లలో నుండి ఎ(్రని నిప్పులు కురిసేవి. ఆమె రెప్పపాటు లేకుండా నన్ను చూస్తుంటే గుడిలోని అమ్మవారులా కనిపించేది. నాకు చాలా భయంవేసేది. ఆమె అలా నన్ను ఎందుకు చూసేదో మొదట నాకు అర్థమవలేదు. ఆ తర్వాత మా దాయీ ద్వారా అసలు విషయం తెలిసింది. ఆశ్చర్యపోయాను. ఆమె అంటే నాకు అసహ్యంవేసేది. ఆ చిన్న వయస్సులోనే ఆమె యెడల హేయ భావం కలిగింది.

మా అమ్మ పెళ్లి అయిన తర్వాత మా అమ్మమ్మ ఆస్తంతా మా అమ్మకు వచ్చింది. అమ్మమ్మ వెళ్లిపోయింది. అమ్మమ్మ మీది కోపం అమ్మ మీద ఆమె చూపించేది. అయితే అమ్మ కూడా త్వరలోనే అమ్మమ్మ దగ్గరకు వెళ్లిపోయింది. ఇప్పుడు ఆమె కోపం నా మీదకు మళ్లింది. దీనికి కారణం నేను మా అమ్మ పోలికేనట ! నా ముఖం అమ్మ ముఖంలాగే ఉంటుందట ! నా కళ్లు ఆమె కళ్లేనట ! నా రంగు కొంచెం తక్కువయినా నేను అంతా అమ్మ పోలికేనట! కొడుక్కి తల్లి పోలిక వస్తే మంచిదంటారు. కాని అది నిజంకాదని నేను అనుకొనేవాణ్ణి.

నన్ను చూసినప్పుడల్లా ఆమె ఏదో సణుక్కొనేది. ఏవో శాపనార్థాలు పెట్టేది. పటపట వేళ్లు మటిమలు విరిచేది. అందువల్ల ఆమె దగ్గరికి నే నెప్పుడూ ఒంటరిగా వెళ్లేవాణ్ణి కాను. ఎప్పుడైనా మా అక్క శారదతో కలిసి వెళితేనే నా మీద ఆమె ప్రేమ ఒలకపోసేది. ద్విపాత్ర అభినయం చేసేది. ఆనాటి ఆమె ద్విపాత్ర అభినయం నా మనస్సులో స్థిరంగా నిలిచిపోయింది. అది నా అభినయ విద్యకు ఎంతో మున్ముందు వినియోగపడింది.

అకస్మాత్తుగా నా మీద ఆమెకు ప్రేమ పుట్టుకొని వచ్చినట్టు ఒక్కొక్కసారి “ఏమి అందంరా నీది!” అంటూ నా బుగ్గలు గట్టిగా పట్టుకొని గిల్లేది. నా బుగ్గలు కందిపోయేవి. ఓర్చుకోలేక ఏడ్చేవాణ్ణి. “అదేమి(్రా ప్రేమతో బుగ్గలు ముద్దాడితే ఏడుస్తావు? మీ అమ్మలాగ మరీ అంత సుకుమారమా? మీ అమ్మ కూడా నీలాగే వగలుపోయేది!” అంటూ ఆమె నటించేది. మా అమ్మ విషయం నాకు తెలియదు. కాని నా బుగ్గలు కమిలిపోయేవి. ఇలా ఎన్నో సార్లు నాకు జరిగింది.

రాత్రి నన్ను దాయీ నిద్రపుచ్చుతున్నప్పుడు మా పూజారిన్ వచ్చి, పసుపు నీళ్లతో నాకు దిష్టి తీసేది.

"దిష్టి అంటే ఏమిటి? అది ఎలా తగులుతుంది? ఆ దిష్టి ప్రభావం ఏమిటి? " అని ఇలాంటి ప్రశ్నలు వేసి, పూజారిణ్ణి ఒకసారి అడిగాను. "నరుల దిష్టివల్ల రాళ్లు కూడా పగులుతాయి ! ఆ సంగతి నీకు ఇప్పుడు తెలియదు బాబూ!". అంటూ ఆమె వెళ్లిపోయేది. తర్వాత దాయి పాడుతూంటే నేను నిద్రపోయేవాణ్ణి.

ఇంతలో మా అన్నయ్య చదువుకు ఉత్తర దేశం వెళ్లిపోయారు. మా దాయి, మా పూజారిన్ తప్ప నా గురించి పట్టించుకొనేవాళ్లు ఇంట్లో ఎవరూ లేరు. నా యెడల అమ్మ మేనత్త ప్రవర్తన వీ రిద్దరికీ నచ్చలేదు. వీ రిద్దరూ నా శ్రేయస్సు గురించి ఒకనాడు చర్చించుకొన్నారు. "ఆ నరరూప రాక్షసి ఈ చిన్న బాబును ఏం చేస్తుందోనని భయంగా ఉంది" అంది దాయి. "ఔను, నేనూ రోజూ కనిపెడుతూనే ఉన్నాను. పెద్దబాబుగారు ఏమీ పట్టించుకోరు" అంది పూజారిన్. "చిన్న బాబును కూడా ఎక్కడికైనా పంపించేస్తే మంచిది" అంది దాయి. "పెద్ద బాబుతో మాట్లాడు" అంది పూజారిన్. తర్వాత మా దాయి మా నాన్న గారితో ఏం చెప్పిందో కాని మా నాన్నగారు నన్ను మదరాసు పంపించడానికి ఏర్పాట్లు చేశారు. దాయిని, పూజారిణ్ణి వదిలి వెళ్లిపోవలసివస్తూందని నేను బాధపడ్డా, మా అమ్మ మేనత్తకు దూరంగా వెళ్లిపోతున్నందుకు సంతోషం కలిగింది.

మా అమ్మ మేనత్త మా అమ్మ యెడల కూడా క్రూరంగా ప్రవర్తించేదట ! మా అమ్మ ఎలా భరించిందో? ఇంతకూ ఆమె క్రౌర్యానికి కారణం మా అమ్మకు వచ్చిన ఆస్తి. ఆ యాస్తే తర్వాత మా కుటుంబాన్ని చెల్లా చెదురు చేసింది.

కుంగిన మనస్సుతో నేను మదరాసు చేరుకొన్నాను. ఈ మానసిక వ్యధ నన్ను చాలా కాలం పీడించింది. మరి కొన్నాళ్లకు ఆ భయం, పిరికితనం క్రమంగా నాకు దూరమయ్యాయి.

మా నాన్నగారు శ్రీ రామకృష్ణ పరమహంస భక్తులు. అందువల్ల నాకు మదరాసు రామకృష్ణ మఠంలో ఆశ్రయం లభించింది. అక్కడ నా కంతా కొత్త. అందువల్ల తరచుగా ఏ చెట్టుకిందో కూర్చుని ఆలోచిస్తూ ఉండేవాణ్ణి. అలా ఆలోచిస్తూంటే అమ్మ మేనత్త నాకు ప్రత్యక్షమయ్యేది. నిర్వేదం, దైన్యంతో ఆలోచిస్తున్న నాకు ఆమె ముఖంలో ఈర్ష్య, ద్వేషం, కపటం, కుటిలత, మాయ, మర్మం, ఓర్వలేని తనం, అసహనం గోచరించేవి.

"నోరు నవ్వుతుంది. నొసలు వెక్కిరిస్తుంది. కళ్లు కాలకూట విషాన్ని కుమ్మరిస్తాయి" అన్న మన పెద్దల మాటలు నిజమని ఆమె ముఖం ప్రత్యక్షమవగానే అనిపించేది.

ఆమె భర్త ఇంట లేనప్పుడు తలదువ్వి జడవేసే పనిమనిషిని ఆమె పిలిపించుకొనేది. ఆ పని మనిషి ఆమె జుత్తు నున్నగా దువ్వి, జడవేసి, చక్కగా సిగవేసి, పువ్వులు పెట్టి అలంకరించేది. ఆ

తర్వాత ఆమె ముఖం కడుక్కుని వచ్చి, గుండ్రంగా నుదుట బొట్టు పెట్టుకొనేది. చాకలి తెచ్చిన మడత చీరెను నలగకుండా, జాగ్రత్తగా కుచ్చెళ్లు పోసి కట్టుకొనేది. అపర లక్ష్మీదేవిలా తయారయ్యేది.

ఆమె భర్త ఇంటికి రాగానే " ఆ, ఆ, ఆ, ఊ, ఊ, ఊ" అంటూ మూలిగేది. "ఇక్కడ నొప్పి, చేతులు లాగేస్తున్నాయి. కాళ్లు పీకుతున్నాయి. ఏదో భూతం నన్ను పట్టుకొంది. ఏదో దెయ్యం నన్ను ఆవరించింది" అంటూ పిచ్చి, పిచ్చిగా పేలేది. ఆమె భర్త అమాయకుడు. భార్య అంటే పిచ్చి ప్రేమ. "డాక్టర్ని పిలవనా ? డాక్టరమ్మని పిలవనా? కొత్తగా ఒక భూత వైద్యుడు వచ్చాడు. అతన్ని పిలవనా ?" అని అడుగుతూ ఆమెను ఓదార్చేవాడు.

"ఇంకా చూస్తారేమిటి ? ఆ భూతవైద్యుణ్ణే పిలవండి" అని ఎవరో ఒకరు అనేవారు.

ఆ భూత వైద్యుడు వచ్చేవాడు. పువ్వులు, నిమ్మకాయలు, అరటి పళ్లు, కోళ్లు ఇలా ఎన్నో ఆయన తెప్పించమనేవాడు. భర్త తెప్పించేవాడు. అతడు పూజలు చేసేవాడు. చివరకు ఆ భూతాన్ని ఒక సీసాలోకి పంపి, సీసా మూత బిగించేవాడు. దానిని తీసికొని వెళ్లిపోయేవాడు. కొంతకాలం ఆమె నిక్షేపంగా ఉండేది.

ఏదో ఒకనాటి రాత్రి ఇంటి ముందు కొబ్బరి చిప్పలు పడి ఉండేవి. వాటిలో సూదులు, బొగ్గులు, తలవెంట్రుకలు, పసుపు కుంకుమలు, వండిన అన్నం రంగు పిడసలు ఉండేవి. "అది చేతబడి ! అది చిల్లంగి! ఎర్రని కళ్లతో, కోరపళ్లతో, జుత్తు విరబోసుకొని మనిషిలా ఒక ఆకారం వచ్చి, ఆ కొబ్బరి చిప్ప పడవేసి వెళ్లింది. నేను చూశాను. భయపడి తలుపులు మూసుకొని పడుకొన్నాను," అని ఎవరో అనేవారు. దాంతో ఉదయమే ఇంటి ముందు కలకలం బయలుదేరేది. భూతవైద్యుడు వచ్చేవాడు. "సీసాను పగులగొట్టి ఆ భూతం మళ్లా వచ్చింది" అని చెప్పేవాడు. మళ్లీ పూజలు ప్రారంభమయ్యేవి.

మా ఇంట్లో అందరూ సాత్వికులే, మా నాన్నగారు, మా అన్నయ్య, అక్కయ్య ఈ తతంగమంతా చూస్తూ ఊరుకొనేవారు. ఏమి పట్టించుకొనేవారు కారు.

మా పక్క వీధిలో రంగమ్మగా రుండేవారు. ఆమె మా అమ్మకు బాల్యస్నేహితురాలు. ఆమె మంచి పొడగరి. శరీరం దబ్బపండు ఛాయ. చాలా బలంగా పంజాబీ యువతిలా ఉండేవారు. ఆమెకు మా యింట జరుగుతుండిన తతంగం గురించి తెలిసి, మా యింటికి వచ్చింది. పూజారిన్ ద్వారా విషయమంతా తెలుసుకొంది. మా అమ్మను అన్యాయంగా దూషిస్తున్నా రని ఆమె తెలుసుకొంది. ఆమెకు పట్టరాని కోపం వచ్చింది. ఉగ్ర రూపం దాల్చింది. మా అమ్మ మేనత్తవారి లోగిలికి వెళ్లింది. మా దాయి, మా పూజారిన్ వారిస్తున్నా వినకుండా," ఇక మీదట మీ ఇంట్లో ఈ భూత పిశాచ

పూజలు జరిగితే ఆ దెయ్యం పట్టిన దాన్ని, ఆ భూతవైద్యుణ్ణి కలిపి తంతాను. ఏ భూతం వచ్చి అడ్డుకొంటుందో చూస్తాను." అంటూ కేకలు వేసింది. ఆ దెయ్యం ఆ దెబ్బకు పారిపోయిందేమో, ఎవ్వరూ ఒక్క మాట మరి మాట్లాడలేదు.

నేను తర్వాత మదరాసు వెళ్లిపోయాను. ఆ రంగమ్మగారిని మరిచూడలేదు. నేను ఫ్రాన్సు, రష్యా పర్యటనకు బయలుదేరే ముందు ఆమె హైదరాబాద్‌లో నా నివాసానికి వచ్చింది. ఆమెకు అప్పుడు డబ్బయి ఏళ్లు. అయినా ఆమె నా చిన్నప్పుడు ఎలాగుండేదో అలాగే ఉంది. ఆమెను వెంటనే గుర్తుపట్టాను. మా అమ్మను చూసిపట్టనిపించింది. నమస్కరించాను.

"ఎంత పెద్ద వాడ వయ్యావురా కృష్ణా ! ఎంత గొప్పవాడివయ్యావురా కృష్ణా ! మీ అమ్మే ఇప్పుడుంటే నిన్ను చూసి ఎంత గర్వపడేదో ! ఎంత ఆనందించేదో" అంటూ కళ్లు తుడుచుకొన్నారు. "అమ్మవి నువ్వు ఉన్నావు కదమ్మా" అన్నాను. ఆమె చిరునవ్వు చిందిస్తూ, సంచిలో నుండి ఒక టిఫిన్ కారియర్ బయటకు తీసింది. "ఏమిటమ్మా అది?" అని అడిగాను.

"నీకు బాదం హల్వా అంటే ఇష్టం కదా! అదే తెచ్చాను. నే నే స్వయంగా చేసి తెచ్చాను. నీకు నేను స్వయంగా పెట్టి తినిపించాలని వచ్చేను. రా! నా వళ్లో కూర్చో" అన్నారు ఆమె. మా అమ్మే ఆ రూపంలో వచ్చిందన్న తృప్తితో ఆమె చెంత కూర్చున్నాను. నేను పది సంవత్సరాల బాలుణ్ణయ్యాను. ఆమె నన్ను తన వడిలోనికి తీసికొని, ఆ హల్వా ముక్కలు ప్రేమతో తినిపించింది. నేను రష్యా నుండి తిరిగి వచ్చేసరికి ఆమె మరి లేదు. ఆమె చనిపోయిందని తెలిసి, చాలా బాధ పడ్డాను.

సికింద్రాబాద్ మహంకాళీ దేవాలయంలో ప్రతి ఏట ఆమె పేరు మీద, మా అమ్మ పేరు మీద పూజలు చేయిస్తున్నాను. పేదలకు అన్నదానం చేయిస్తున్నాను.

ఇదంతా కథ కాదు. ఇదంతా నా యదార్థమైన హృదయంలోని వ్యధ. ఈ యనుభవాలన్నీ నా కళా జీవితానికి పునాది రాళ్లు. ఇలా 50 ఆగస్టు 15లు గడిచిపోయాయి.

నాగపూరులో ఆయీని కలిసే వరకు అమ్మ ఆప్యాయతకు దూరంమయ్యేను. అమ్మను ఊహించుకొనడమే తప్ప తల్లి ప్రేమ ఎలా ఉంటుందో తెలియదు. ఆయీని కలిసిన తర్వాత అమ్మ అనురాగం, ఆత్మీయత ఆమె నుండి పొందాను. ఆమె హృదయం అటువంటిది. ఆమె పరిచయం అయిన నాటి నుండి నేను ఒంటరివాణ్ణికాను అన్న ధైర్య ముండేది. కాని ఆమె కూడా వెళ్లిపోయింది. అయితే తల్లి రుణం తీచ్చుకొన్నానన్న సంతృప్తి ఉండేది. కాని మళ్లా ఒంటరి వాణ్ణయ్యానన్న దిగులు పట్టుకొంది. ఇంతలో నా విద్యార్థి దశ ముగిసింది. వాస్తవ ప్రపంచం గురించి తెలుసుకొనగలిగాను. ఇలా ఆ గదిలో నా గత జీవితాన్ని నెమరువేసుకొంటూ భోజనం మాట కూడా మరిచిపోయాను. నాకు

తెలియ కుండా సాయంత్రమైంది. అప్పుడు ఆకలి వేసింది. ఊహా లోకం నుండి వాస్తవ లోకంలోకి వచ్చాను. ముస్తాబై కోమలా విలాస్ వెళ్లి, ఫలహారం చేసి, కాఫీతాగి పెన్నా నది వద్దున నున్న 'రంగని' గుడికి వెళ్లాను. ఆనాడు ఏదో పర్వ దినం. గుడిలో చాలా రద్దీగా ఉంది. అయినా స్వామివారిని దర్శించి, పెన్నా నదిలోని ఒక ఇసుక దిబ్బ మీదకు వెళ్లి కూర్చున్నాను.

పడమటి దిక్కున సూర్యు దస్తమించాడు. తూర్పు దిక్కున పూర్ణ చంద్రుడు ఉదయించాడు. ఆ సంధ్యా సమయం చాలా చల్లగా, హాయిగా ఉంది. అయినా నాలో ఏదో అలజడి చెలరేగింది. అకస్మాత్తుగా నాకు దుఃఖం ముంచుకొని వచ్చింది. ఏడవా లనిపించింది. ఏడ్చాను. కన్నీరు మున్నీరుగా పారింది. నాలాల్చీ తడిసిపోయింది. ఎందుకలా ఏడుస్తున్నానో నాకే తెలియలేదు. ఎప్పుడూ, ఏ కష్టకాలంలోను నేనిలా ఏడ్వలేదు. ఇది ఒక నూతన సంఘటన. "ఛా ! ఎందుకిలా ఏడుస్తున్నాను? అని నాలో నేనే ప్రశ్నించుకొన్నాను. దుఃఖాన్ని ఆపుకొన్నాను. కళ్లు తుడుచుకొన్నాను. తర్వాత నాకే నవ్వు వచ్చింది. కాని నవ్వలేకపోయాను. ఇంతలో ఒక నడి వయస్సు స్త్రీ వచ్చి, నా యెదుట నిల్చారు. ఆమె వొకసారి చూసి, తల వాల్చుకొన్నాను.

"ఎవరు నాయనా నువ్వు? ఏ వూరు మీది ? ఎక్కడి నుండి వచ్చావు? బాగా చదువుకొన్నవాడిలా ఉన్నావు! నీ కేం కష్టం వచ్చింది అలా ఏడుస్తున్నావు? నేను పెన్నా తల్లికి పూజచేస్తున్నా ఒక కంట నిన్నే కనిపెట్టి చూస్తున్నా! ఏదైనా కష్టముంటే చెప్పు !" అంటూ ఆమె నా సమాధానానికి ఎదురు చూడకుండా నన్ను అనేక ప్రశ్నలు వేసి, నా ప్రక్కన కూర్చుంది.

నేను తల ఎత్తలేదు. "చూడు నాయనా! జీవితంలో ఏవైనా కష్టాలు వస్తే ధైర్యంగా ఎదుర్కోవాలిగాని దిగులు పడకూడదు. నీ కష్ట మేమిటో ఎవరితోనైనా చెప్పుకొంటే ఉపశాంతి కలుగుతుంది. నీతల్లి లాంటిదాన్ని నాతో చెప్పు" అంది ఓదార్పుగా.

"ఏమి లేదు అమ్మా!" అన్నాను.

"ఫరవాలేదు నాతో చెప్పు"

"నన్ను కాస్త ఒంటరిగా వదిలేయమ్మా!"

"నాయనా ! కాస్త పొద్దున్ననుండి ఏమీ తినలేదేమో ! ఈ ఫలహారం చెయ్యి" అంటూ పూల బుట్టలో నుండి దేవుడికి పెట్టిన నైవేద్యం, అరటి పళ్లు రెండు ఆమె నా కిచ్చింది.

"అమ్మా ! దయచేసి నన్ను ఒంటరిగా వదిలిపెట్టండి!" అన్నాను.

"సరే నాయనా ! నీకు బాధ కలిగించను. ఈ పెన్నా నదీమ తల్లికి నీ ప్రాణాన్ని అర్పించనని మాట ఇవ్వు, నే వెళ్తాను" అంది ఆమె.

"సరేనమ్మా! అంత ఘోరం చెయ్యనని మీకు మాట ఇస్తున్నాను" అన్నాను.

"చూడు బాబూ! అ వద్దున కనబడుతున్న ఆ ఎర్రని బంగ్లా మాది. నీకేదైనా అవసరముంటే అక్కడికి రా ! అంటూ ఆమె వెళ్లిపోయింది.

ఆ సంస్కారవంతురాల్ని చూస్తే ఆయీ రూపంలో వచ్చిన అమ్మ మళ్లీ ఈ రూపంలో వచ్చిందా! అని నాకు అనిపించింది.

ఆనాటి నుండి ఒక గొప్ప మార్పు రాసాగింది. ఇంత వరకు నేను ఒక రామకృష్ణనే. ఇప్పుడు నాలో ఇద్దరు రామకృష్ణు లున్నట్లు నాకు అనిపించింది. కళాకారుడైన రామకృష్ణుడు ఒకడు. మామూలు రామకృష్ణుడు ఇంకొకడు. కళాకారుణ్ణి కనుకనే బందారు సంస్థానాధీశులు నాకు 'నటరాజ' అన్న బిరుదు నిచ్చారు. మామూలు రామకృష్ణ ఎన్ని ఇబ్బందుల్లో, ఎన్ని కష్టాల్లో, ఎన్ని దుఃఖాల్లోఉన్నా 'నటరాజ రామకృష్ణ' తన కళతో ఇతరులను ఆనందపరచాలి అని అనుకొన్నాను. ఇది నా భావిజీవితానికి ఎంతో మేలు చేసింది.

ఆ మాతృమూర్తిని మరొకసారి రంగనాథుని ఆలయంలో దూరం నుండి చూశాను. ఆమె నన్ను చూసినట్టులేదు. దూరం నుండే ఆమెకు నమస్కరించాను. ఆమె నడిచి వెళ్లారు. నేను వంగి, ఆ నేల తాకి కళ్లకద్దుకొన్నాను. నాదేదో విలువైన వస్తువు పడిపోతే నేను తీసికొని కళ్లకద్దుకొన్నానని ఆ దృశ్యం చూసినవారు అనుకొని ఉంటారు. నేను మాత్రం ఆమె బంగ్లాకు వెళ్లలేదు.

ఒక నెల రోజుల తర్వాత నా నృత్య ప్రదర్శనను మిత్రుడు రమణారెడ్డి ఏర్పాటు చేశాడు. నాది భరతనాట్య ప్రదర్శన. ఆ రోజుల్లో భరత నాట్యం, మణిపురి, కథక్, కథకళి నృత్యాలనే భారత ప్రభుత్వం గుర్తించింది. కూచిపూడి, ఆంధ్రనాట్యం, ఒడిస్సీ, మోహినీ ఆట్టం నాట్యాల పేర్లు ఎవరికీ తెలియని రోజులవి.

నా నాట్య ప్రదర్శనలో 'కస్తూరీ తిలకం' శ్లోకాన్ని, "నీల మేఘా శరీరా" తరంగాన్ని ప్రత్యేక అంశాలుగా ప్రదర్శించాను. నా శ్లోకాభినయం అందరికీ నచ్చింది. తరంగంలో నేను ప్రదర్శించిన వివిధ లయ విన్యాసాలు ప్రేక్షకులను ఆకట్టుకొన్నాయి. తిల్లానా ఆడి ప్రదర్శనను పరాకాష్టతో ముగించాను. హాలు కలతాళధ్వనులతో మారు మోగిపోయింది. చాలా మంది పెద్దలు గ్రీన్ రూమ్‌లోకి వచ్చి, నన్ను అభినందించారు. ఆ అమ్మగారు కూడా గ్రీన్ రోములోకి వచ్చి, నన్ను గుర్తుపట్టి ఆశ్చర్యపోయారు.

"ఆనాడు నీవొక అమాయక బాలుడివిలా కన్పించావు. నీ వింత గొప్ప కళాకారుడవని ఊహించలేకపోయాను. నీ ప్రదర్శన చాలా బాగుంది. చిరంజీవిగా వర్ధిల్లు" అంటూ ఆమె నా చేతిలో రామ పటాభిషేక వెండి నాణెం. పెట్టారు. దాన్ని అందుకొని, కళ్ళకద్దుకొని, "జీవితాంతం మీ జ్ఞాపకార్థం దీన్ని దాచుకొంటాను" అని చెప్పి ఆమెకు నమస్కరించాను. నా కెన్ని కష్టాలు వచ్చినా నేను దాన్ని ఖర్చుపెట్టలేదు. అది చాలా కాలం నా పెట్టెలో ఉండేది. ఎవరో ఎప్పుడో దాన్ని తస్కరించారు. నావి ఎన్నో విలువైన నగలు పోయాయి. అలాగే ఇది కూడా పోయిందని మనస్సును సరిపెట్టుకొన్నాను. ఇంతకన్న ఏం చేయగలను?

అమ్మలా నన్ను పెంచిన దాయిని వదిలి వచ్చేశాను. నాగపూర్ ఆయిలో అమ్మను చూసుకొంటే ఆమె నన్ను వదిలి పోయింది. కనుక ఈ మాతృమూర్తితో ఆత్మీయతను పెంచుకొనదలచలేదు. అందువల్ల నేను నెల్లూరులో ఉండినంత కాలం గుడికి, రంగనాయకపేటకు మరి వెళ్లలేదు.

ఈ సందర్భంలో అప్పుడప్పుడు మా అమ్మ మేనత్త దెయ్యాన్ని వదలకొట్టిన రంగమ్మ అక్క గుర్తుకు వచ్చేది. ఆమె మా అమ్మకు ముఖ్య స్నేహితురాలు. ఆమె కొన్నాళ్లు మన్మాడ్‌లో ఉండి వచ్చింది. ఆమెకు తెలుగేకాక హిందీ, మరాఠీ బాగా వచ్చును. మాట్లాడేది, చదివేది మరాఠా దేశంలో ఉండి నందువల్ల ఆమెకు ధైర్యం, స్థైర్యం బాగా అబ్బాయి. ఆమె తుపాకులు పేల్చడం కూడా నేర్చుకొన్నారట.

మా చిన్నప్పుడు కుటంబాల మధ్య స్నేహం అంటే రెండు కుటుంబాలు అరమరికలు లేకుండా కలిసిపోయేవి. ఒకరి కష్టసుఖాల్లో వేరొకరు పాలుపంచుకొనేవారు. ఏక కుటుంబంగా జీవించేవారు.

మధ్యాహ్నం తీరిక సమయంలో మా అమ్మగారు కొందరకు సంగీతం నేర్పేవారు. రంగమ్మగారు కొందరకు కుట్లు, అల్లికలు నేర్పేవారు. పాలకొల్లు నరసాపురంలో క్రోషీ అల్లికలో ప్రసిద్ధులున్నారని తెలిసి మా అమ్మమ్మగారు వారిని రప్పించి, మా అమ్మకు క్రోషీ నేర్పించారు. ఒక సంగీతం గురువుగారిని పిలిపించి మా అమ్మకు వీణను నేర్పించారు. ఆ కాలంలో స్త్రీలు ఏ విద్యను ఎంత నేర్చినా వారి విద్య నాలుగు గోడలకే పరిమితమయ్యేది. మా అమ్మ, రంగమ్మ బాల్య స్నేహితులు. చిన్నప్పుడు ఈ ఇద్దరూ మా అమ్మమ్మ దగ్గరే పెరిగారు. అందవల్లనే మా అమ్మ చనిపోయినప్పుడు సొంతవారికన్నా ఈ రంగమ్మ ఎక్కువగా ఏడ్చింది. అందరూ ఆశ్చర్యపోయారు. పెద్దయిన తర్వాత మా అమ్మను ఈ రంగమ్మను పరాయి పురుషులు ఎవరూ ఎప్పుడూ చూడలేదు. మా అమ్మ పోయిన్నాడు చూశారు. ఆ కాలంలో ఘోషా పద్ధతి ఉండేది.

నేను ఇల్లు వదిలి మదరాసు వెళ్లే ముందు ఈ రంగమ్మ మా ఇంటికి వచ్చి నాకు కొన్ని నీతులు

చెప్పింది. "మీరు మా అమ్మకు ఏమౌతారు ?" అని నేను ఆమెను అడిగినప్పుడు ఒక రాత్రంతా నా దగ్గరుండి పై సంగతులు చెప్పింది. మా అమ్మ తన స్వహస్తాలతో రాసుకొన్న పాటలు, అల్లికల నమూనాలు, వారి కుటుంబ ఆచార వ్యవహారాలు ఎన్నో ఉండేవని కూడా ఆమె చెప్పింది. మా అమ్మ పెళ్లి పాటలు, నలుగు పాటలు, లాలి పాటలు, జోల పాటలు, వియ్యాలవారి మీద పాటలు, కట్నాల పాటలు, బంతులాట పాటలు, శోభనం పాటలు, మగపెళ్ళివారి మీద పాటలు మొదలైన స్త్రీల పాటలేగాక త్యాగరాయ కృతులు, ఆధ్యాత్మ రామాయణ కీర్తనలు మొదలైనవి ఎన్నో పాటలు వీణ వాయిస్తూ పాడేదట. రంగమ్మ కూడా ఆ పాటల్లో కొన్ని నేర్చు కొందిట. ఈమె తెలుగు పాటలేకాక మరాఠీ, హిందీ, తమిళం, ఊర్దూ మొదలైన పాటలు కూడా పాడేదట. ఆ రచనలు మనకిప్పుడు దొరకవు.

ఇక వీరు తలంటుకొనడానికి, శిరోజాలు పెరగడానికి ప్రత్యేకంగా తైలాలు స్వయంగా తయారుచేసుకొనేవారట. రకరకాల నలుగు పిళ్లు కూడా తయారు చేసికొనేవారట. కడకు కళ్లకు పెట్టుకొనే కాటుక కూడా సొంతంగా తయారుచేసుకొనేవారట. వినోలియా వైట్ రోస్ అనే ప్రత్యేకమైన సబ్బు ఇంగ్లాండు నుండి వచ్చేదిట. 3 కేకులు కలిసి పేక్‌చేయబడి ఉండేవి. దానిని వాడడం ఆ కాలంలో గొప్ప విషయం. దాన్ని ఉంచడానికి మూడు అరల పింగాణీ పెట్టె ఉండేది.

ఒక రోజున మధ్యాహ్నం రహదారిపైనున్న కోమలా విలాస్‌లో భోంచేసి, యింటికి తిరిగి వెళుతున్నాను. నా యిల్లు సవర్కర్ నగరంలో ఉంది. రహదారి నుండి ఒక అడ్డు రోడ్డులో వెళ్లి రైలు పట్టాలు దాటి యింటికి వెళ్లాలి. నాకు ముందుగా ఒక నడి వయస్సు స్త్రీ వెళుతూంది. ఆమె ఒక ముతకనేత చీర కట్టుకొంది. తల నున్నగా దువ్వుకొని, కొప్పు పెట్టుకొంది. చాలా సామాన్యంగా ఉంది. పల్లెటూరు ఆమెలా ఉంది. ఆమె చేతిలో ఒక సంచీ ఉంది. ఆమె వెనకే నేను నడుస్తూన్నాను.

ఆమె నడకలో ఏమి సొంపు ! ఏమి వయ్యారం ! హంస గమనంలా ఉంది ఆమె నడక. ఈ ప్రాంతంలోని పల్లెటూరు స్త్రీలు ఇంత అందంగా నడుస్తారా అని ఆశ్చర్యపోతూ, ఆమె వెనకే ఆమె నడకను గమనిస్తూ వెళ్తున్నాను. ఆమె వెనుక నేను నడుస్తున్నట్టు ఆమె గమనించినట్టుంది. ఆమె కొంచెం త్వరగా నడిచింది. ఆ నడక ఇంకా అందంగా ఉంది. ఆమె నా యింటిపక్క యింటిలోనికి వెళ్లింది. నేను తాళం తీసి, నా యింట్లోకి వెళ్లి మంచం మీద వాలి ఆమె నడకలోని అందాన్నే నెమరువేసుకొంటూన్నాను. ఇంతలో నా పొరుగున ఆ యింట్లోనున్న సోదరి, "రామకృష్ణయ్యా! ఒకసారి ఇలా రా! అని గోడ పక్క నుండి పిలిచింది. మళ్లా తలుపు తాళం వేసి ఆమె యింటికి వెళ్లాను. ఆమె కుర్చీవేసి కూర్చోమంది. కూర్చున్నాను. "ఈవిడ మావారి పెత్తల్లి. అంటే మా పెద్దత్తగారు ! అత్తయ్యా! ఈయన రామకృష్ణయ్య. నాగపూర్ నుండి వచ్చారు. బాగా నాట్యం చేస్తారు" అని ఆమె మా యిద్దర్నీ ఒకరినొకరికి పరిచయం చేసింది. "మీరు మాట్లాడుతూ ఉండండి. నే కాఫీ తెస్తాను" అని ఆమె లోపలకు వెళ్లింది.

"నాట్యం ఎక్కడ నేర్చుకొన్నావు బాబూ ? కర్నాటకమేనా ? నీకు ఎన్ని పదాలు, జావళీలు, వర్ణాలు వచ్చు ? శ్లోకాలు అభినయించ గలవా?" అంటూ ఆ పెద్దామె ప్రశ్నల వర్షం కురిపించింది. ఈ పల్లెటూరు ఆమెకు పదాలు, జావళీల గురించి తెలుసా? అని ఆలోచిస్తూండగా ఆ పక్కింటి సోదరి రెండు కప్పుల కాఫీ పట్టుకొచ్చి, "రామకృష్ణయ్యా! ఈమె ఎవరనుకొన్నావు! పూర్వం బుచ్చిరెడ్డిపాలెంలోని గుడిలో నాట్యం చేసేవారు. ఇప్పుడు విరమించుకొని, కొప్పు పెట్టుకొంటున్నారు. ఈమెను ఒక పల్లెటూరు ఆమె అనుకొంటున్నావేమో ! ఆటపాటలలో అందెవేసిన చెయ్యి," అని చెప్పింది. వెంటనే ఆమెలోని కళకు చేతులెత్తి నమస్కరించాను.

"ఆ, మావన్నీ పాత కాలపు ఆటపాటలు బాబూ! ఈ కాలం వేరు. మేము ఆడుతూ పాడేవాళ్లం. ఇప్పుడు మదరాసు బాణీ వచ్చింది. ఇప్పుడు 'రంగనాయకి' వంటివారు వచ్చారు. వారిదంతా మూగ నాట్యం ! నేను నాట్యం నుండి విరమించుకొని చాలా కాలమైంది" అంది ఆ పెద్దావిడ. ఆమె మాట్లాడుతున్నపుడు ఆమె ముఖ కవళికలను, కను గవల కాంతులను, హస్త విన్యాసాలను గమినించి, "ఎంత కాలం గడిస్తేనేమి, ఆ నడక తీరు, ఆ మాట పద్ధతి అడుగు వయ్యారంలోని సాధన ఊరకే పోతాయా? అని మనసులో అనుకొని, "మీరు పెద్ద కళాకారులైయుండి ఇంత తొందరగా ఎందుకు నాట్యం నుండి విరమించుకొన్నారు? అని అడిగాను.

నాయనా ! ఆటాపాటా, అందం చందం ఒక వయస్సు వరకే! తెలివైన వారు ఆ సమయమెరిగి విరమించుకొనాలి లేకపోతే ప్రజలే వారిని ఈడ్చేస్తారు. కర్నాటకం ఎక్కడ నేర్చుకొన్నావు?" అని ఆమె నన్ను మళ్లా అడిగింది.

"కాళహస్తిలో నాయుడుపేట రాజమ్మగారి వద్ద".

"కాళహస్తి బాణీకి, నెల్లూరు బాణీకి స్వల్పంగా తేడా ఉంటుంది. మదరాసు బాణీక మన బాణీకి తేడా ఎక్కువ.

మదరాసు వారిది మూగనాట్యం, తీగమోళీ ఆట. వారు ఆడుతూ పాడరు. పూర్వం నెల్లూరు నాట్య గురువులు మదరాసు వెళ్లి, అక్కడి వారికి కూడా నాట్య విద్య నేర్పేవారు. మన ఆటలో అభినయం ఎక్కువ. అయితే వారిది, మనది అడవుపాము ఒకలాగే ఉంటుంది" అంటూ ఆమె ఆంధ్రుల నాట్యం విధానం గురించి కొంత కొంత చెప్పారు. ఆ తర్వాత ఆమె మూడు రోజులు అక్కడే ఉన్నారు. ఆ మూడు రోజులు ఆమెతో కళా గోష్టి జరిగింది. వారి గురువులు గురించి, బుచ్చిరెడ్డిపాలెం సంస్థానంలోని నాట్యం గురించి, అక్కడి ఆలయ నాట్య పద్ధతుల గురించి, శిక్షణా విధానం గురించి ఆమె నడిగి తెలుసుకొన్నాను. సత్యవీడు, కలువాయి, పెంచల కోన, జొన్నవాడ, కావలి మొదలైన

ప్రాంతాలలోని నాట్య విధానాల గురించి ఆమెకు తెలిసినంత వరకు వివరించి ఆమె చెప్పారు.

ఆమెను చూస్తే ఆమె కళాకారిణి అని ఎవరూ అనుకొనరు. ఆమె అంతగా మారిపోయింది. నా పొరుగింటి మిత్రుడు ఆమెను చాలా గౌరవంగా చూసేవాడు. అతడు ఆ మూడు రోజులు మా గోష్టిని ఆసక్తిగా విన్నాడు.

ఆమె బుచ్చిరెడ్డిపాలెం నుంచి వచ్చిందని తెలిసి, మా పొరుగింటాయన తల్లి వచ్చింది. ఆమె కళాకారిణి కాదు. ఆమెకు చిన్నప్పుడే పెళ్లి అయింది. ఈ కొడుకు పుట్టిన తర్వాత ఆమెకు, ఆమె భర్తకు పడలేదు. అందు వల్ల వేరే సంస్కారవంతుడు, గుణవంతుడు, శ్రీమంతుడు అయిన ఒక పండితునితో ఉంటున్నది. రెండవ తండ్రితో ఉండడం ఇష్టంలేక ఇతడు వేరే ఉంటున్నాడు. ఆమె పాత కక్షలు మరిచి, తన పెంపుడు కూతురు పెళ్లి సంబంధం గురించి మాట్లాడడానికి కొడుకు ఇంటికి వచ్చింది.

తల్లిని చూడగానే మా పక్కింటాయన అగ్గి మీద గుగ్గిలం లాగా మండిపోయాడు. "నీకు ఈ వయస్సులో మల్లిపూవులు కావలసి వచ్చాయా? తెల్లని సిల్కు చీరలు కట్టుకొంటావా?" అంటూ తల్లి కొప్పులోని మల్లిపూవులు తీసిపారేసి, ఆమెను పట్టుకొని కొట్టడం మొదలు పెట్టాడు. ఈ అకస్మాత్తు సంఘటనకు నేను బిత్తరపోయాను. ఆమె కిందపడి, కొట్టవద్దని ప్రాధేయపడుతున్నా కొడుకు కొడుతూనే ఉన్నాడు. అతని భార్య ముసి ముసి నవ్వులు నవ్వుతూంది. అప్పుడు అతని పెద్దమ్మ, అంటే బుచ్చిరెడ్డిపాలెం కళాకారిణి వెళ్లి, "అబ్బయ్యా ! ఇది తగదు. తల్లి ఎంత చెడ్డదయినా తల్లే ! నా యెదుట ఆమెపై చెయ్యి చేసుకొనడం నేను సహించలేను" అంటూ వారించింది. అతడు తల్లిని విడిచి పెట్టాడు. ఆమె లేచి, దుమ్ము అంటుకొన్న చీరను దులుపుకొని వారగా నిల్చుంది. అతని పెత్తల్లి తన చేతి సంచీ తీసుకొని, చెల్లెలుతో కలిసి, బయటకు వెళ్లిపోయింది.

ఇదేమి సంస్కారం ! చదువు, విద్య, వివేకం అతనిలో లేకుండా పోయాయా! అతడొక ఛోటా మోటా రాజకీయ నాయకుడు. మా పొరుగింటావిడ అంటే అతని శ్రీమతి ఒక స్త్రీ అభ్యుదయ సంఘ సేవకురాలు. 'అమ్మా, నాన్నా, అని పిలిచే పిల్లలు వారి కున్నారు. కాని వారిలో సంస్కారం లేదు.

ఆ తల్లి కన్నీరు, ఆమె అసహాయ జాలి చూపులు నన్ను చాలా గాయపరిచాయి. నేను యింటికి వెళ్లి, మంచం మీద వాలి, ఆ సంఘటనే తలుచుకొంటూ పడుకొన్నాను. అప్పుడు నా బాల్యంలో జరిగిన ఒక సంఘటన గుర్తుకు వచ్చింది.

నేను చిన్నప్పుడు ఒక వూరు వెళ్లాను. అది పట్నం కాదు, పల్లె కాదు, నాగరికమైనది కాదు. అనాగరికమైందీ కాదు. పాత పద్ధతుల నుండి కొత్త పద్ధతులకు మారుతున్న మధ్యస్థ తరహాలో ఉన్న

ఊరు అది. ఒకనాటి మధ్యాహ్నం ఒక యింటి ముందు జనం కూడి యుంటే, ఏమిటా అని చూద్దానికి వెళ్లాను. పెద్ద అరుగులున్న విశాలమైన భవనం అది. ఒక నడి వయస్సు వ్యక్తి ఒక వృద్ధుణ్ణి కొడుతున్నాడు. "నన్ను కొట్టకురా, చచ్చిపోతాను" అని ఆ వృద్ధుడు గోల పెడుతున్నాడు. ముఖం నిండా పసుపు పూసుకుని, రూపాయంత ఎర్రని కుంకుమ బొట్టు పెట్టుకొని ఒక వృద్ధురాలు, రంగు చీర కట్టుకుని, సిగలో పూలు అలంకరించుకొన్న ఒక యువతి, పంట్లాములలో షర్టులు టక్ చేసుకొన్న ఇద్దరు విద్యార్థులు ఆ వీధి అరుగుల మీద నిలబడి ఆ చోద్యం చూస్తున్నారు.

"తండ్రినే ఎలా కొడుతున్నాడో !" అని గుంపులో ఎవరో అన్నారు.

"అతని తల్లి వారించదేం! తన ముసలి భర్తను తన కొడుకు కొడుతున్నాడన్న జ్ఞానం కూడా ఆమెకు లేదు ! అన్నాడు వేరొకడు.

"అతని భార్య చూడు? ఎలా ముసి ముసిగా నవ్వుతోందో !" అన్నాడు మరొకడు.

"తమ తండ్రి, తమ తాతని ఎలా కొడుతున్నాడో ఆ కొడుకులు చాలా జాగ్రత్తగా గమనిస్తున్నారు" అన్నాడు మరొకడు.

"రేపు తమ తండ్రిని వారలా కొట్టవచ్చు" అన్నాడు అతని ప్రక్కవాడు.

అక్కడ చేరిన జనమంతా ఆ సంఘటనను వేడుకలా చూశారే తప్ప ఎవరూ అడ్డుకోలేదు. ఆ వృద్ధుడు సొమ్మసిల్లి పడిపోయాడు. ఆ మర్నాడు చనిపోయాడు. గుండెపోటు వచ్చి చనిపోయాడన్నారు. ఆయన పెళ్లాం ఏడుపు. తండ్రిని కొట్టిన కొడుకు ఏడుపు. ముసి ముసిగా నవ్విన కోడలు ఏడుపు. చోద్యం చూచిన మనుమలు ఏడుపు. అందరూ ఏడ్చారు. ఎవరి కోసం? లోకం కోసం !

పదవ రోజున ఆ వృద్ధురాలి నుదుట నున్న బొట్టును చెరిపేశారు. మెడలోని తాలి బొట్టును తెంచేశారు. చేతి గాజులు పగుల గొట్టారు. తెల్ల చీర కట్టారు. తెరచాటున మూల కూర్చోబెట్టారు. ఆమె తలమీద ముసుగు వేసుకొని, వంగి, నేలను చూస్తూ, కళ్ల నీళ్లతో కూర్చుంది.

వీధి అరుగు మీద చనిపోయిన వృద్ధుని పెద్ద ఛాయా చిత్రాన్ని పెట్టారు. దానికి పెద్ద పూలమాల వేశారు. నుదుట బొట్టు పెట్టారు. దానికి ఇటూ, అటూ వత్తి దీపాలు వెలిగించి పెట్టారు. అగరు వత్తులు వెలిగించి పెట్టారు.

బంధువులు, స్నేహితులు వచ్చి, ఆ వృద్ధుని ఛాయా చిత్రానికి నమస్కరించి, ఆ వృద్ధురాలిని చూసి, తెల్ల చీరలు ఆమెకు సమర్పించి, జీలకర్ర నోట్లో వేసుకొని వచ్చారు.

ఆనాటి వరకు ఆమె పుణ్య స్త్రీ. ఆనాటి నుండి విధవరాలు. ఇది వరకు ఎవరైనా ఏ కార్యం మీదైన వెళ్తూంటే ఆమెను ఎదురు రమ్మనేవారు. ఇప్పుడు ఆమెను ఎదురు రావద్దంటున్నారు.

ఈ వృద్ధుడు చనిపోయిన పదకొండవ రోజున గోదానాలు, భూదానాలు, సువర్ణ దానాలు, వస్త్ర దానాలు చేశాడు ఆ సుపుత్రుడు. పసిపిల్లలకు నీతి బోధించే ఒక ఉపాధ్యాయు డతడు. ఆనాడు పెద్ద సంతర్పణ జరిగింది. రకరకాల పిండి వంటలతో భోజనం చేశారు అతిథులు.

ఇదంతా ఏమిటి? ఇదంతా పెద్ద హిపోక్రసీ, అంటే పెద్ద నటన!.

ఇలాంటివి లోకంలో సామాన్యంగా జరుగుతున్నా, నా బాల్యంలో చూసిన ఈ సంఘటనను నేను మరిచిపోలేకపోతున్నాను.

నేను నెల్లూరులో ఉండినప్పుడు మన్నారుపోలూరు, వేంకటగిరి నర్తకీమణులను కలుసుకొనే అవకాశం నాకు కలిగింది. నర్తకీమణి శుభరత్నంగారిది మన్నారు పోలూరు. నవరత్నంగారిది వేంకటగిరి. వీరి పూర్వు లందరూ నట్టువలు, శుభరత్నంగారు మన్నారు పోలూరులోని గుడిలో ఆలయనర్తకిగా ఉండేవారు. ఈమె కచ్చేరీలు చేయడానికి వేంకటగిరి వెళ్తూండేవారట. ఆమెది పూర్తిగా తెలుగుబాణి. నవరత్నంగారు చెయ్యూరులో నాట్యం నేర్చుకొన్నారట. ఆమెది చెయ్యూరు శారదగారి బాణి. అక్కడ వీరభద్రస్వామి ఆలయంలో దేవగణికగా ఉండేవారట.

నెల్లూరు కస్తూర్‌బాయి విద్యాలయంలో నాట్య గురువుగా నుండిన కలువాయి నాగమణమ్మ గారిని కూడా తరచుగా కలుసుకొంటూ ఉండేవాణ్ణి. ఈమెది కాళహస్తి బాణి. మా గురువు శ్రీమతి రాజమ్మగారి ప్రథమ శిష్యకోటిలో వీరొకరు. తిరుపతి చేరువలోని నాగలాపురం దేవాలయంలో నర్తకిగా నుండిన ఒక ఆమెను గూడా కలిసే అవకాశం నాకు వచ్చింది. అయితే వీరందరూ నాట్య కచ్చేరీలు చేయడం అప్పటికే మానేశారు. కానీ ఆటపాటలు మరిచిపోలేదు.

వీ రందరివి వేర్వేరు గురుపీఠాలు, వేరు సంప్రదాయాలు. నెల్లూరు నుండి చిత్తూరు వరకు గల వేర్వేరు నాట్య సంప్రదాయాల గురించి వీరిద్వారా నేను తెలుసుకొన్నాను. వీరి బాణీలు సుమారు ఒకే విధంగా ఉన్నా ప్రయోగ అంశాలలో తేడాలు కన్పడ్డాయి. వీరిలో కొందరు పాడుతూ, కొందరు ఇతరులు పాడితే ఆడేవారు. వీరందరి పరిచయం వల్ల నా విద్య అభివృద్ధి చెందింది. ఆంధ్ర ప్రభకు, జమీన్‌రైతుకు నాట్యం మీద వ్యాసాలు రాసి పంపుతూ ఉండేవాణ్ణి.

మరుగు పడిపోతుండిన కొన్ని శాస్త్ర విషయాలను, సాధనా పద్ధతులను వీరివద్ద తెలిసికొని రాసి పెట్టుకొంటూ వచ్చాను. వీరివద్ద నుండి రకరకాల పాటలను సేకరించాను. నాట్యకళ ఒక మహా

సముద్రం. దానికి అంతులేదు. ఇది పవిత్రమైన విద్యేగాని, కొంతకాలం దీనికి విలువ తగ్గింది. అందువల్ల ఆ కళాకారులు ఈ విద్యను విడిచిపెట్టారు. అయితే వీరు నా వంటి విద్యావంతులైన కళాకారులు గౌరవిస్తూ వచ్చారు, ఈసడించినవారు కూడా లేకపోలేదు. ఈ విధమైన పరిస్థితి దేశమంతటా వచ్చింది. అయితే మనకన్నా ముందు తమిళ సోదరులు మేల్కొన్నారు.

ఆ రోజుల్లో లలిత, పద్మిని రాగిణి సినీమా తారలేగాక ఇతరులు గూడ నాట్య ప్రదర్శనలు ఇవ్వడానికి నెల్లూరు వస్తూండేవారు. వారి ప్రదర్శనలు చూస్తూ ఉండేవాణ్ణి. వారి ఆట, ఆహార్యం, ఆర్కెస్ట్రాలు బాగున్నా వారి తెలుగు పాటలు చాలా ఘోరంగా ఉండేవి. వారి నాట్య కచ్చేరీలకు తమిళులే పాడుతూ ఉండేవారు. ఆపాడేవారు క,చ,ట,త,ప,లకు, గ,జ, డ,ద,బ,లకు మధ్యగల తేడాను తెలుసుకొనకుండా తెలుగు పాటలు పాడేవారు. అంతేకాదు వారికి మహా ప్రాణాలు తెలియవు. వారి అర్థరహితమైన తెలుగు పాటలకు తెలుగువారు చప్పట్లు కొడితే అదంతా పొగడ్తే అనుకొని వారు పొంగిపోతూ ఉండేవారు. తర్వాత కొందరు తెలుగు పెద్దలు వారి భాషా, దోషాల గురించి చెప్పుగా, శ్రీమతి పసుమర్తి విశ్వేశ్వరమ్మ వంటి తెలుగు గాయనీమణులను పాటకు పెట్టు కొనడం మొదలుపెట్టారు.

ఆ రోజుల్లో తమిళనాడు నాట్య కళాకారుల ఆట యెడల ఆంధ్రులకు మోజు ఎక్కువగా ఉండేది. ఆంధ్రదేశంలో నాట్యమే లేదన్న న్యూనతా భావ ముండేది. "కోనసీమ గొల్లకలాపం ఎవరికి అర్థమౌతుంది?" అని అడిగేవారు. భామా కలాపాన్ని పాత చింతకాయ పచ్చ డనేవారు. ఇలా రకరకాల భాష్యాలు, వ్యాఖ్యానాలు ఆంధ్రదేశంలో వినబడుతూ ఉండేవి. స్వర్గీయ విశ్వనాథ సత్యనారాయణ వంటి వారు ఏ ఒక్కరో, ఇద్దరో ధైర్యంగా రంగస్థలం మీద సరైన విమర్శన చేయగలిగిననారు ఉండేవారు. ఇదీ నేను ఆంధ్రదేశంలో అడుగుపెట్టిన నాటి ఆంధ్రుల నాట్య కళ పరిస్థితి. ఒక్కొక్క సారి నాకు చాలా నిరుత్సాహంగా ఉండేది. "ఒక విశిష్టమైన సంప్రదాయ నృత్యకళ ఆంధ్రుల కుంది," అని ఎలుగెత్తి చాటా లనిపించింది నాకు. కానీ ఎలా? ప్రచారం వేరు, ప్రదర్శన వేరు. ప్రచారానికి వాగ్ధాటి ఉండాలి. ప్రేక్షకులను ఆకట్టుకొనే ఆకర్షణ శక్తి ఉండాలి. పాడాలి, ఆడాలి, అభినయించాలి. ధనాపేక్ష ఉండకూడదు. ధూషణ, భూషణలను సమానంగా స్వీకరించగలగాలి. వీటన్నింటికీ డబ్బు కావాలి. ఇన్ని ఉన్నా ఒక్కరివల్ల సాధ్యమవుతుందా? ఆలోచించాను. ఇ దొక పెద్ద ఉద్యమం. స్వాతంత్రోద్యమం స్ఫురణకు వచ్చింది. ఆనాడు మన పెద్దలు స్వార్థం లేకుండా ఉద్యమించారు. ఫలితం సాధించారు. దేశానికి స్వాతంత్ర్యం వచ్చింది. దాని ఫలితం అందరూ అనుభవిస్తున్నారు. అలాగే ఈ యుద్యమాన్ని ప్రారంభించాలి. అయితే కొందరు కళాకారులు ముందుకు రావాలి. త్యాగం చేయాలి. అలాంటి వా రున్నారా? ఆలోచిస్తూంటే నాకు నిరుత్సాహం కలిగేది. నేనే ఈ యుద్యమాన్ని ఎందుకు ప్రారంభించకూడదు? అని ఆలోచించాను. ఈ యుద్యమానికి కావలసిన అర్హతలు నాకు చాలా ఉన్నాయి. తక్కిన వాటిని నెమ్మదిగా

చేకూర్చుకొనవచ్చునన్న ధీమాతో ఒంటరిగా ఈ యుద్యమాన్ని నిర్వహించాలని నిర్ణయించుకొన్నాను. అందుకు తొలుతగా ఒక శిక్షణాలయాన్ని స్థాపించదలిచాను. ఊరూరా తిరిగి ఉపన్యాసాలు, ప్రదర్శనలు ఇవ్వదలిచాను. వీటి ద్వారా ఆంధ్రుల నృత్యకళా విశిష్టతను ప్రచారం చేయదలిచాను. ప్రజల్లో నాట్యకళ యెడల ఆసక్తిని పెంపొందించదలిచాను. ఈ కార్యం అంత సులభమైనది కాదని గూడా నాకు తెలుసు. ఐనా వయస్సు శక్తి, సామర్థ్యం నా కున్నా యన్న ధీమా నా కున్నందున కొందరు పెద్దల్ని సంప్రదించాను. వారిలో ముఖ్యులు, ప్రథములు స్వర్గీయ పొణకా కనకమ్మగారు, రమణారెడ్డి గారు.

కనకమ్మగారు కాంగ్రెస్‌వాదులు. సాహసవంతులు. రైతుల విమోచనం కొరకు రైతు ఉద్యమాన్ని నడిపినవారు. ఆ యుద్యమంలో ఒక భాగంగా ఆమె వేంకటగిరి జమీందారుతో పోరాడి తన ఆస్తినంతా వెచ్చించారు. శ్రీమతి కస్తురీభాయి పేరిట నెల్లూరులో స్త్రీల కొరకు ఒక విద్యాలయాన్ని ఆమె స్థాపించి, నడుపుతూ ఉండేవారు. రైతుల కొరకు ఈమె ఎన్నో కష్ట నష్టాలను అనుభవించారు. శ్రీ వెంకట్రామానాయుడుగారు "జమీన్ రైతు" అన్న ఒక పత్రికను నడుపుతూ శ్రీమతి కనకమ్మ గారికి ఎంతో సహాయంగా ఉండేవారు.

నెల్లూరు వెళ్లిన తర్వాత నేను అక్కడ కలుసుకొన్న పెద్దలలో ఈమె ఒక్కరే నన్ను ఎక్కువ అభిమానించినవారు. నేను విద్యావంతుణ్ణనేకాక నా భావాలు ఆదర్శవంతమైనవి ఆమె తెలుసుకొని నన్ను గౌరవిస్తూండేవారు.

ఆ రోజుల్లోనే శ్రీ నార్ల వేంకటేశ్వరరావుగారు ఆంధ్ర ప్రభలో నాట్యాకళ మీద నేను వ్రాసిన వ్యాసాలను వరుసగా ప్రచురించి, నాకు పారితోషికం గూడా ఇస్తూ వచ్చారు. ఆ వ్యాసాలన్నింటిని ఒక గ్రంథంగా ప్రచురించాలన్న ఆసక్తి నా కుండేది. శ్రీమతి కనకమ్మ గారు ఆ వ్యాసాలన్నీ చదివారు. అందువల్ల "బుచ్చిరెడ్డిపాలెంలో అవ్వగారి(దొడ్ల) రుక్మిణమ్మగా రున్నారు. ఆమె చాలా ఉదార స్వభావురాలు. గొప్ప దాత. విద్యల విలువల నెరిగినవారు. ఆమె వద్దకు వెళ్దాం రండి. ఆమె తప్పక మిమ్మల్ని ప్రోత్సహిస్తారు" అని చెప్పి ఆమె నన్ను ఒకనాడు తీసుకొని వెళ్లారు.

రుక్మిణమ్మగారు మమ్మల్ని సాదరంగా ఆహ్వానించారు, గౌరవించారు. అతిథి మర్యాదలు చేశారు. కొద్దిసేపు సాహిత్య గోష్ఠి జరిగింది. నాట్య కళమీద కాస్సేపు చర్చలు జరిగాయి. ఆ తర్వాత కనకమ్మగారు అసలు విషయం ప్రస్తావించి, "రామకృష్ణగారు నాట్యం మీద ఆంధ్ర ప్రభలో వ్రాసిన వ్యాసాలు మీరు చదివే ఉంటారు. అవి గ్రంథ రూపంలో రావడం చాలా అవసరం. దాని ప్రచురణకు మీరు సహాయం చేయాలి. ఖర్చు అట్టే ఉండదు." అన్నారు.

"కనకమ్మగారూ! క్షమించాలి. ప్రస్తుతం సహాయం చేసే స్థితిలో లేను." అన్నారు రుక్మిణమ్మగారు.

నేను నా తొలి రచన విషయంలో అలా భంగంపడ్డాను. "అది నా దురదృష్టం" అని మనసులో అనుకొన్నాను.

కనకమ్మగారు! సామాన్య వ్యక్తి కారు. ఆమె కూడా చాలా దానధర్మాలు చేసినవారు. పేరు ప్రఖ్యాతులు గలవారు. ఆమె మనస్సు కూడా చివుక్కుమని యుండవచ్చును. కాని ఆమె బయటపడలేదు. ఇద్దరం తిరిగి నెల్లూరు చేరుకొన్నాం.

"రామకృష్ణయ్యా ! ఇదివరకయితే ఈ చిన్న మొత్తాన్ని నేనే యిచ్చియుండేదాన్ని, కాని నాచేతులు ప్రస్తుతం కట్టివేయబడ్డాయి. దీనికి ఏదో మార్గం చూద్దాంలే" అన్నారు. ఈమె ఈ మాటలు అంటున్నప్పుడు ఆమె మనస్సు గాయపడినట్లు నేను గ్రహించాను. ఆమెది చాలా మెత్తని హృదయం. నా జీవితంలో, నా కళా జీవితంలోనే కలుసుకొన్న మరియొక్క మహనీయ మాతృమూర్తి శ్రీమతి చంద్ర సావిత్రమ్మగారు. వీరు కూడా భారత స్వాతంత్రోద్యమంలో పాల్గొన్నవారే. ఎన్నో త్యాగాలు చేసినవారే. ప్రతిఫలాన్ని ఆశించని త్యాగమూర్తి ఆమె.

ప్రజా నాట్య మండలి కళాకారుల కోసం ఒకసారి మగ్దుం భవనంలో ఒక శిక్షణా శిబిరాన్ని నిర్వహించారు. నాట్య కళ గురించి మాట్లాడమని ఒకనాడు నన్ను ఆహ్వానించారు. నన్ను మాట్లాడమన్నారంటే, అభినయ పూర్వక ప్రసంగం చేయమని వారి ఉద్దేశ్యం. అయితే ఆ శిబిరంలో పదాలు, జావళీలను అభినయిస్తూ ప్రసంగించడం అసందర్భంగా ఉంటుందని నేను భావించాను. మరి ఇంకెలా ప్రసంగించాలి ?

ఇదొక పరీక్ష నాకు. ఈ పరీక్షలో నేను నెగ్గాలి. ఆలోచించాను. వారిచేత "భేష్" అనిపించుకొనాలి. ఇదీ ఒక కళే. ఆ శిబిరానికి వెళ్లాను. ఆ నాటి సభలో ఎందరో యువకులు కూర్చుని ఉన్నారు.

"మధురానగరిలో, మా వల్ల కాదమ్మ" వంటి జావళీలనో, క్షేత్రయ పదాలనో, యెంకి పాటల్నో పాడి అభినయిస్తానని ఆ యువ కళాకారులు అనుకొన్నారట ! నేను అవేవీ పాడకుండా, "శబ్దం - కంపనం", "శబ్ద-శరీర కదలికలు", శబ్దం-భావం" అన్న విషయాల గురించి చెబుతూ అవి మానవ మేధస్సుపైని ఎలా పనిచేస్తాయో వివరిస్తూ రెండు గంటల సేపు ప్రసంగించాను. వీటిని బహు విధాలుగా నాటకాలలోను నాట్యంలోను వినయోగించుకొనవచ్చునని చెప్పాను. అందరూ నిశ్చేష్టులై నిశ్శబ్దంగా విన్నారు. నా ప్రసంగం ముగియగానే కొందరు యువకళాకారులు లేచి "మొక్కజొన్న తోటలో" పాట పాడి అభినయించమన్నారు. వారి కోరిక మన్నించాను.

ప్రేక్షకులలో ముందు వరుసలో కూర్చున్న శ్రీమతి సావిత్రమ్మగారు లేచి, "నేను ఇలాటి ఉపన్యాసం వినలేదు, ఇటువంటి అభినయం చూడలేదు" అంటూ ఆమె కాస్సేపు ప్రసంగించి, "ఇటువంటి కళాకారుడికి ఒక పూలమాల కూడా మీరు వేయలేదు. ఏం నిర్వాహకులయ్యా మీరు !" అంటూ ఎవరినో తన గదికి పంపి ఒక జరీనేత పంచ, కండువా, పూలమాల, పళ్లు తెప్పించి ఆమె నన్ను వాటితో సమ్మానించారు.

ఆ ధోవతిని, కండువాను ఎవరో శ్రీ రాజేశ్వర్రావుగారికి బహూకరిస్తే, వాటిని ఆమె భద్రంగా దాచి ఉంచారుట.

"బాబూ ! నేను చిన్నప్పుడు సంగీతం నేర్చుకొన్నాను. వయొలిన్ వాయించే దాన్ని. పార్టీలో చేరిన తర్వాత అవన్నీ నాకు దూరమయ్యాయి. ఈ కళల విలువ నాకు తెలుసు. వాటిని అభ్యసించడం ఎంత కష్టమో నాకు తెలుసు. నిండు నూరేళ్లు కళా సేవ చెయ్యి" అంటూ సావిత్రమ్మగారు ఆనాడు నన్ను ఆశీర్వదించారు. ఆమెను అదే మొదటి సారి నేను చూడ్డం. ఆమె ఆప్యాయత నన్ను ఆకట్టుకొంది. అందువల్ల తరచుగా వెళ్లి, ఆమెతో మాట్లాడి వచ్చేవాణ్ణి. ఆమెకు చక్కెర పడదు గనుక ఎవరైనా యిచ్చిన మిఠాయిలు ఆమె దాచి ఉంచేవారు. వాటిని నాకు పెట్టేవారు. ఆమెది అమృత హృదయం.

నేను కొన్ని ఆర్థిక ఇబ్బందుల్లో పడి చాలా కాలం ఆమెను కలుసుకోలేక పోయాను. నా దుస్థితిని గురించి నా శిష్యుని ద్వారా తెలుసుకొని, నన్ను ఒకసారి రమ్మనమని ఆ శిష్యునిద్వారా కబురు పంపారు. నేను వెళ్లాను. ఆ అమ్మ ఆనందం నేను వర్ణించలేను. "బాబూ ! వచ్చావా !" అంటూ ఆమె నన్ను తనకు దగ్గరగా కూర్చోబెట్టుకుని మిఠాయి తినిపించారు. ఆమె నా శిష్యుణ్ణి ఉద్దేశిస్తూ, " ఈ గొప్ప కళాకారుడికి ఒక సొంత యిల్లు కూడా లేదుట ! అద్దె యింట్లో ఉంటున్నాడట! మీ శిష్యులందరూ కలిసి ఒక యిల్లు ఇతనికి కొనిపెట్టండి. ప్రస్తుతం నా వద్ద ఏమీ లేదు. ఉంటే నేనే కొనిపెట్టి ఉండేదాన్ని. నా చేతులకు రెండు బంగారు గాజులు మిగిలి యున్నాయి. వీటిలో ఒకటి నావంతుగా యిస్తాను. మిగిలింది మీరు సమకూర్చండి" అన్నారు. ఆమె నిజంగా సావిత్రీ దేవే! ఇంతటి త్యాగశీలిని మరొకర్ని నేను చూడలేదు.

పొణకా కనకమ్మగారు, చంద్ర సావిత్రమ్మగారు వారి కున్నదంతా దేశం కోసం త్యాగం చేశారు. మన దేశానికి స్వాతంత్రం వచ్చిన తర్వాత దాని ఫలితం వారేమి అనుభవించారు? త్యాగమే వారి ధ్యేయం గనుక మన దేశానికి స్వాతంత్ర్యం వచ్చినందుకు వారు గర్వించారు, ఆనందించారు. ఈ త్యాగమూర్తులను స్మరించేవారు మన ఆంధ్రదేశంలో ఎందరున్నారు?

శ్రీ మోహనదాసు వేంకటగిరి వాస్తవ్యులు, సంగీత విద్వాంసులు, ప్రజా నాట్యమండలికి అంకితమైన

యువకళాకారులు. విజయవాడలో ఉండేవారు. ఏక్టర్ అయిన డాక్టర్ రాజారావుగారు ప్రజానాట్యమండలిలో ప్రముఖ పాత్ర వహిస్తూండేవారు. ఆ కాలంలో "మా భూమి" నాటకం ఆంధ్ర ప్రజలలో ఎంతో చైతన్యం కలిగించింది. నగరాలలోని, పట్నాలలోని ప్రజలేకాక గ్రామీణ ప్రజలు కూడా ఆ నాటకానికి స్వాగతం చెప్పేవారు. అందువల్ల ప్రజానాట్యమండలి సభ్యుల్ని కలుసుకొనదానికి ఒకసారి విజయవాడ వెళ్లాను. డాక్టర్ అచ్చమాంబగారు పేదల యెడల దయామూర్తి అని తెలిసి, ఆమెను గూడా కలుసుకొన్నాను.

ప్రజానాట్యమండలి ఆదర్శాలను, క్రమశిక్షణా పద్ధతులను వారి నడిగి వివరంగా తెలుసుకొన్నాను. నా ఆదర్శాలను వారికి వివరించాను. ప్రజా నాట్యమండలివారి నాటక కళా ప్రచారం రాజకీయపరమైనది. నా నాట్యకళా ప్రచారం సాంస్కృత మైనది, మరుగునపడిన ఆంధ్రుల శాస్త్రీయ నాట్యకళా పునరుద్దరణ. వారికి ఎన్ని రాజకీయ ఇబ్బందులుండినా వారికి మందీమార్బలముంది. నాకు ఏ ఇబ్బందులు లేకపోయినా నాకు ఎవరూ తోడులేరు. అయినా నా ఉద్యమాన్ని ఒంటరిగా కొనసాగించదలచాను. అందుకు కొంతమంది మిత్రుల ప్రోత్సాహం లభించింది.

ప్రజానాట్యమండలివారి కార్యదీక్ష, అంకిత భావం, ఆత్మవిశ్వాసం, ఉత్సాహం నన్నెంతో ప్రభావితం చేశాయి, కార్యోన్ముఖుణ్ణి చేశాయి.

ఆ కాలంలోనే జెమినీవారి "బాలనాగమ్మ" చిత్రం విడుదలైంది. దాన్ని చూడడానికి గ్రామాల నుండి, పల్లెల నుండి జనం బళ్లు కట్టించుకొని, చద్ది మూటలు కట్టుకొని పట్నాలకు వచ్చేవారు. ఆ దృశ్యాలు చూడవలసిందే కాని వర్ణించడానికి వీలు లేదు. అంతకు ముందు విడుదలైన ఏ రామాయణ, భారత, చిత్రానికి జనం ఇలా రాలేదు. బాలనాగమ్మ కథ యదార్థమైంది కాదని పెద్దల అభిప్రాయం. ఏది ఏమైనా ఆ కథ ప్రజల హృదయాలలో నాటుకుపోయింది. ఎందువల్ల ? కొందరు భిక్షుకులు, పిచ్చుక కుంట్ల వారు పల్లెపల్లెలా దాన్ని ప్రచారం చేయడం వల్ల. ఈ చలనచిత్రం కొన్ని లక్షల రూపాయలను జెమినీ వారికి సంపాదించి పెట్టింది. పాత తంబురాలను మీటుతూ గ్రామ గ్రామాలలో బాలనాగమ్మ కథను ప్రచారం చేసిన పిచ్చుక కుంట్లవారి ఆర్థిక స్థితి నేటికీ దయనీయంగానే ఉంది.

బాలనాగమ్మ పాత్ర ధరించిన మేటినటి, అందాల బొమ్మ కాంచనమాల పిచ్చిదై చనిపోయింది. ఆ బాలనాగమ్మ చిత్రం తర్వాత ఏమైందో తెలియదు. కాని ఆ కథ నేటికీ పల్లె ప్రజల హృదయాలను వీడిపోలేదు. కళ ప్రభావం అలాంటిది. కాలాన్ని బట్టి ప్రదర్శనా విధానం మారినా ప్రజలు జీవించి యున్నంతకాలం కళలు నిలిచే ఉంటాయి, అన్న నమ్మకంతో ఆంధ్రుల నాట్యకళా ప్రచారాన్ని నేను చేపట్టాను.

• ● •

నా కళా జీవితం - గుంటూరు

నెల్లూరులో చాలా మంది బాలికలకు నేను నాట్యం నేర్పాను. గూడూరు, వేంకటగిరి, కాళహస్తి, కార్వేటి నగరం, పుంగనూరు మొదలైన పట్నాలకు వెళ్లి నృత్య కళపైని పరిశోధనలు జరిపాను, నృత్య ప్రదర్శన లిచ్చి ప్రసంగించాను.

నాట్యాచార్యుల కుంటుంబానికి చెందిన గురుస్వామి అనే ఒక మార్దాంగికుడు నాకు వేంకటగిరిలో తారస పడ్డాడు. ఆటపాటలు లేక అతడు ఆర్థిక యిబ్బందులకు లోనై ఉన్నాడు. అందువల్ల అతన్ని నావద్ద శాశ్వతంగా ఉండమన్నాను. అతనికి మృదంగం వాయించడం వచ్చు. మాదల్, తబలా, ఖోలు, కంజీరా, డోల్‌చి మొదలైన వాయిద్యాలు కూడా వాయించడం నేర్చుకొనమన్నాను. మృదంగ వాయిద్యంలో మంచి లెక్క తెలిసినవాడు. నేను ప్రదర్శనా ఉపన్యాసాలకు వెళ్లినప్పుడు అతన్ని నా వెంట తీసికొని వెళ్ళేవాణ్ణి.

గుంటూరులో నృత్యకళాప్రచారం చేయమని, అక్కడి బాలబాలికలు నృత్యం నేర్చుకొనడానికి ఉత్సాహపడుతున్నారు. గనుక వారికి నృత్యం నేర్పమని శ్రీ నార్ల వేంకటేశ్వర్రావు గారి మేనమామగారు నన్ను ఆహ్వానిస్తూ నా కొక లేఖ రాసారు.

నెల్లూరులో నేను అనుకొన్న విధంగా నృత్యం గురించి ప్రచారం చేశాను. ఆ కాలంలో శ్రీ

అలగ్జాండర్‌గారు అక్కడ కాలేజీలో లెక్చరర్‌గా ఉండేవారు. వారికి, వారి శ్రీమతికి నృత్యకళ యెడల ప్రీతి ఉండేది. అందువల్ల వారి అమ్మాయికి నన్ను నృత్యం నేర్పమన్నారు. వారు మలయాళీలు. వారి అమ్మాయికి తెలుగు తెలియకపోయినా చాలా చురుకైన పిల్ల, ఏక సంతాగ్రహి. నేను ఏది చెప్పినా వెంటనే గ్రహించేది. నాట్యం బాగా నేర్చుకొంది. కొంతకాలం తర్వాత అలగ్జాండర్‌గారు మదరాసు వెళ్లిపోయారు. ఆ తర్వాత పెద్ద పెద్ద పదవులు అలంకరించి, శ్రీమతి ఇందిరా గాంధీ గారికి ప్రత్యేక కార్యదర్శి అయ్యారు. ఆయన ముంబాయి రాష్ట్ర గవర్నరుగా ఉన్నారు. నెల్లూరు నుండి వెళ్లిన తర్వాత ఆయన్ను నేను మళ్లా కలుసుకోలేదు. అటువంటివారి పరిచయం వల్ల వేరొకరైతే ఎన్నో విధాలుగా లాభం పొంది ఉండేవారు. కాని నేను ఇటువంటి విషయంలో వారిని ఇబ్బంది పెట్టడం ఇష్టంలేక వారిని నేనేమి అడగలేదు.

నేను నెల్లూరులో ఉండగా శ్రీ కోట సుబ్రహ్మణ్య శాస్త్రిగారు అక్కడికి వచ్చారు. వయస్సులో ఆయన నాకంటే చాలా పెద్దవారు. పలు విద్యలలో ప్రవేశం ఉన్నవారు. ఆయన రైలు యింజన్ డ్రైవర్‌గా ఉండేవారుట! ఆయన ఆయుర్వేద వైద్యులు. దేవీ భక్తులు. జోతిషికులు, కవులు. వీటికి మించి ఆయన ఒక నాట్యాచార్యులు. అందువల్ల కొంతమంది కోరగా ఆయన నెల్లూరులో స్థిరపడ్డారు. ఆ సమయంలోనే నేను నెల్లూరు విడిచిపెట్టి గుంటూరు వెళ్లాను. ఆయన యెడల నాకు పూజ్య భావ ముండేది.

నేను ఆంధ్రప్రదేశ్ నృత్య అకాడమీ ప్రెసిడెంట్‌గా ఉన్నప్పుడు ఆయన్ను ప్రతేకంగా హైదరాబాద్ ఆహ్వానించి, అకాడమీ తరపున ఘనంగా సమ్మానించాను. ఆయన నెల్లూరులో స్థిరపడిన సమయంలో ఆయన అభిమానులు కొందరు నాకు ప్రతికూలంగా ప్రచారం చేసినా నేను నృత్య అకాడమీ ప్రెసిడెంట్‌గా ఆయన్ను సమ్మానించినందుకు ఆయన నన్ను ఆశీర్వదించారు. వీరూ, శ్రీమతి నాగమణమ్మగారు చనిపోయేవరకు నెల్లూరులో శాస్త్రీయ నృత్యకళను ప్రచారం చేస్తూ వచ్చారు. కావ్యాలలో ప్రబంధాలలో నెల్లూరు నర్తకులు, నట్టువరాంధ్ర గురించి ఎన్నో వర్ణన లున్నా నేను నెల్లూరు వెళ్లేనాటికి అక్కడ నాట్యం శూన్యం అని చెప్పక తప్పదు. నా వల్ల ఎంతో మంది పెద్ద కుటుంబాలవారి పిల్లలు నాట్యం అభ్యసించారు. నాకెంతో ఆనందం కలిగింది.

నేను నెల్లూరులో ఉండగా దసరా ఉత్సవాలలో ఒక నాట్య ప్రదర్శన నిమ్మనమని కాకినాడ సరస్వతీ గానసభ నుండి నాకు ఆహ్వానం వచ్చింది. ఎంతో పేరు ప్రఖ్యాతులున్న సభ అది. దాని ఆధ్వర్యంలో ప్రదర్శన ఇవ్వడం ఎంతో గొప్పగా అందరూ భావించేవారు. అందువల్ల నేను సంతోషంతో వారి ఆహ్వానం స్వీకరించాను. అప్పుడు శ్రీ కొమ్మిరెడ్డి సూర్యనారాయణ నాయుడుగారు దానికి అధ్యక్షులు. ఆయన ఏ ఉత్సవాన్నైనా గొప్పగా జరిపేవారు. మదరాసు మొదలైన ప్రాంతాల నుండి పెద్ద పెద్ద విద్వాంసులను ఆయన ఈ సభలకు ఆహ్వానించేవారు. నేను కుమారి శ్యామా కౌండిన్యను

తీసికొని కాకినాడ వెళ్లాను. కుమారి కౌండిన్య అప్పటికి చాలా చిన్నది. అయినా తన తల్లి దండ్రుల ప్రోత్సాహంతో నాట్యం బాగా అభ్యసించింది. ఆమె ముఖంలో సాత్వికాభినయం చక్కగా ఒప్పేది. ఒక్కొక్క అభినయ విషయంలో పెద్ద వారికి కూడా సాధ్యపడనంత గొప్పగా చేసేది. ఆమె చేత భరతనాట్య అంశాలనే కాక హిందూస్థానీ గీతాలు, ఎంకి పాటలు గూడా ఆడించాను. "నిత్య కల్యాణి విగమాంత సంచారిణి" అనే శ్యామ శాస్త్రులవారి అష్టరాగమాలిక, దేవీ స్తోత్రం, "వనజాక్షితో వాని సరసకు రమ్మనవే" అనే పదవర్ణం సుబ్రహమణ్యేశ్వరునికి అంకితమైన " నెనరులేని చెలులు" అనే పరకీయ పదం, "ఓ పరదేశ్ జయ్యోరాజా" అనే విరహోత్కంఠిత హిందీ వర్ష ఋతువు గీతం, "నన్నిడిచి పెట్టెల్లినాడే" అనే ప్రోషిత నాయిక నండూరి సుబ్బారావుగారి యెంకి పాట మొదలైనవి చాలా జాగ్రత్తగా ఎంపిక చేసి, కుమారి శ్యామ చేత నృత్త, నృత్య, అభినయనాలు చేయించాను. "వనజాక్షిరో" అన్న ఈ పద వర్ణాన్ని పూర్వం వేంకటగిరి, కాళహస్తి ప్రాంతాలకు చెందిన నర్తకీమణులు ఆడేవారు. తర్వాత మేము తప్ప వేరెవ్వరూ ఆడలేదు. ఎవరికీ రాదు. దక్షిణాది నర్తకులకు కూడా తెలియదు. ఈ కాలంలో ఎవరైనా ఈ పదవర్ణాన్ని ఆడితే వారు నావద్దనో నా శిష్యుల వద్దనో నేర్చుకొని యుండాలని ఎవరైనా గ్రహించవచ్చు.

ఆనాటి సభలో దక్షిణాదివారు ఎందరో వచ్చి కచ్చేరీలు చేసినా మా ప్రదర్శన కొత్తరకంగా ఉంది. అందర్నీ బాగా ఆకర్షించింది. ప్రతి నాట్యాంశానికి ముందు నేను ముచ్చటగా వ్యాఖ్యానం చెబుతూ వచ్చాను. ప్రేక్షకులకు నా వ్యాఖ్యానం ఇంకా చాలా బాగా ఆకర్షించింది. అయితే ఆనాడు కళా ప్రియులైన సూర్య నారాయణ నాయుడూగారు అనారోగ్య కారణం వల్ల మా కచ్చేరికి రాలేదు. నా కా అదృష్టం లేకపోయింది. కాని ఆయన తన కార్యదర్శి ద్వారా మా ప్రదర్శన గురించి తెలుసుకొని మమ్మల్నివారి ఇంటికి ఆహ్వానించి, అభినందించి, గౌరవించారు.

ఆనాడు మహా సంగీత విద్వాంసులు శ్రీ వై. వి. నారాయణ శర్మ గారి పరిచయం నాకు లభించింది. ఆయన గాత్రం మృదుమధురంగా లేకపోయినా వారి పాండిత్యం అమోఘమైంది. ఆయన నా కెన్నో ప్రాచీన నృత్య విశేషాలను తెలియజేశారు. ఆయన చనిపోయేవరకు మా మధ్య నృత్యకళ విషయమై ఉత్తర ప్రత్యుత్తరాలు కొనసాగుతూ ఉండేవి.

ఆనాడు మా నృత్య కార్యక్రమం బాగా జరిగినా నా ప్రసంగం నాకు అసంతృప్తిగానే ఉంది. తెలుగులో ప్రసంగిస్తుంటే మధ్య, మధ్య ఆంగ్ల, హిందీ, మరాఠీ పదాలు దొర్లుతూ వచ్చాయి. అంత చిన్న వయస్సులో అన్ని భాషలు నేర్చుకొని, నత్యకళలో ప్రావీణ్యం సంపాదించి నట్టువాంగంచేస్తూ పిల్లల చేత నాట్య కార్యక్రమాలనాడిస్తునందుకు కొందరు పెద్దలు నన్ను పొగడినా నాలో ఏదో ఒక వెలితి ఉన్నట్లు నా కనిపించింది. చక్కని తెలుగులో మృదుమధురంగా మాట్లాడగలగాలన్న పట్టుదల నాలో కలిగింది. కోనసీమ పండితుల వద్ద నేను నాగపూరులో తెలుగు అభ్యసించినా, వారి నుడికారం

నాకు అబ్బినా తెలుగు భాష మీద పట్టు రాలేదు. ఎలాగైనా ఆ పట్టు సాధించాలన్న పట్టుదల నాలో కలిగింది. ఇంకా బాగా తెలుగు మాట్లాడి ప్రేక్షకుల్ని తన్మయుల్నిచేసి, నృత్యకళా ప్రచారం చేయాలన్న సంకల్పంతో నెల్లూరు తిరిగి వచ్చాను.

ఆటా పాటా అభినయాల్లో ఎంత ప్రావీణ్యం సంపాదించానో అంతకన్న ఎక్కువగా తెలుగులో ప్రావీణ్యం సంపాదించకపోతే ప్రజల్లో నృత్యకళ చొచ్చుకొనిపోయేటట్టు చేయలేనని నాకు అనిపించింది. మరికొన్నాళ్లకే నేను గుంటూరు మారవలసి వచ్చింది.

ఒక నెల రోజులు పూర్తిగా ఇంటివద్దనే ఉండిపోయాను. సుమారు 20 వ్యాసాలు చక్కని తెలుగులో రాసాను. నే నుండిన బంగళా కొరిటిపాడు వీధిలో ఉండేది. అది చాలా విశాలమైనది. దానికి ఒక్క పక్క థియోసాఫికల్ సొసైటీ భవనం, రెండో ప్రక్క ఖాళీ స్థలం ఉండేవి. నా ఉపన్యాసాలను గట్టిగా చదివి, వశపరచుకొనడానికి ఎటువంటి ఇబ్బందులు, ఆటంకాలు లేవు. ఒక హాలులో అద్దం ముందు నిల్చుని, ప్రసంగించడం అభ్యసించాను. ఒక నెల్లాళ్లు రాత్రీ, పగలూ అభ్యసించాను. ఆకర్షణీయంగా, రమణీయంగా, కళాత్మకంగా ప్రసంగించడం అలవడింది. పెద్దల సమక్షంలో భావ యుక్తంగా, విద్యార్థుల ముందు ఆకర్షణీయంగా, స్త్రీల యెదుట నమ్రతతో ఎలా మాట్లాడాలో అలవాటు చేసుకొన్నాను. నాకు నే నే అద్దంలో ప్రేక్షకుణ్ణి. నన్ను నే నే మెచ్చుకొన్నాను.. తృప్తి కలిగింది.

ఒకనాడు మహామహోపాధ్యాయ జమ్మలమడక మాధవరాయ శర్మగారు నే నున్న బంగ్లాకు వచ్చారు. ఆశ్చర్యపోయాను. సాదరంగా వారిని లోనికి ఆహ్వానించాను. ఏమిటి విషయ మన్నట్లు వారివైపు చూశాను. "బాబూ! రామకృష్ణా ! నీవు ప్రదర్శనా పూర్వక ఉపన్యాసాలు నాట్యకళపైని ఇస్తున్నావని విన్నాను. ఉపన్యాసం ఇవ్వడమేకాక ప్రతి అంశాన్ని అభినయించి చూపిస్తున్నావట. గుంటూరు పెద్దలు నీ ప్రసంగం వినాలని కుతూహలపడుతున్నారు. వచ్చే శనివారం బ్రహ్మసమాజ మందిరంలో నీ కార్యక్రమం ప్రత్యేకంగా ఏర్పాటు చేస్తున్నాను" అన్నా రాయన.

ఆనాటి కార్యక్రమానికి శ్రీయుతులు విస్సా అప్పారావు, వేదాల తిరువెంగళాచార్యులు, కరుణశ్రీ జంధ్యాల పాపయ్యశాస్త్రి, పర్వతనేని వీరయ్యచౌదరి, కాశీ కృష్ణమాచార్యులు మొదలైన తల నెరిసిన పండితులు, కవులు, విద్వాంసులు వస్తారని ఆయన నాకు చెప్పారు. నాలో ఉత్సాహం ఉప్పొంగింది. మనస్సు ఉరకలు వేసింది.

వారు చెప్పినట్టుగానే నా కార్యక్రమానికి చాలా మంది పెద్దలు వచ్చారు. నా భాషా జ్ఞానాన్ని, నా మధుర సంగీత పాటవాన్ని, భావ వికాసాన్ని, నా అభినయ చాతుర్యాన్ని కలిపి, కలబోసి ఒక గంటపైగా ఉపన్యసించాను. ఆ పెద్ద లందరూ ముగ్ధులయ్యారు. నన్ను అభినందించారు. వారికి

నా కృతజ్ఞతలు చెప్పుకొన్నాను. ఈ నోటా, ఆ నోటా పండితలోకంలో అందరికీ నా ప్రదర్శన గురించి తెలిసింది. ఆనాడు నా కార్యక్రమానికి వచ్చిన పెద్దల ద్వారా నాకు మంచి ప్రచారం వచ్చింది. ఆదరణ లభించింది.

ఇక అప్పటి నుండి ఎక్కడ, ఎప్పుడు, ఏ సభ, ఏ సమావేశం జరిగినా నా ఉపన్యాసం అక్కడ ఉండేది. అయితే నా ఉపన్యాసం వల్ల ఒక్కొక్కప్పుడు నిర్వాహకులకు ఇబ్బంది ఎదురయ్యేది. నా ఉపన్యాసం చివరగా ఉంటే ప్రేక్షకులు తొందరచేసి, గొడవ చేసేవారు. నా ఉపన్యాసం ఆరంభంలో ఉంటే, నా ఉపన్యాసం ముగియగానే చాలా మంది ప్రేక్షకులు వెళ్ళిపోయేవారు. అందువల్ల కొందరు కేవలం నా ఉపన్యాసాన్ని మాత్రమే ఏర్పాటు చేసేవారు.

నా ఉపన్యాసం వల్ల విద్యార్థిలోకంలోను, మహిళా ప్రపంచంలోను నృత్య కళ యెడల ఎంతో ఆసక్తి పెరిగింది. చాలా మంది పెద్దలు ఈ కళను అభిమానించి, వారి పిల్లలకు ఈ విద్యను నేర్పమని కోరుతూ వచ్చారు. కొందరు వారింటికి వచ్చి, వారి పిల్లలకు నాట్యం నేర్పమని కోరారు. నేను సమ్మతించ లేదు. నే నున్న చోటుకు వస్తేనే నాట్యం నేర్పుతానని షరతుపెట్టాను.

ఒకనాడు నాట్యాచార్య శ్రీ ఎమ్.ఎస్.శైవ తెనాలి నుండి నన్ను చూడ్డానికి వచ్చాడు. కుమారి శ్యామా కౌండిన్యకు ఆమె తొలి నాట్యా గురువు. త్వరలోనే మే మిద్దరం మంచి స్నేహితులమయ్యాం. అతడు గుంటూరు వచ్చినప్పుడల్లా నా కోసం ప్రత్యేక రకమైన బియ్యం తెచ్చేవాడు. అంత ఆత్మీయుడు. ఇక నాట్యం గురించి ఎన్నో విషయాలు చర్చించుకొనేవారం. అతడు బలమైనవాడు చాలా గట్టిగా పాడేవాడు. ధనధనమంటూ నాట్య చేసేవాడు. నేను మెల్లగా పాడేవాణ్ణి, సున్నితంగా అభినయించేవాణ్ణి. నాట్యకళ విషయంలో మాకు భిన్నాభిప్రాయాలు కూడా ఉండేవి కాని అవి మా స్నేహానికి అవరోధాలు కాలేదు. మాతోటే ఆంధ్ర దేశంలో ఒక నూతన నాట్యశకం ప్రారంభమయింది. ఆ తర్వాత అతడు మదరాసులో స్థిరపడ్డాడు.

విశాఖపట్నం: ఆంధ్ర రాష్ట్రం ఏర్పడిన కొత్త రోజుల్లో విశాఖపట్నంలో ప్రభుత్వం వేసవి సమావేశాలు నిర్వహించింది. ఆంధ్ర విశ్వవిద్యాలయం ప్రత్యేక ఓపెన్ థియేటర్‌లో ఒక సభ జరిగింది. గవర్నర్ త్రివేదిగారు, నీలం సంజీవరెడ్డిగారు మొదలైన పెద్దలు, విశాఖపుర ప్రముఖులు ఆ సభకు వచ్చారు. ఆ సభలో నేను నాట్యం మీద ఉపన్యసించాను. ఏదో తమాషాగా కాసేపు వినిపో దామనుకొన్నారు, చాలా మంది. కాని వారంతా సమారు రెండు గంటలు నా ఉపన్యాసం వింటూ మంత్రముగ్ధులై ఉండిపోయారు.

అది ఉపన్యాసమా ? నృత్య ప్రదర్శనా? రెండూ కావు. అదొక నూతన ప్రక్రియ. అది

ప్రదర్శనా ప్రసంగం. గవర్నర్ త్రివేదిగారు నన్ను పిలిచి ప్రత్యేకంగా అభినందించారు. ఆనాటి నుండి నీలం సంజీవరెడ్డిగారు నన్ను అత్యంత ఆత్మీయతతో చూస్తూ వచ్చారు. విశ్వవిద్యాలయ విద్యార్థులకు అ దొక విజ్ఞాన వినోదమైంది. ఆనాటి నుండి నా ప్రదర్శనా ప్రసంగం గురించి ఆంధ్ర దేశం నలుమూలలా అందరకూ తెలిసింది. ఎక్క డెక్కడి వారు నన్ను ఆహ్వానించడం మొదలుపెట్టారు. ఎన్ని ప్రసంగ ప్రదర్శనలు ఇచ్చానో చెప్పలేను. కాని కొన్ని ముఖ్య కార్యక్రమాలు నా మదిలో నిలిచిపోయాయి. వాటిలో కొన్నింటిని ఇక్కడ తెలియజేయాలి. ఆనాటి నుండి నా నాట్యకళా ప్రచారం నిర్విఘ్నంగా జరిగింది. నా ఉపన్యాసాలు విన్న ఆనాటి విద్యార్థులు ఈనాడు పెద్దవారైనా నా ప్రసంగాలను మరిచిపోలేదు. ఎప్పుడైనా వారు నన్ను కలిస్తే వారే నన్ను పలకరించి, నా ఉపన్యాసాల గురించి చెప్తూ ఉంటారు.

ఆ రోజుల్లో నెలకు మూడు వారాలు పర్యటించి, వివిధ పట్నాలలో ప్రసంగించిన సందర్భాలు ఉన్నాయి. అదొక ఉద్యమం, అదొక ఉత్సాహం, అదొక ఆనందం. నా ఆంధ్రదేశం విస్మరించిన నృత్యకళను నేను ప్రచారం చేసి, వెలుగులోకి తెస్తున్నా నన్న తృప్తి నా కుండేది.

కొన్ని చోట్ల నా ఉపన్యాసం ముగిసిన తర్వాత నిర్వాహకులు నాకు కొంత డబ్బు ఇవ్వబోయేవారు. నాకు మొదట్లో ఆశ్చర్యంవేసింది, ఉపన్యాసాలకు డబ్బు యిస్తారా? అని. మర్యాదపూర్వకంగా డబ్బును నిరాకరించేవాణ్ణి.

ఒకసారి పశ్చిమ గోదావరి జిల్లాలోని కొయ్యలగూడెం స్కూలువారు నన్ను ఆహ్వానించారు. అక్క డొక త్యాగమూర్తి మన్య ప్రాంతాల బాలబాలికలకు ఒక పాఠశాలను స్థాపించారు. ఆ పాఠశాలలో నా ఉపన్యాసం ఏర్పాటు చేశారు. ఆ రోజు సాయంత్రం నేను ఏలూరు నుండి కారులో ఆ వూరు వెళ్లాను. శ్రీ బండి శ్రీహరిరావు నాయుడుగారు ఆనాటి సభకు అధ్యక్షత వహించారు. విద్యార్థులు, ఉపాధ్యాయులు, ఊరి పెద్దలు ఆ సభకు వచ్చారు. నా ప్రదర్శనా ఉపన్యాసం చూసి, విని, అందరూ తన్మయులయ్యారు. శ్రీహరిరావు నాయుడుగారు నన్ను అభినందించి, "ఇది చాలా కష్టమైన విద్య ! నీ ప్రచారంలో ఒంటరిగా ఎలా ప్రయాణిస్తావో ! నీ లక్ష్యాన్ని ఎలా సాధిస్తావో ! ఏటికి ఎదురీదుతున్నావు ! నీకు ఆ భగవంతుడు తోడుగా ఉండాలని ఆశీర్వదిస్తున్నాను" అన్నారు.

తర్వాత ఆ త్యాగమూర్తి ఇంట్లో భోజనాలు చేశాం. తిరుగు ప్రయాణానికి కారు ఎక్కేముందు ఆ త్యాగమూర్తి నన్ను ఇంట్లోకి పిలిచి, "నాయనా ! నీకు సమ్మానం ఎంత చేయాలో చెప్పావు కావు " అన్నారు. "అమ్మా ! వేదిక మీద పూలదండ వేశారు గదా ! అది నాకు చాలు" అన్నాను. "అది కాదు నాయనా !....." అంటూ ఆగిపోయారు. "అమ్మా ! ఉపన్యాసాలను కూడా వెలకు అమ్ముకొంటారా ?" "నాయనా ! కొద్ది రోజుల క్రితం ఒక ప్రఖ్యాత కళాకారుణ్ణి ఉపన్యాసం ఇమ్మని ఆహ్వానిస్తే, "ఇంత

యిస్తే వస్తాను" అన్నాడు. అందుకే నిన్ను అడిగాను. ఏమి అనుకోకు" అంటూ పట్టు శాలువ తెచ్చి నాకిచ్చి " మా పాఠశాల జ్ఞాపకార్థం ఇది ఉంచుకో" అన్నారు.

ఆంధ్ర నాటక కళాభివృద్ధి కోసం ఆంధ్ర నాటక కళా పరిషత్తు ఉండేది. ఆంధ్ర దేశంలోని పెద్దలు ఎందరో దానిలో సభ్యులుగా ఉండేవారు. ఆ పరిషత్తులో సమ్మానింపబడడం చాలా గొప్పగా నటులు భావించేవారు. నటీనటుల కళా సేవకు అదొక పెద్ద గుర్తింపు. ఒకసారి మచిలీపట్నంలో నాటక కళా పరిషత్తు సభలు జరిగాయి.

నా నృత్య కళా ప్రచారం, నా ఉపన్యాసాలు, పత్రికలలో నా వ్యాసాలు, ఆంధ్రలో నేను తీసికొని వస్తున్న కళాచైతన్యం గురించి తెలిసికొన్న కళా పరిషత్తు నిర్వాహకులు నన్ను ఆ సభలకు ఆహ్వానించారు. ఒకనాటి సాయంత్రం నా ఉపన్యాసాన్ని ఏర్పాటు చేశారు. ఆనాటి సభ నాటక కళా వేత్తలు, కళాకారులు, రచయితలు, ఇతర ప్రేక్షకులతో నిండిపోయింది. మొదటి వరుసలో శ్రీయుతులు ఎం.ఆర్.అప్పారావు, పసల సూర్య చంద్రరావు, మాధవపెద్ది వేంకటరామయ్య, స్థానం నరసింహారావు, డి.వి. సుబ్బారావు, పులిపాటి వేంకటేశ్వర్లు, శ్రీమతి పూర్ణిమ మొదలగువారు కూర్చున్నారు. కార్యదర్శిగారు నన్ను వేదికపైకి ఆహ్వానించారు. నేను వెళ్లాను. నన్ను చూసి, అందరూ ఆశ్చర్యపోయారు. " నటరాజ రామకృష్ణ అంటే ఎవరో పెద్దవారనుకొన్నాం. ఇంత చిన్నవానికి ఇంత పెద్ద సభలో సమ్మానమా?" అని కొందరు చెవులు కొరుక్కొన్నారు. వివిధ ప్రాంతాలనుండి వచ్చిన నాటక బృందాలవారు ఆ సభలో ఉన్నారు. వారిలో తెనాలి పురపాలక బృందం ఒకటి ఉంది. "ఎవరో ఈతనికి కావలసినవారు పరిషత్తులో ఉండి ఉంటారు. వారే ఈ సమ్మానం ఏర్పాటు చేసి ఉంటారు. లేకుంటే ఇంత చిన్నవాణ్ణి పరిషత్తు సమ్మానించడమా?" అంటూ చులకనగా, హేళనగా కొందరు అన్నారట, నన్ను ఎక్కువగా విమర్శించినవారు తెనాలి వారట!

నా ఉపన్యాసం మొదలుపెట్టాను. రెండు గంటల సేపు ఏకధాటిగా ఆడి, పాడి, అభినయించి, ఉపన్యసించాను. భరత విద్య గురించి వివరించాను. వివిధ వాయిద్యాలను నా బృందం వారిచేత వాయింపించి, ఏయే ప్రాంతాలలో ఏయే వాయిద్యాలు వాడుకలో ఉన్నాయో చెప్పాను. వాటి ప్రాముఖ్యాన్ని వివరించాను. భౌగోళికంగా అవి రూపొందిన తీరు తెలియజేశాను. ఆంగికం, వాచికం, సాత్వికం వీటిని గురించి వివరిస్తూ, తెలుగు, సంస్కృత గ్రంథాలలో నుండి ఉదాహరణ లిస్తూ భరత విద్య గొప్పతనాన్ని తెలియజేస్తూ, ప్రాయోగికంగా వివిధ నాట్యాంశాలను ప్రదర్శించాను, అభినయించాను.

అదొక అద్భుతమైన సభ, నేను ఎన్నటికీ మరువలేని సభ. "మన ఆంధ్రదేశంలో ఇంత ఉత్తమోత్తమైన నృత్యకళ ఉందా! మరుగున పడిన కళను మనం గుర్తించలేకపోయామే! చిన్నవాడైనా ఇతడు మన కళ్లు తెరిపించాడు" అంటూ చాలా మంది పెద్దలు ఆశ్చర్యపోయారు, ఆనందించారు. నన్ను అభినందించారు.

నా ప్రదర్శన ముగియగానే హరిశ్చంద్ర (డి.వి.) సుబ్బారావుగారు పరుగుపరుగున వేదికపైకి వచ్చి, నన్ను కౌగిలించుకొని, నా బుగ్గలు చిదిమి ముద్దు పెట్టుకొని, ఆనంద భాష్పాలు రాలుస్తూ "ఇంత చిన్న వయస్సులో ఎంత గొప్ప కళను అభ్యసించావు ! బాబూ ! నీది కళ సరస్వతీ వరప్రసాదం. పవిత్రంగా ఆరాధించు," అంటూ ఆశీర్వదించారు.

తర్వాత తెనాలి బృందం వారు వచ్చి, నాకు క్షమాపణ చెప్పుకొనడమే కాక, నన్ను తెనాలి రమ్మని ఆహ్వానించారు.

ఒకప్పుడు తెనాలి నాటక నాట్య కళలకు ప్రసిద్ధిగన్న ఊరు. సిద్ధాబత్తుల రాఘవయ్య అనే గొప్ప నాట్యా కళావేత్త తెనాలిలో ఉండేవారు. వారి శిష్యులే లంకా సూర్యనారాయణ శాస్త్రిగారు. ఈయనా మంచి కళా పండితుడు, నర్తకుడు, గురువు. నేను ఆంధ్రదేశం వచ్చే సరికి ఇక్కడి నాట్యకళా ప్రసిద్ధులు గతించారు. నాటక కళ మాత్రం బాగా అభివృద్ధి చెందింది.

ఒక ఆదివారం నాటి ఉదయం తెనాలిలో సభను ఏర్పాటుచేశారు. ఆ సభకు ఒక గొప్ప పండితుడు అధ్యక్షత వహించాడు. ఆయన అంధుడు. గుంటూరు, విజయవాద, ఏలూరు మొదలైన ప్రాంతాల నుండి అనేక మంది నృత్య కళాకారులు వచ్చారు. సాత్వికాభినయం, వాచకం గురించి ప్రత్యేకంగా చెప్పమని నిర్వాహకులు నన్ను కోరారు. నా ప్రసంగమంతా విన్న అధ్యక్షులు "బాబూ ! ఇంత మధురంగా నీవు అభినయిస్తూంటే నా మనో నేత్రాలతో నీ కళను దర్శించగలిగా నయ్యా! ఎంత గొప్పగా కళను సాధించా వయ్యా! " అన్నారు. ఇక మాధవపెద్ది వేంకట్రామయ్యగారు "భేష్ ! రామకృష్ణా ! నా కన్నా చిన్నవాడివి గనుక నిన్ను నేను దీవించాలిగాని నీలోని కళా సరస్వతికి నేను చేతులు జోడిస్తున్నా నయ్యా!" అన్నారు. అయన తీరు, ఆయన హుందాతనమే వేరు. సభవారి జ్ఞాపకార్థం ఒక వెండి సమ్మాన పత్రం, నిత్యపూజకు పనికి వచ్చే, సరైన కొలతలు గల ఒక చిన్న నటరాజ విగ్రహం ఆ సభ వారు నాకు బహూకరించారు. ఆ విగ్రహాన్నే నేదు కూడా నేను ఆరాధిస్తున్నాను. ఇతర జ్ఞాపికలతోపాటు వా రిచ్చిన సమ్మాన పత్రం శ్రీ పి.ఎస్.రెడ్డి గారు స్థాపించిన "సేంట్ డోమినిక్ నటరాజ రామకృష్ణ ఆంధ్రనాట్యం పేరిణీ రిసెర్చి సెంటర్", మలక్‌పేట, హైదరాబాద్‌లో ఉంది. ఈ నలభై సంవత్సరాలలో సమ్మాన పత్రాల భాషలో వచ్చిన మార్పులను ఎవరైనా అధ్యయనం చేస్తే పనికి వస్తాయని నాకు వచ్చిన ఆ సమ్మాన పత్రాలను అక్కడ భద్రపరిచాను.

ఆంధ్రదేశంలో నాకు జరిగిన తొలి పెద్ద సమ్మానం బందరులో నాటక కళా పరిషత్తువారు చేసిన సమ్మానం. ఆంధ్రలో మరింత ఎక్కువగా నృత్యకళను ప్రచారం చేయడానికి ఈ బందరు సమ్మానం దోహదపడింది.

తెనాలి సమ్మాన సభ ముగిసిన తర్వాత నేను రైలు స్టేషన్‌కు వచ్చి, ఫస్ట్ క్లాస్ వెయిటింగ్ రూములో కూర్చుని ఉన్నాను. ఇంతలో ఒక స్త్రీ మూర్తి వచ్చి, ఫ్లాట్ ఫారం మీద కొద్ది సేపు పచార్లు చేసి, స్త్రీల వెయిటింగ్ రూములో కాస్సేపు కూర్చుని, దిగ్గున లేచి వెళ్లిపోయింది. ఆమెనే నేను గమనిస్తున్నాను. ఆమె కళ్లను చూశాను. ఆమెను ఎక్కడో చూసినట్లనిపించింది. నేను జ్ఞాపకం చేసుకొనే లోపల ఆమె వెళ్లిపోయింది. నా ప్రక్క నున్న కళా మిత్రుడు "మాష్టారూ! ఆమె ఎవరో గుర్తు పట్టారా ?"అని అడిగాడు. "లేదు, అదే ఆలోచిస్తున్నాను" అన్నాను." "కాంచనమా లండీ, పాపం ! ఎలా అయిపోయిందో చూశారా !" అన్నా డతడు. "ఔను, ఆమే ! అందర్నీ ఒకప్పుడు సమ్మోహితుల్ని చేసిన ఆమె కళ్లు గుర్తుకు వచ్చాయి. దానితోపాటు నా చిన్నప్పుడు జరిగిన ఒక సంఘటన కూడా గుర్తుకు వచ్చింది. ఒకనాడు మదరాసు హైకోర్టుకు ఎదురుగానున్న రామకృష్ణ లంచ్ హోమ్‌కు ఇరు ప్రక్కల జనం బారులు తీరి నిల్చొని ఉన్నారు. "కాంచనమాల కాఫీకి ఈ లంచ్ హోమ్‌కు వస్తుం"దని వారిలో వారు చెప్పుకొంటున్నారు. కాస్సేపటికి ఒక పెద్ద కారులో ఆమె వచ్చింది. కారు దిగింది. ఇటూ, అటూ చూడకుండా, తిన్నగా లంచ్‌హోమ్‌లోనికి వచ్చి, ఒక వారగా కూర్చొని, ఫలహారం చేసి, వచ్చినట్లుగానే వెళ్లిపోయింది. "ఆమె మనిషి కాదు. పుత్తడి బొమ్మ ! బంగారు ప్రతిమ!" అనుకొంటూ ఆ జనం వెళ్లిపోయారు. ఈ విషయం ఆ కళా మిత్రునికి చెప్పాను. "అంత గొప్ప కళాకారిణి ఎలా అయిపోయిందో!" అని నిట్టూర్చాను. "అలా ఎందు కైపోయింది ? ఆమె గర్వమే ఆమె శత్రువయింది మాష్టారూ అన్నా డతడు. "అదే మానవుల లోని బలహీనత !" జెమినీ వాసన్‌గారు చనిపోయారు. మరికొద్ది కాలానికి ఈమె కూడా గతిస్తుంది. కాని కళాలోకానికి ప్రకృతిమాత ప్రసాదించిన ఆ యద్భుత నేత్రాల సౌందర్యం చిరకాలం కళాకారుల హృదయాల్లో నిలిచిపోతుంది" అన్నాను. ఆమె ఒక గొప్ప అభినేత్రి!

నా ప్రచారం వల్ల నృత్య కళయెడల ఆంధ్రులకు ఆసక్తి పెరిగింది. ఉన్నత కుటుంబాలకు చెందిన ఆడపిల్లలు నాట్యం నేర్చుకొనడం ఎక్కువయింది. అయితే ఒకటే విచారకరమైన విషయం. కొందరు ఆడపిల్లలు పెళ్లి అయ్యే వరకు నాట్యం నేర్చుకొని, తర్వాత విరమించుకొనేవారు. మరికొందరు పెళ్లి నిశ్చయంకాగానే విరమించుకొనేవారు. దీనికి కారణం వారి అత్తింటి వారి అయిష్టం. "అమ్మాయి నృత్య పాఠశాల నడిపి, పది మంది అమ్మాయిలకు నాట్యం నేర్పితే మాకు అభ్యంతరం లే దని ఏ కొద్ది మందో అనేవారు. ఇంటి కోడలు నాట్యం చేయడం ఎవరికీ ఇష్ట ముండేది కాదు. అయినా ఆంధ్ర దేశంలో నాట్యకళ అభివృద్ధి చెందుతూ వచ్చింది. ప్రజల్లో విస్తృతంగా నాట్యకళ యెడల ఆసక్తీ, అభిమానమూ పెరిగినా ఉన్నత స్థాయికి చెందిన విద్వాంసులైన కళాకారుల సంఖ్య పెరగలేదు. విద్యార్థులు ఎక్కువయ్యారు. పాండిత్య మున్న అధ్యాపకులు తక్కువయ్యారు. అందువల్ల కొద్దిగా నాట్యం నేర్చుకొన్నవారు గూడా నాట్యాచార్యు లయ్యారు. ఇందువల్ల శాస్త్రీయమైన నాట్యం మరుగయ్యే ప్రమాదముంది.

గురుముఖంగా శాస్త్రం, సంప్రదాయం రెండింటిని అధ్యయనంచేసి, రెండింటిని సమన్వయం చేసి, అభ్యుదయ భావాలతో విద్యను నేర్పగలవారే అసలైన గురువులు. నేడు అట్టివారు కరువయ్యారు. దీనివల్ల దేశానికి ఎంత మేలు కలుగుతుందో ఎంత కీడు కలుగుతుందో భవిష్యత్తే నిర్ణయించగలదు.

పూర్వం ఉత్తమ విద్యార్థులకు మాత్రమే గురువులు విద్యా దానం చేసేవారు. గురు దక్షిణతో నిమిత్తం ఉండేది కాదు. ఈ యుగం వ్యాపార యుగం. డబ్బు సంపాదించడమే నేటి గురువుల ధ్యేయం. విద్య వ్యాపారమైపోయింది. గురువులకు ధన దాహం ఎక్కువయింది. "ఒక పదం నేర్పితే ఎన్ని వేలు ఇస్తావు?" అని అడుగుతున్నారు. ఇది నాకెంతో చిత్రంగా ఉంది. దేశ స్వాతంత్ర్యంవల్ల వచ్చిన మార్పా ఇది ? కావచ్చు !

పూర్వం విద్యాభ్యాసం ఒక తపస్సు ! సరస్వతీ ఆరాధన ! నేడు విద్య ఒక వ్యాపారం! లక్ష్మీప్రసన్నమే ధ్యేయం!

ఈ సందర్భంలో ఒక వాస్తవ విషయాన్ని ప్రస్తావించడం సముచితంగా ఉంటుంది. కోనసీమలోని మండపేట పేరు ఒకప్పుడు మాండవ్యపురం. నృత్య సరస్వతికి నిలయంగా ఉండేది. అక్కడ ప్రసిద్ధులైన నృత్య కళాకారు లెందరో ఉండేవారు. ఆ వూరిలో ఒక గొప్ప కళాకారుల కుటుంబ ముండేది. వారికి మేడలు, మిద్దెలు ఉండేవి. వరిపొలాలు, కొబ్బరి తోటలు ఉండేవి. వారు నాట్య విద్యలో ప్రసిద్ధులు. నాట్య శాస్త్రాలు, సంస్కృత కావ్యాలు చదువుకొన్న విద్యావంతులు. కోనసీమలో వారిని మించిన నాట్య కళాకారులు లే రన్న పేరు సంపాదించుకొన్న కుటుంబ మది. కాని వారికి లోకంలోని తీరు తెన్నులు తెలియవు. నాన్న ధర్మాలు చేశారు. విద్యాదానం చేశారు. సరస్వతీ దేవి సంతోషంగా వారింట నిలిచింది. లక్ష్మీదేవి అలిగి వెళ్లిపోయింది. ఇంతలో దేవదాసీ చట్టం అమలు అయింది. వారికి నాట్య కచ్చేరీలు కరువయ్యాయి. ఉన్న ఆస్తి హారతి కర్పూరంలా హరించుకొని పోయింది. వారిని గురించి పట్టించుకునేవారు లేకపోయారు. నా పరిశోధనా కార్యక్రమంలో వారిని కలియడానికి మండపేట వెళ్లాను. నా నృత్య గ్రంథ మొక దానిని ముద్రించిన శ్రీ ఎన్.ఎస్. చౌదరిగారింట్లో బస చేశాను. ఆ నృత్య సోదరీమణులను రమ్మనమని చౌదరిగారు కబురు పెట్టారు. ఏదో సాకుతో వారు రాలేమన్నారు. చౌదరిగారు తీక్షణమయిన కబురు పెట్టారు. వారు తప్పని సరైవచ్చి,"చౌదరి బాబూ ! ఈ దీన స్థితిలో రామకృష్ణగారిని సందర్శించలేక మేము రాలేదు. క్షమించండి." అంటూ కంట తడి పెట్టారు. తర్వాత నేను వారి విద్య గురించి అడిగి అన్నీ తెలుసుకొన్నాను.

నిజంగా వారిది దైన్యమైన జీవితం. ఆ సరస్వతీదేవిని వారు ఆరాధించిన ఫలితమా ఇది! అని నేను బాధ పడ్డాను. అకాడమీలు, ప్రభుత్వాలు వారికి ఉపకారవేతనాల్నిస్తారని వారికి తెలియదు. పువ్వులమ్మిన చోట కట్టెలు అమ్మలేక వారు ఎవరినీ యాచించేవారు కారు. ఆచించినా. ఎన్నాళ్లనీ

వారిని ఆదుకొంటారు? అలా వారు కొట్టుమిట్టాడుతున్న సమయంలో వారిని నేను కలుసుకొన్నాను. నేను కళాకారుణ్ణి గనుక నాకు తోచిన సహాయంనే నాదు వారికి చేశాను. అది ఏమాత్రం? అందువల్ల వారికి ప్రభుత్వం సహాయం లభించేటట్టు చేయాలని ప్రయత్నించాను. దానికి ఎన్నో సిఫార్సులు కావాలి. ఎన్నో ధృవీకరణ పత్రాలు కావాలి. వాటిని ఎవరు వారికి సమకూరుస్తారు ? నేను నృత్య అకాడమీ ప్రెసిడెంట్‌గా ఉన్నప్పుడు వారికి కొంత సహాయం చేశాను. అకాడమీ రద్దయింది. వారు మళ్లా యథాస్థితికి వచ్చారు. ఒకరోజున ఒక పాత ఇన్‌లాండ్ ఉత్తరం నాకు వచ్చింది. అది నలిగిపోయి ఉంది. జాగ్రత్తగా దాన్ని విప్పి చదివాను. ఆ మండపేట కళాకారుల కుటుంబానికి చెందిన ఒక కళాకారిణి దీనాలాపం అందులో ఉంది. “ రామకృష్ణ బాబూ ! చలికి చచ్చిపోతూన్నా. చేతిలో చిల్లి గవ్వ లేదు. మీరు ఏమైనా సహాయం చేస్తే ఒక దుప్పటి కొనుక్కుంటాను. కన్నీటితో మీ సోదరి” అని వ్రాసి ఉంది. ఆ సమయంలో నా జేబులో ఏభై రూపాయి లున్నాయి. వెంటనే మని ఆర్డరు ద్వారా పంపాను. ఆ తర్వాత కొన్నాళ్లకు తెలిసింది. ఆ కుటుంబంలోని వారందరూ చనిపోయారని. ఒక ప్రాచీన నాట్య కళా సంప్రదాయం వారితో అంతరించిపోయింది. ఇలా ఎన్ని ప్రాచీన నృత్య సంప్రదాయాలు అంతరించిపోయాయో ! “ధనమేరా అన్నింటికి మూలం” అన్నారు ఎవరో వెనుకటికి. ధనమూలం ఇదమ్ జగత్ !

సుమారు 50 సంవత్సరాల క్రితం అలంపురంలో ఆంధ్ర సారస్వత సభలు జరిగాయి. అవి మరపురాని మహత్తరమైన సభలు. అలాంటి సభలు మళ్లీ జరుగలేదు. వాటికి నన్ను ఆహ్వానించారు. ఆంధ్రదేశంలోని అన్ని ప్రాంతాల నుండి, రాష్ట్రేతర ప్రాంతాల నుండి వచ్చిన పండితులు, కవులు, గాయకులు, కళాకారుల గురించి చెప్పనలవి కాదు. ఆ సభలకు శ్రీయుతులు దేవులపల్లి రామానుజరావుగారు, గడియారం రామకృష్ణ శాస్త్రిగారు సారథ్యం వహించారు. అప్పుడు బూర్గుల రామకృష్ణగారు వచ్చారు. అక్కడ వేసిన పందిళ్లన్నీ విద్యుత్ కాంతులతో, పండిత ప్రముఖులతో కళకళలాడాయి. అలాంటి సభలో ఒకనాటి సాయంత్రం బౌద్ధులకాలం నుండి నేటి కాలం వరకుండిన ఆంధ్రుల నృత్యకళా విశిష్టత గురించి ముచ్చటిస్తూ, అభినయిస్తూ ఉపన్యసించాను. అలాంటి అవకాశం ఎప్పుడోగాని, ఎవరికోగాని రాదు. ఆ సభలు నా నాట్యకళా ప్రచారానికి మరింత తోడ్పడ్డాయి. ఆ తర్వాత తెలంగాణా ప్రాంతమంతా పర్యటించాను. ప్రజల్లో నృత్యకళపైని ఆసక్తిని పెంపొందించాను.

ఒకసారి నేనూ, ఏ.ఆర్.కృష్ణా ధర్మపురి వెళ్తూ కోరట్లలో ఆగాం. ఒక వైష్ణవ ఇంట అతిథ్యాన్ని స్వీకరించాం. ఆనాటి మధ్యాహ్నం ఇద్దరు స్త్రీలు వారింట పిండి విసురుతున్నారు. ఏ.ఆర్. కృష్ణకు తిరగలి విసురుతున్న పాట వినా లనిపించింది. ఒక పాట పాడమని వారిని అతడు కోరాడు. కాని వారు పాడలేదు. అప్పుడు ఆ యింటి యజమాని ఆ స్త్రీలను పాడమన్నాడు. “అయ్యవారూ! బరితెగినవారిలాగ ఏం పాడతాం ?” అని వారి పనిలో వారు మునిగిపోయారు. ఆ రోజుల్లో సాంఘిక కట్టుబాట్లు అలా ఉండేవి.

ధర్మపురి ఒక నరసింహ క్షేత్రం. అది గోదావరి తీరాన్న ఉంది. అక్కడ చాలా మంది వేద పండితు లుండేవారు. వారిలో కొందరు రాజస్థాన్, బొంబాయి మొదలైన ప్రాంతాలకు తరచుగా వెళ్లి, కోటీశ్వరుల ఇళ్లలో పూజలు చేయించేవారు. తెలుగువారి వేదపఠనం చక్కని ఉచ్చారణతో బాగుంటుందని అక్కడి వారు వీరిని పిలిపించేవారు. అందువల్ల వీరికి మంచి ఆర్జన ఉండేది. మా రాకకు అక్కడి వేద పండితులు సంతసించారు. ఆ వూరిలోని నాటకాల కళాకారులు ఒకనాడు నా ఉపన్యాసం ఆలయంలో పెట్టించారు. నా ఉపన్యాసం విన్న ఆ వేద పండితుల ఆనందం చెప్పనలవి కాదు. వారిలో ఒకాయన లేచి, నన్ను పొగుడుతూ సుదీర్ఘంగా మాట్లాడాడు. నన్ను ఏదైనా కోరమన్నాడు. సామగానం వినాలని ఉంది అని చెప్పాను. సామగానం ఆలపించగల పండితుడు అక్కడ ఒక్కడే ఉన్నాడు. ఆయన ఆ గానం వినిపించాడు. నా చిరకాల కోర్కె తీరింది.

శ్రీ బూర్గుల రామకృష్ణరావు గారు హైదరాబాదు రాష్ట్రానికి ముఖ్య మంత్రిగా ఉన్నప్పుడు నేను ఒక నెల రోజులు హైదరాబాదులో ఉండి, వివిధ కాలేజీలలోను, వివిధ సంస్థలలోను ప్రదర్శన పూర్వక ఉపన్యాసాలు నృత్యకళపైని ఇచ్చాను. నా తొలి ప్రదర్శన ఆంధ్రా గర్ల్స్ స్కూల్‌లో జరిగింది. ఆనాడు శ్రీ బూర్గుల రామకృష్ణరావు గారు సభకు అధ్యక్షత వహించారు. ఇంకొక కార్యక్రమానికి వారి శ్రీమతి అనంత లక్ష్మిగారు ప్రత్యేకంగా వచ్చారు. వారిద్దరూ నా ప్రదర్శనలకు ప్రభావితులయ్యారు. ఒకనాడు నేను వారింటికి వెళ్లాను. వారు నన్ను సాదరంగా ఆహ్వానించి, నాట్యకళ గురించి నాతో ముచ్చటిస్తూ ఉండగా ఒక ప్రభుత్వాధికారి ఒక ఫైలు పట్టుకొని వచ్చి, రామకృష్ణారావు గారికి యిచ్చాడు. ఆయన ఆ ఫైలు చూస్తున్నంత సేపు ఆ యధికారి నిలబడే ఉన్నాడు. తర్వాత అతడు ఆ ఫైలును తీసికొని వెళ్లిపోయాడు. "రామకృష్ణగారూ ! ఆ ఫైలు మ్యూజిక్ అండ్ డాన్సు కాలేజికి సంబంధించినది. ఇంత వరకు ఇక్కడ అటువంటి కాలేజీ ఏదీ లేదు. తొలిసారి ఒక మ్యూజిక్ ఆండ్ డాన్సు కాలేజీ త్వరలోనే పెట్టబోతున్నాను. మీరు సమయానికి ఇక్కడే ఉన్నారు. మీరు ఆ కాలేజీకి ప్రిన్సిపాల్‌గా ఉంటారా?" అని ఆయన నన్ను అడిగారు. నేను ఒక్క నిమిషం నిశ్శబ్దంగా ఉండిపోయాను. తర్వాత 'రామకృష్ణరావుగారూ ! ఇప్పుడు మీ ప్రక్కన ఒక కళాకారునిగా కూర్చుని స్వేచ్ఛగా మాట్లాడగలుగుతున్నాను. నేను మీ కాలేజీ ప్రిన్సిపాల్‌నయితే ఈ స్వేచ్ఛా, ఈ గౌరవం మీ దగ్గర నా కుండదు. నన్నిలా ఉండనివ్వండి' అన్నాను, నవ్వుతూ.

"రామకృష్ణాగారూ ! అదీ నిజమే. స్వేచ్ఛగా మీరు కళాసేవ చేయండి" అన్నారు ఆయన. ఆనాటి నుండి వారికి నాపైని గౌరవం పెరిగింది. నా తొలి గ్రంథం "నృత్తాంజలి"కి వారు తొలిపలుకు వ్రాశారు. అప్పుడాయన కేరళ రాష్ట్రానికి గవర్నర్‌గా ఉన్నారు.

ఉస్మానియా విశ్వవిద్యాలయంలో ఒకనాడు నాట్యకళపైని ప్రసంగించాను. అప్పుడు శ్రీ సి. నారాయణ రెడ్డిగారు ఆ విశ్వవిద్యాలయంలో ఎం.ఏ. చదువుతున్నారు. ఇప్పుడాయన పద్మభూషన్

అయ్యారు. జ్ఞానపీఠ అవార్డు అందుకొన్నారు. ఆనాటి నుండి మే మిద్దరం స్నేహితుల మయ్యాం. ఆనాటి సభ ఆర్ట్సు కాలేజీలోని మెయిన్ హాలులో జరిగింది. నాకన్నా ముందు మాట్లాడిన వారి ప్రసంగం హాలులో ప్రతిధ్వనించింది. ఆ సంగతి నేను గ్రహించి, నేను మెల్లగా పాడుతూ, మాట్లాడుతూ అభినయించాను. అందరికీ చక్కగా వినిపించింది. అందరు ఆనందించారు. తర్వాత ప్రిన్సిపాల్‌గారు మాట్లాడుతూ, "ఈ హాలు ప్రతిధ్వనిస్తుంది, సమావేశాలకు పనికిరా దనుకొన్నాం కాని ఈ రోజున నటరాజ రామకృష్ణ గారు అది తప్పు అని రుజువు చేశారు" అని అన్నారు.

ఆంధ్ర విశ్వవిద్యాలయంలో నేను ప్రసంగించిన తర్వాత విశాఖపట్నం పురప్రముఖులకు నృత్య కళపైని మక్కువ ఎక్కువయింది. కుమారి శ్యామా కౌండిన్య ప్రదర్శనను శ్రీ ఆళగసింగరి గారు విశాఖలో ఏర్పాటు చేశారు. ఆ తర్వాత శ్రీ వడ్డాది బాపిరాజుగారు ఒక ఉపకార నిధికి కుమారి శ్యామ కౌండిన్య నృత్య ప్రదర్శన కార్యక్రమాన్ని ఏర్పాటు చేశారు. శ్రీ వడ్డాది బాపిరాజుగారు కళాభిమాని. వారి గృహం ఒక కళానిలయం. వారి కోరికపైని నేను గుంటూరు నుండి విశాఖపట్నానికి మారాను. నేను విశాఖపట్నం వెళ్లడానికి మరొక కారణం కూడా కలిసి వచ్చింది. విశాఖపట్నంలో సీతమ్మధార అనే అతి సుందరమైన ప్రదేశమొకటి ఉంది. అక్కడ గురుదేవు రవీంద్రనాథుని శాంతినికేతన్ వంటి సంస్థను నెలకొల్పా లన్న ఆలోచన శ్రీ తెన్నేటి విశ్వనాథంగారికి కలిగింది. ఊర్లోని పెద్దలు ఈ యాలోచనను బలపరిచారు. ఆంధ్రదేశ ప్రభుత్వం దీనికి రూ 50,000/-లు బడ్జెట్‌లో కేటాయించారు. కానీ కర్నూలులో ప్రభుత్వం పడిపోయింది. సీతమ్మధార పథకం నిలిచిపోయింది. ఈ పథక నిర్వహణ కోసమే నన్ను విశాఖపట్నానికి అక్కడి పెద్దలు ఆహ్వానించారు. నాకు చాలా నిరుత్సాహం కలిగింది. శ్రీ విశ్వనాథంగారి ఆలోచన కార్యరూపం ధరించియుంటే ఆంధ్రదేశంలో ఒక విశ్వ విఖ్యాత కళా నికేతనం ఏర్పడి ఉండేది. అందరికి ఆదర్శప్రాయంగా ఉండేది. కానీ అది జరుగలేదు. నేను మాత్రం విశాఖపట్నంలో ఉండిపోయాను. శ్రీ వడ్డాది బాపిరాజు ప్రోత్సాహంతో కొందరు పిల్లలకు నాట్యం నేర్పాను. వారిలో పేరు తెచ్చుకున్నవారు శ్రీ బాపిరాజుగారి తమ్ముడు, డాక్టర్ కృష్ణారావుగారి కుమార్తెలు; చిరంజీవి చంద్రకళ నాయక్‌గారి కుమార్తె. ఈమె చక్కగా అభినయం చేసేది. ఈమె తర్వాత మదరాసు వెళ్లి సినీమా రంగం ప్రవేశించింది. ఆ సినీమారంగం విడిచిపెట్టి, గృహిణి అయింది.

విశాఖపట్నంలో ఉన్నప్పుడు ఉత్తర కోస్తా జిల్లాలలో పర్యటించాను. తూర్పు భాగవతాలను అధ్యయనం చేశాను. ఆ ప్రాంతంలో నృత్యకళ ఎంతో అభివృద్ధి చెందిందిగానీ, రావలసిన పేరు వారికి రాలేదు. వారికి తగిన ప్రోత్సాహం లభించలేదు. అందుకు తగిన కృషి అక్కడివారు చేయలేదు. దురదృష్టకరం.

శ్రీ నీలం సంజీవరెడ్డిగారు ఆంధ్రప్రదేశ్‌కు ముఖ్య మంత్రి అయిన తర్వాత వారి సలహా మేరకు

హైదరాబాద్‌లో స్థిరపడ్డాను. నృత్య నికేతన్‌ను స్థాపించాను. ఎందరికో నృత్యం నేర్పాను. కొందరికి ఉచితంగా చెప్పాను. కొందరికి భోజనంపెట్టి నేర్పాను. కొందరికి భోజనం, వసతి కూడా యిచ్చి, నేర్పాను. మరికొందరికి భోజనం, వసతి, వస్త్రాలు కూడా యిచ్చి, నేర్పాను. మా నృత్యనికేతన్ ఒక ప్రాచీన గురుకులంలా కళకళలాడుతూ ఉండేది.

ఈ విధంగా నృత్యకళా వికాసం ఆంధ్రప్రదేశ్ అంతటా కలిగించాను. దీంతో నా వద్ద ఉండిన ధనమంతా ఖర్చుయిపోయింది. కొన్నిసార్లు ఆర్థిక ఇబ్బందులకు లోనయ్యాను.

నృత్యానికి ప్రత్యేకంగా ఒక సొంత భవనాన్ని ఆంధ్రదేశంలో (హైదరాబాద్‌లో) మొట్టమొదట కట్టించినవాణ్ణి నేనే. అదే అద్దాల మేడ. పిల్లలు నృత్యం అభ్యాసం చేయడానికి తగినట్లుగా హాలులో అద్దాలు అమర్చాను. వీధి తలుపులకు, కిటికీలకు గాజు ఫలకాలు అమర్చాను. రాత్రిళ్లు ఆ మేడ జిగజిగా మెరసిపోయేది. అందుకే దానిని అందరూ అద్దాలమేడ అనేవారు. కాని దాని పేరు“నృత్య నికేతన్”. భారతదేశంలోని ఏ ప్రాంతం నుండి ఏ కళాకారుడు వచ్చినా అతనిని నృత్యనికేతన్‌కు ఆహ్వానించి, సమ్మానించేవాణ్ణి.

మిత్రులుగా నటించిన కొంతమంది వ్యక్తుల వల్ల మోసపోయాను. ఆర్థిక ఇబ్బందులకులోనై ఆ యద్దాల మేడను కొలది వేలకే అమ్మేశాను. అది ఇప్పుడు ఒక కోటి చేస్తుంది. వ్యక్తిగత జీవితంలో ఈ విధంగా విఫలుణ్ణయినా కళా రంగంలో విజయాలు సాధిస్తూ వచ్చాను. అదే నాకు ఆనందం. అదే నాకు మిగిలింది. ఆంధ్రుల విశిష్ట నాట్యకళలైన ఆంధ్ర నాట్యం, పేరిణి శివతాండవాలకు యశస్సు ఆర్జించాను.

శ్రీ పొట్టి శ్రీరాములు గారి ఆత్మార్పణం వల్ల మనకు ఒక ప్రత్యేక రాష్ట్రం ఏర్పడకముందు ఆంధ్రదేశంలో కూచిపూడి, ఆంధ్ర నాట్యం, పేరిణి అంటూ ప్రత్యేక నాట్యాలు లేవు. అప్పుడున్నదంతా భరత నాట్యమే. పొట్టి శ్రీరాములుగారి ఆత్మార్పణం వల్ల ఆంధ్రులు ఒక ప్రత్యేక జాతివారు, వారికి ఒక ప్రత్యేకమైన భాష ఉంది. వారికి ప్రత్యేక నాట్య సంప్రదాయా లున్నాయి. ఆంధ్రులకు గొప్ప చరిత్ర ఉంది అని ప్రపంచమంతటా తెలిసింది.

•●•

ఆంధ్ర నాట్యం

అణు మాత్రమైన విత్తనంలో నుండి లేచిన మర్రి చెట్టు ఊడలు వేసి, శాఖలు విస్తరించి, విశాలంగా వ్యాపించి, మానవులకు నీడ నిచ్చినా తన నీడలో మరొక మొక్కను కూడా పెరగనీయదు. మర్రి చెట్టులా విస్తరించి పెరుగకపోయినా రావి చెట్టు వేప చెట్టుతో కలిసి పెరిగి, తన గాలితో తన ప్రదేశాన్ని పవిత్రం చేస్తుంది. తాటి చెట్టు నిటారుగా పెరిగి, నీడ నివ్వకపోయినా దానిలోని ప్రతి భాగం ప్రజలకు ఉపయోగకరంగా జీవిస్తుంది. ఈ చెట్లు వంటివారే వివిధ మానవులు. ఇది లోకం తీరు.

మన దేశ చరిత్రను పరిశీలించి చూస్తే, అనాది నుండి వస్తున్న ఒక లోపం లేక దోషం మనకు గోచరిస్తుంది. మన సంస్కృతి గొప్పదే, విశిష్టమైనదే, కాని ఆత్మస్తుతి, పరనింద, ఈర్ష్య, ద్వేషం మనకు ఎక్కువ. ఇవే మన సంఘాన్ని, మన సంస్కృతిని, మన ఐకమత్యాన్ని నాశనం చేసి నిర్వీర్యం చేస్తున్నాయి.

కళాకారుల హృదయాలు సాంస్కృతిక నిలయాలుగా మారితే మన దేశం పురోగమిస్తుంది. స్వాతంత్ర్యానికి పూర్వం మన దేశంలో అనేక సంస్థానాలు చిన్నవి, పెద్దవి ఉండేవి. ఆ యా రాజుల పాలన ఎలా ఉండినా కళా పోషణ విషయంలో వారు ఒకరితో ఒకరు పోటీ పడేవారు. కళాకారులను

ఆదరించి, పోషించేవారు. చిన్న సంస్థానాలలో గూడా కళాకారులకు సత్కారాలు మెండుగా ఉండేవి. కొంతమందైనా ఉత్తమ కళాకారులు తయ్యారయ్యేవారు. వారు వేరు సంస్థానాలలో గూడా గౌరవింపబడేవారు. కళాపోషకుల అభిరుచుల ననుసరించి వివిధ కళారీతులు అభివృద్ధి చెందుతూ వచ్చాయి. అయితే ఆ రోజుల్లోను పేదకళాకారు లుండేవారు. వారు ప్రభువుల ఆదరణ పొందకుండా అడ్డుపడిన దళారులూ ఉండేవారు. వీటికి విదేశీ ప్రభుత్వమే కారణ మనడం సబబు కాదు.

స్వరాజ్యం వస్తే లోపాలన్నీ చక్కబడతాయని అప్పుడు మేం ఆశించాం. స్వరాజ్యం వచ్చింది. ప్రభుత్వం కొంత సహాయం చేసింది. చేయవలసింది ఇంకా ఎంతో ఉంది నిజమే. అయితే మనం ప్రతి దానికి "ప్రభుత్వం, ప్రభుత్వం" అంటూ ప్రభుత్వంపైనే ఆధారపడి దానిని నిందిస్తున్నాం. అసంతృప్తి చెందుతున్నాం. మనం చేయవలసిన కృషిని విస్మరిస్తున్నాం. ఎక్కడో ఏదో అన్యాయం జరిగిం దని, ఎవరో మనకు అడ్డు తగిలా రని వాపోవక, "దేశాభ్యుదయానికి మనం ఏం చేస్తున్నాం? ఎంత త్యాగం చేస్తున్నాం?" అని మనల్ని మనం విమర్శించుకొనడం మంచిది. మన ముందు తరంవారు త్యాగం చేయబట్టే గదా మనం స్వేచ్ఛావాయువుని పీల్చగలుగుతున్నాం. "నాకు మరుజన్మ అంటూ ఉంటే ఆంధ్ర దేశంలో జన్మించకూడ" దని అన్నవారు కూడా కొంద రున్నారు. అంత విరక్తి చెందడానికి "ఆంధ్రదేశం ఏం చేసింది? నా దేశం నాకేం చేసిందనే కాక నేను దేశానికి ఏం చేశాను?" అని ఆలోచించడం మంచిది. అప్పుడు కళాకారులు దేశాభ్యుదాయానికి దోహదకారులు కాగలరు. మనకన్న దిగువ స్థాయిలో నున్న పేద కళాకారుల కన్నీరు తుడవడానికి మనం ఏం చేయాలి ? అని ఆలోచించడం ఉత్తమ కళాకారుల లక్షణం, బాధ్యత.

గత ముప్పై, నలభై సంవత్సరాలలో తనకు తోచిన రీతిని కొన్ని సంగీత నృత్య కళాశాలలను ప్రభుత్వం నెలకొల్పింది. అయితే ఎంత మంది ఉత్తమ కళాకారుల్ని తయారుచేయగలిగామని ఆ కళాశాలలోని ఉపాధ్యాయులు ఆలోచించాలి. ప్రభుత్వం అకాడమీలను నెలకొల్పింది. కొన్ని అకాడమీలలో కొన్ని అవకతవకలు జరిగాయి. ఆ లోటులను సవరించక అకాడమీ లన్నింటిని ప్రభుత్వం రద్దు చేసింది. నృత్య అకాడమీ అధ్యక్షుడుగా దానికి సంబంధించిన దస్త్రాలన్నీ ప్రభుత్వానికి అప్పగించే ముందు శ్రీ నార్ల వేంకటేశ్వరరావుగారిని కలిసి, "నా హయామ్‌లో నృత్య అకాడమీలో ఏదైనా ఆర్థిక ద్రోహం జరిగిందా?" అని అడిగాను. ఇతర అకాడమీలో ఏవో జరిగాయి గాని నృత్య అకాడమీలో జరగలేదని వారు చెప్పారు. అందువల్లనే అకాడమీలను ప్రభుత్వం రద్దు చేసిందని చెప్పారు. దీని వల్ల నృత్య కళను, నృత్య కళాకారులను ఆదుకొనే అవకాశం నాకు మరింక లేక పోయింది. ఇందుకు ప్రభుత్వాన్ని నిందించి ఏం లాభం? ప్రభుత్వం మాకు అప్పగించిన బాధ్యతల్ని ఎంత మేరకు మేం నిర్వహించగలిగాం? మారుమూల గ్రామాలలో, పల్లెల్లో పేదరికంలో మగ్గుతూ ఉండిన ఎంత మంది కొళాకారులకు ఈ నృత్య అకాడమీ గురించి తెలుసు? నేను వారికి తెలియజేశాను. వారి పోషకుల మన్న భావనతోకాక వారిలో నే నొకడినై వారి కష్టసుఖాలు పంచుకొనదానికి నేను ప్రయత్నించాను.

ఇది సంఘర్షణ యుగం. దీనిలో నుంచి బయట పడాలంటే మానవుడు స్వార్థాన్ని విస్మరించాలి. తన జాతి గురించి, తన దేశం గురించి మానవుడు ఆలోచించాలి. వాటి అభ్యుదయానికి మానవుడు పాటుపడాలి. మానవుడై పుట్టినందుకు తోటి మానవులకు వెలుగై ఉండాలి. వీటిని ప్రజలు విస్మరిస్తే ప్రభుత్వం మాత్రం ఏం చేయగలదు ?

అయితే నే నేం చేశానని నన్ను ఎవరైనా అడగవచ్చు. ఒక కళాకారునిగా నా శక్తి కొలది నృత్యకళకు సేవచేశాను. ప్రభుత్వం సహాయం కోసం ఎదురు చూడలేదు. నా జన్మ సార్థకమైందనే నేను భావిస్తున్నాను. ఆ తృప్తితోనే నేను జీవిస్తున్నాను.

నేను నాగపూరు నుండి ఆంధ్రదేశం వచ్చిన కొత్తలో ఆంధ్రదేశంలో శాస్త్రీయ నృత్యం లే దన్నారు. కూచిపూడి భాగవతాన్ని జానపద కళ అన్నారు. ఆంధ్రప్రదేశ్ ఏర్పడిన తర్వాత ఆంధ్రప్రదేశ్ సంగీత నాటక అకాడమీ తరఫున కూచిపూడి సదస్సును నిర్వహించాను. ఆ మధ్య ఒక కూచిపూడి నాట్య యువ కాళాకారుడు వచ్చి, "మీరు కూచిపూడి నాట్యానికి ఏదో సేవ చేశానంటున్నారు. ఏదీ ఆ సోవనీరు ? ఉంటే ఇవ్వండి ఒకసారి చూస్తాను' అన్నాడు. "నాయనా ! ఆ సదస్సు నాటికి నీవు పుట్టావో లేదో నాకు తెలియదు. అసలు కూచిపూడి ఒక నాట్యరీతేనా ? ఒక ఊరి పేరిట ప్రచారంలోకి వచ్చిన ఒక భాగవతమా? ముందు ఇవి తెలుసుకొని, తర్వాత తెలుగు విశ్వవిద్యాలయానికి వెళ్లి, అక్కడ ఈ సోవనీరు ఉంటుంది చూడు. అది దొరక్కపోతే ఆనాటి పత్రికలు ఏదైనా గ్రంథాలయంలో తిరగవేసి చూడు" అని చెప్పాను.

ఆ తర్వాత కొన్నాళ్లకు విజయనగరంలో తూర్పు భాగవత సదస్సు జరిగింది. సంగీత నాటక అకాడమీ తరఫున నేనే దానికి సంధాన కర్తగా వ్యవహరించాను. సుమారు అయిదు వందల మంది భాగవత కళాకారులు ఆ సదస్సులో పాల్గొన్నారు. వారికి ఏదో చేయాలని పథకాలు రూపొందించాను. అవి కార్యరూపం పొందే లోపల అకాడమీ పరిస్థితులు తారుమారైనాయి. ఈలోగా కొందరు తూర్పు భాగవత వృద్ధ కళాకారులు గతించారు. అయినా కేంద్ర అకాడమీ తరఫున కొందరి గాత్రం రికార్డు చేయించాను.

1970లో రాజమండ్రిలో ఆంధ్రుల ప్రాచీన లాస్య నాట్యంపైని సదస్సు జరిగింది. ఆ సదస్సులో పాల్గొన్న వృద్ధ స్త్రీ కళాకారులు ప్రత్యేకంగా సమావేశమై వారి లాస్యనర్తనానికి "ఆంధ్ర నాట్యం" అని పేరు పెట్టారు. ఆ పేరు పెట్టింది నేను కాను అని తెలియజేస్తున్నాను.

శ్రీ తన్నీరు బుల్లయ్యగారి రాజమహేంద్రవరంలోని నవభారత గురుకులంలో ఆంధ్ర ప్రదేశ్ సంగీత నాటక అకాడమీ ఆధ్వర్యంలో ఈ లాస్య నాట్య సదస్సు జరిగింది. నేను కేవలం దానికి

సంధాన కర్తను. కూచిపూడి సదస్సును నిర్వహించడానికి కూచిపూడి కళాకారులు ఎవ్వరూ ముందుకు రాకపోయినందునే నేను ఆ సదస్సుకు సంధానకర్తగా వ్యవహరించవలసి వచ్చింది. అలాగే రాజమండ్రిలో జరిగిన లాస్యనర్తన సదస్సును నిర్వహించాను. ఆనాడు ఆ లాస్యనర్తన విశిష్టతను, విలువను గుర్తెరిగి దాని ప్రచారానికి నేనూ, నా శిష్యులు పూనుకొన్నాం.

ఒకనాడు ఒక మహానుభావుడు నా కొక చిన్న లేఖ రాశాడు. 'ఆంధ్రనాట్యం' అని ఎందుకు పేరు పెట్టాలి? "బొబ్బిలి నాట్యం" అని పేరు పెట్టవచ్చుగదా? అని ఆ లేఖలో వ్యంగ్యంగా ప్రశ్నించాడు.

శివుణ్ణి ఒక్కొక్కరు ఒక్కొక్క రకం పూవులతో పూజిస్తారు. ఒకరు తెల్లని మల్లెపూవులతో పూజిస్తే వేరొకరు 5 రేకల ఎర్ర పూవులతో పూజిస్తారు. అంతకన్నా శ్రేష్టమని తలంచి మరికొందరు తెల్ల మందారాలతో పూజిస్తారు. ఆ మర్నాడు వాడిపోయిన ఆ మల్లెలను తీసి పారవేస్తారు. ఎర్ర మందారాలను ఆడవారు తీసి, నూనెలో వేసి, కాచి, తలకు రాసుకొంటారు. దేని విలువ దానిది.

బొబ్బిలి ఆస్థాన నర్తకీమణిగా నుండిన జీవరత్నమ్మగారు తమ అంతిమ దశలో మా వద్దనే ఉండి, మరణించారు. ఆ విషయం తెలిసిన ఒక మహానుభావుడే ఆ లేఖ నాకు రాసి ఉంటాడు. కాటికి కాళ్లు చాపుకొని, మూలనున్న ఒక ముసలమ్మను బైటకు లాగాలని ఆ మహానుభావుడు ప్రయత్నించాడు. అతని సంస్కారం అంతే అని మనస్సులో అనుకొని ఆ లేఖను చించి, చెత్తబుట్టలో పారవేశాను. మరికొందరు కూడా ఇలాంటి పరుషమైన లేఖలు రాశారు. అవి ఆంధ్రదేశానికే అవమానకరం. నాకు కాదు.

ఆంధ్ర జాతి జీవించి యున్నంతకాలం ఈ 'ఆంధ్ర నాట్యం' పేరుతో ఆంధ్రుల లాస్యనర్తనం జీవించియుండాలనే సత్సంకల్పంతో 25 సంవత్సరాలు మేము దీనిని ప్రచారం చేస్తూ వచ్చిన తర్వాత ఢిల్లీ, మదరాసు నాట్య కాళాకారులు కొందరు కలిసి 'ఆంధ్ర నాట్యం' పేరు విషయమై న్యాయస్థానంలో వ్యాజ్యంకేశారు. "ఆంధ్ర" అన్న పేరు ఆంధ్రుల లాస్య నర్తనానికి శాశ్వతంగా ఉండాలని, ఆ గౌరవం దానికి దక్కాలని ఆంధ్ర నాట్య కళాకారులం కొందరం దెబ్బలాడి ఆ కేసు గెలిచాం. అయితే చాలా కాలంగా మాతో సన్నిహితంగా నుండిన ఒక ఆంగ్ల పత్రికా (దక్కన్ క్రానికల్) విలేఖరి మా కేసును కోర్టువారు కొట్టివేశారని ఆ పత్రికలో రాశాడు. ఇదే ఒక చిత్రం, విచిత్రం. ఆ తప్పును సవరించమని ఆ పత్రికా యాజమాన్యంతో దెబ్బలాడి మళ్లా సరిగ్గా రాయించాం.

ఇక పేరిణీ శివతాండవం. ఆంధ్రులకు గర్వకారణమైన వీర పురుష నాట్యమిది. దీనిని నేను 700 సంవత్సరాల తర్వాత పునఃసృష్టించడమేకాక ఒక మహాశివరాత్రి పర్వదినంనాడు పాలంపేటలోని రామప్ప గుడివద్ద, 110 మంది యువ కళాకారుల చేత ఆడించాను. ఆరోజున సుమారు మూడు

లక్షల మంది జనం ఆ ప్రదర్శనను చూడడానికి వచ్చారు. గత 700 సంవత్సరాలలో అంత మంది జనం ఎప్పుడు అక్కడకు రాలేదు. ఇక ముందు వస్తారని అనుకొనలేం.

ఆంధ్రప్రదేశ్ మూడు ప్రాంతాలకు - సాగరసీమ, రాయలసీమ, తెలంగాణాకు - చెందిన జానపదుల కళల అభివృద్ధికి, నృత్య అకాడమీ తరపున ఎంతో కృషిచేశాను.

పరమ శివుడు కసి తీరక మసి పూసుకొన్నాడట! ఆ విధంగా ఒక నాట్య శాస్త్ర మహా పండితుడు రెండు సంవత్సరాల కిందట ఒక భరత నాట్య ఆరంగేట్రానికి అధ్యక్షత వహించి, ఆ కార్యక్రమ నిర్వాహకులు వేసిన పూలదండ, కాశ్మీరు శాలువ, ఒక జ్ఞాపిక స్వీకరించి, తర్వాత రంగ ప్రవేశం చేసిన ఆ బాలికను దీవించి, ప్రోత్సాహించి, ప్రసంగిస్తూ ముచ్చటగా ముగించక, గూడకట్టుకొని నాట్యం చేస్తే అది భరత నాట్యం. గోచి పెట్టుకొని చీర కట్టుకొంటే అది కూచిపూడి నాట్యం. ఈ రెండూ అక్కాచెల్లెళ్లు. ఈ మధ్య హైదరాబాదు నుండి కొత్త నాట్యాన్ని తెచ్చి పెట్టారు. అదేమి నాట్యమో నా కర్థం కావడం లేదు" అంటూ ప్రశ్నార్థకంగా ముఖం పెట్టాడట! ఆ సభలో నుండిన వారు కరతాళ ధ్వనులు చేశారుట! ఆంధ్ర నాట్య కళాకారుల ముఖాలు ఎర్రబడ్డాయట ! కాని సభా మర్యాదను పాటించి ఆ ఆంధ్రనాట్య కళాకారులు మాట్లాడలేదు. ఎదురు చెప్పలేదు, ఆయన్ను నిలదీయలేదు.

భరత నాట్యం స్త్రీ సంప్రదాయనాట్యం, నట్టువమేళం, కూచిపూడి భాగవతం, ప్రస్తుతం దానిని స్త్రీలు ప్రదర్శిస్తున్నారు. అది పురుషుల సంప్రదాయమైన నాట్యమేళం. అయితే గియితే ఆ రెండూ అక్కా తమ్ముళ్ళు లేక అన్నా చెల్లెల్లు కావాలి గాని అప్పా చెల్లెళ్లు ఎలాగవుతాయి?

తెలంగాణా ప్రాంతంలో చిందు భాగవతానికి, సాగర సీమలోని వీరనాట్యం, గరగులు, తప్పెట గుండ్లు, రాయలసీమలోని ఉరుములు, గురవయ్యలు మొదలగు జానపద కళలకు, ఆ కళాకారులకు నేను నృత్య అకాడమీ అధ్యక్షునిగా కొంత మేలైన సేవ చేశాను. ఇంతలో నృత్య అకాడమీ ఇతర అకాడమీలతో బాటు తెలుగు విశ్వవిద్యాలయంలో విలీనమైంది. నాకు కొంత విశ్రాంతి లభించింది.

ఇంతలో హైదరాబాద్‌లో, కేంద్ర విశ్వవిద్యాలయ వైస్ ఛాన్స్‌లర్, శ్రీ భద్రిరాజు కృష్ణమూర్తిగారు, ఎం.ఎ. విద్యార్థులకు నాట్య విద్య బోధించడానికి నన్ను ప్రొఫెసర్‌గా ఉండమని ఆహ్వానించారు. నేను ఆలోచనలో పడ్డాను. మా నృత్య నికేతన్, పేరిణి ఇంటర్ నేషనల్ సంస్థలలో ఎందరినో ఉపాధ్యాయులను నేను నియమించానే కాని నేనెప్పుడూ, నా కళా జీవితంలో ఏ సంస్థలోను ఉద్యోగిగా లేను. అయితే శ్రీ భద్రిరాజు కృష్ణమూర్తిగారు, శ్రీ పి.ఎస్. ఆర్. అప్పారావు, శ్రీ నాగభూషన్ శర్మ మొదలగు మిత్రుల ప్రోత్సాహంతో హైదరాబాద్ కేంద్ర విశ్వవిద్యాలయ నృత్య శాఖాధికారిగా, ప్రొఫెసర్‌గా

పదవిని స్వీకరించి, ఎం.ఏ. విద్యార్థులకు నాట్య విద్య నేర్పుతూ వచ్చాను.

కేంద్ర విశ్వవిద్యాలయంలో చేరకమునుపు నేనొక సారి తీవ్ర అస్వస్థతకు గురయ్యాను. ఈ సంగతి తెలిసి నా సోదరి శ్రీమతి శారదా దేవి నన్ను చూడడానికి వంగ దేశం నుండి వచ్చారు. సుమారు 45 సంవత్సరాల తర్వాత ఆమెను చూసే భాగ్యం నాకు కలిగింది. ఆమెకు సొంత ఆస్తి ఎంతో ఉంది. ఆమె ఎన్నోదాన ధర్మాలు చేశారు. ఆంధ్ర దేశంలోని వృద్ధ అనాథ స్త్రీలకు ఏమైనా చేయాలని ఆమె వచ్చారు. ఆ విషయం నాతో ముచ్చటించారు. "నేను వేములవాడ వెళ్లి స్వామి వారిని ఆరాధించి వస్తాను" అని చెప్పి వెళ్లాను. ఇంతలో నా శిష్యుడు ఒకడు అక్కడకు వచ్చి, నన్ను ఆ రాత్రి అతి త్వరగా హైదరాబాదు కారులో తీసుకొని వచ్చాడు. ఇల్లు చేరాను. గుమ్మానికి ఎదురుగా నా సోదరి నిశ్శబ్దంగా నిద్రపోతూ కన్పించింది. అది ఆమె శాశ్వత నిద్ర. నా చిన్నతనంలో నా అన్న 'శ్యాం' ఇలాగే నిద్రపోయాడు. నాకు మిగిలి యుండిన ఈ అక్క గూడా, కడసారి నన్ను కనులారా చూడకుండా వెళ్లిపోయారు. క్రితం రాత్రి ఆమెకు గుండెపోటు వచ్చి దుర్గాబాయ్ దేశ్‌ముక్ ఆస్పత్రిలో చనిపోయారట.

ఆమెకు ఎంత ఆస్తి ఉందో నాకు తెలియదు. కాని ఆ ధనంలో కొద్దిపాటి నా దగ్గర ఉంది. అందు వల్ల ఆమె కోర్కె ప్రకారం ఆ ధనాన్ని సద్వినియోగపరచదలిచాను.

కేంద్ర విశ్వవిద్యాలయంలో ఎం.ఏ. (నాట్యం) పరీక్షలో ప్రథమ స్థానం పొందేవారికి ఏటేటా ఒక బంగారు పతకాన్ని ఆమె పేర బహూకరించేటట్టుగా ఆ విశ్వవిద్యాలయానికి రూ။ 35,000/-లు ఇచ్చాను.

ఆమె దుర్గాబాయ్ దేశ్‌ముఖ్ ఆస్పత్రిలో చనిపోయింది గనుక ఏటేటా అత్యంత ఉత్తమ నర్సుకి ఒక అవార్డు ఆమె పేర ఇవ్వడానికి గాను ఆ ఆసుపత్రికి రూ. 20,000/-లు ఇచ్చాను. కాకినాడలోని శ్రీ బాలత్రిపుర సుందరి దేవాలయ అఖండ దీపారాధన నిమిత్తం కొంత ధనం ఇచ్చాను. పిఠాపురానికి చేరువలో నున్న చేబ్రోలు రామాలయంలో ఏటేటా జరిగే కల్యాణ మహోత్సవ సందర్భంలో శాస్త్రీయ నాట్యకళా ప్రదర్శన నిమిత్తం 15,000/- ఆమె పేర ఇచ్చాను. తెలుగు విశ్వవిద్యాలయం వారి బహుమతి పొందిన, మిత్రులు శ్రీ విశ్వనాథం సత్యనారాయణగారి "తెలుగు కావ్యాలలో నృత్య కళా ప్రశంస" అనే గ్రంథ ముద్రణకు ఆమె పేర రూ။ 30,000/- ఇచ్చాను. నవ్యనాటక కళాసమితి రోలింగ్ షీల్డ్ 'ఆంధ్ర నాట్యం' నిమిత్తం రూ။ 10,000/-లు ఇచ్చాను. ఈ విధంగా ఆమె ఆత్మ శాంతి కొరకు దాన ధర్మాలు చేశాను. ఇంతలో ఒక సంవత్సరం గడిచిపోయింది. ఆమెకు ఒక సమాధి కట్టించాలని ఆమెను పాతిపెట్టిన శ్మశాన వాటికకు వెళ్లి అక్కడ తవ్వించాను. ఆమె అస్థి పంజరం బయల్పడింది. ఒకప్పుడు రక్త మాంసాలతో బ్రహ్మ తేజస్సుతో మెరిసిపోయిన ఆమె శరీరం

నాకు ఇలా దర్శనమిచ్చింది! ఇంతేగదా మానవ జీవితం అనుకొన్నాను. శ్మశాన వైరాగ్యం నాలో కలిగింది. నిస్తేజుడనై ఆ ఎముకల గూడును చూస్తూ ఉండిపోయాను. ఆ అస్తి పంజరానికి జాతి, మత, కుల భేదాలు లేవు గదా! గొప్ప బీద అన్న వ్యతాసం లేదు గదా! పెద్ద కోటలో నివసించినా, ఒక పూరి గుడిసెలో నివసించినా చివరకు ఇక్కడకు చేరవలసిందేగదా! ప్రతి మనిషికి చివరకు కావలసింది ఆరడుగుల నేలే గదా!

నా యెదుట ఆమె అస్తిపంజర ముంది. ఎందరో కష్ట జీవులను తన కన్నీరుతో ఓదార్చిన ఆమె నేత్రాలు నేడు లేవు. ఎందరో దుఃఖ భాజనులను తన మృదు వచనాలతో ఓదార్చిన ఆమె పెదవులు లేవు. తమ సర్వస్వాన్ని పోగొట్టుకొన్న ఎందరో తూర్పు వంగ దేశ శరణార్థులకు గుప్తం దానం చేసిన ఆమె చేతులు శల్యాలుగా ఉన్నాయి. పశ్చిమ వంగ దేశంలోని పల్లె ప్రజలను వారి కష్టాలలో ఆదుకొనడానికి నడిచి వెళ్లిన ఆమె పాదాలు మోదులై ఉన్నాయి. ఆ శల్యానికి మళ్లా యధారూపం వచ్చి, "బాబూ !" అని ఆమె పిలుస్తుందేమో, నన్ను దీవిస్తుందేమో అని ఆశించా. కాని అదంతా ఒక కల! ఒక భ్రమ!

ఆమె నిత్యం జపం చేసుకొనే రుద్రాక్షమాలను ఆమె ప్రక్కనే ఉంచి, ఆమె అస్థి పంజరాన్ని తాకకుండా జాగ్రత్తగా తాపీ మేస్త్రీ ఆ సమాధిని నిర్మించేటట్టు జాగ్రత్త వహించాను.

ఆమె చనిపోయిన తరువాత ఆమె నగలను కొందరు పంచుకొన్నారు. చివరి దశలో ఆమె కోరి చేయించుకొన్న ఒక కొత్త బంగారు గొలుసు మాత్రం మిగిలింది. దానిని వేరొకరు ధరించకుండా, దానిని కరిగించి, విక్రయించి, ధర్మకార్యాలకు వినియోగించాను.

మా వంశంలోని వా రందరూ మరణించారు. సరస్వతీదేవి నాకు నిర్దేశించిన కార్యం ఇంకా నెరవేరలేదేమో, ఇంకా నేను మిగిలియున్నాను.

నేను కేంద్ర విశ్వవిద్యాలయంలో ప్రొఫెసర్‌గా ఉన్నప్పుడు 7 లేక 8 మంది పట్టభద్రులు నా సారథ్యంలో వివిధ నాట్యాంశాలపైని పరిశోధనలు చేసి, పిహెచ్.డి. పట్టాలు పొందారు. ఇది ఆ విశ్వవిద్యాలయంలో ఒక అపూర్వ విషయం.

ఒకసారి ఒక బోర్డు మీటింగ్‌లో నాట్య సిలబస్ చర్చకు వచ్చింది. "ప్రపంచంలోని అన్ని నృత్య రీతులను గురించి నాటి చరిత్రతో సహా బోధిస్తున్నాం. కాని మనకు చేరువలోగల గోలకొండ చరిత్రను గాని, అక్కడ వెలసిన నాట్యరీతుల గురించిగాని లేదు. గోలకొండ పాదుషాల పాలనా కాలంలో అభివృద్ధి చెందిన నృత్యాల గురించి, ఆ నాట్యాల ద్వారా కలిగిన జాతీయ సమైక్యత గురించి, ఆ పాదుషాలు ఈ విషయంలో చేసిన కృషి గురించి, ఇచ్చిన ప్రోత్సాహం గురించి మన విద్యార్థులకు

బోధించాలి' అని నేను సూచించాను. కనీసం గోలకొండ కోటను, దానిలోని దర్బారు హాలును, నాట్య మందిరాన్ని, కోట వెనుకనున్న తారామతి, ప్రేమావతుల సంగీత నృత్య మందిరాలను మన విద్యార్థులకు చూపించడం లేదు. ఇది చాలా దురదృష్టకరమని గూడా చెప్పాను. అయితే ఈ విషయాలన్నీ ఎవరు బోధించగలరన్న ప్రశ్న ఉత్పన్నమయ్యింది. నేను ప్రత్యేకంగా పరిశోధించి, విద్యార్థులకు బోధించగలనని చెప్పాను. బోర్డు సభ్యులందరూ అందుకు అంగీకరించారు. ఆనాటి నుండి ఆ విషయాలు విద్యార్థులకు నేను బోధిస్తూ వచ్చాను.

గోలకొండ పాదుషాల కాలంలో హిందూ ముస్లింల సమైక్యత కోసం ఆ పాదుషాలు చేసిన కృషి, ప్రోత్సాహం, ఆనాటి సంగీత కళల గురించి పరిశోధించాను.

జాతీయ సమైక్యత కోసం, సాంస్కృతిక సమైక్యం కోసం మన భారత ప్రభుత్వం కోట్లాది రూపాయలు ఖర్చుచేసి, అనేక కార్యక్రమాలు చేపట్టి వాటిని ప్రచారం చేస్తూంది. సుమారు 300 సంవత్సరాలు క్రితమే ఈ సమైక్యం గురించి కృషి జరిగింది. మల్కిభరాముని కాలంలోనే ఈ సాంస్కృతిక సమైక్యం ప్రారంభమయింది. యువకుడుగా అతడు కొన్నాళ్లు విజయనగరంలో తల దాచుకొన్నాడు. హిందూ మతం హిందూవుల జీవిత ఆదర్శాలు, హైందవ కళలు, కవిత్వాలు మొదలైనవి ఆయన అలవరుచుకొన్నాడు. గోలకొండకు వచ్చిన తర్వాత "భాగీరధి" అనే తెలుగు ఆడపడుచును వివాహమాడి, ఆమెను పట్టపురాణిని చేశాడు. గోలకొండను భాగీరధి పట్నంగా మార్చాడు.

కులీ కుతుబ్‌షా ఇతని పుత్రుడు. కులీకుతుబ్‌షా హైందవ నృత్య కళాకారిణియైన భాగామతిని పెళ్లి చేసుకొని ఆమె పేరిట భాగ్యనగరాన్ని నిర్మించాడు. అతని కుమార్తె హయత్ బేగం. అతనికి పుత్ర సంతానం లేనందున ఈమె తన భర్త తరపున రాజ్య భారం వహించింది. ఈమె కుమారుడే అబ్దుల్లా కుతుబ్‌షా. ఇతడు సంగీత నృత్య కళాప్రియుడు. ఇతని కాలంలో సుమారు 20,000 మంది సంగీత నృత్య కళాకారులు గోలకొండ వచ్చి, ఇతని ఆదరణలో జీవించారు. వీరందరిలో తారామతి, ప్రేమావతి అనే ఇద్దరు సోదరీమణులను ఇతడు ఎక్కువగా గౌరవించాడు. ఆ గౌరవం అసాధరణమైంది. తారామతి, ప్రేమావతి కోసం నృత్యగాన మందిరాలు ప్రత్యేకంగా కట్టించాడు. అంతే కాదు, తన సమాధి పక్కనే వీరికి సమాధులు నిర్మించాడు. ఇలాంటి గౌరవాన్న ప్రపంచంలో ఏ యితర పాదుషా అన్య మతస్తులకు ఇవ్వలేదు. ఇది అపూర్వమైనది. ప్రేమావతి తనకన్న ముందు మరణించగా ఆమె సమాధిపైని "స్వర్గ ధామంలో స్వర్ణ కమలం" అని చెక్కించాడు.

తారామతి ప్రేమావతుల సంగీత నృత్య మందిరాలు గోలకొండ ఖిల్లా వెనుక నేడు మనకు శిథిలాలుగా గోచరిస్తాయి. ఆ మందిరాలను బాగుచేయించి, వాటికి వాటి పూర్వ ఔన్నత్యాన్ని వైభవాన్ని చేకూర్చి, యేటేటా అక్కడ సంగీత నృత్యోత్సవాలు జరిపించి వాస్తవమైన జాతీయ సమైక్యాన్ని ఆంధ్రప్రదేశ్

ప్రభుత్వం వారు చాటిచెప్పాలి. ఇదే నా కోరిక. నా కోరికను ప్రభుత్వం వారు మన్నించారు. ఇందుకు తగిన ప్రయత్నాలు జరుగుతున్నాయి. అబ్దుల్లా కుతుబ్‌షా జన్మించిన నవంబర్ 21 తేదీన ఈ ఉత్సవాలకు ప్రారంభోత్సవం చేశారు. అందుకు ఆంధ్రప్రదేశ్ ప్రభుత్వం వారు తగిన ఏర్పాట్లు చేస్తున్నారు.

పాలంపేటలో పేరిణీ ఉత్సవం జరిగినంత వేడుకగా ఈ యుత్సవం కూడ జరగాలని కొండంత ఆశతో ఉన్నాను. ప్రతి సంవత్సరం త్యాగరాజ ఆరాధనోత్సవాలు, తాన్‌సేన్ సంగీతోత్సవాలు జరుగుతున్నట్టుగా తారామతి, ప్రేమావతి సంగీతనృత్యోత్సవాలు గోలకొండలో జరగాలన్నదే నా ఆశయం. నా ఆశయం నెరవాలని శ్రీ బాసర సరస్వతీ దేవిని ప్రార్థిస్తున్నాను.

ఈ ప్రణాళికను 1997 జనవరి 4వ తేదీన ప్రారంభించాను. 1997 ఆగస్టు 15వ తేదీన రాజభవన్‌లో జరిగిన గవర్నర్ గారి తేనేటి విందుకు వెళ్లకుండా తారామతి, ప్రేమావతుల దివ్య మందిరాలను దర్శించడానికి ఆ సాయంత్రం వెళ్లాను. దీపం పెట్టే దిక్కైనా లేని ఆ సుందర మందిరాలను దర్శించి కన్నీరు కార్చాను. మళ్లా 1998 ఆగస్టున ఆ మందిరాలను దర్శించి వచ్చాను. గుబురుగా లేచిన ముళ్లపొదలు ఆ మందిరాలకు కాపలా ఉన్నట్టు ఉన్నాయి. కాని ఆ రోజున సైన్యంలో చేరడానికి కొత్తగా వచ్చిన ఉత్తర హిందుస్తాన్ యువకులు ఆ నృత్య మందిరంలో సేద తీరుతున్నారు. వారికి ఆ మందిరం ఆశ్రమిచ్చినందున నా కానందం కలిగింది.

అతి త్వరలో ఆగస్టు 15 నాటికి అక్కడ ఒక నూతన కళా భవనం నిర్మింపబడాలి. దేశ విదేశాల నుండి పర్యాటకులు అక్కడకు వచ్చి, జాతీయ, సాంస్కృతిక సమైక్యత గురించి తెలిసికొని, వాటిని దేశ విదేశాలలో చాటి చెప్పాలి. ఆ రోజు కొరకు ఎదురుచూస్తూ న్నాను.

నా బాల్యంలో ఒకసారి నా అన్న 'శామ్'తో కలిసి ఢిల్లీ వెళ్లాను. అప్పుడు భారతదేశాన్ని మూడు ముక్కలుగా చేయడానికి ఢిల్లీలో రాజకీయ నాయకులు చర్చలు జరుపుతున్నారు. సరిహద్దు గాంధీ శ్రీ ఖాన్ అబ్దుల్ గఫార్ ఖాన్‌గారు అక్కడ ఉన్నారు. ఆయన్ను దగ్గరగా చూసే అదృష్టం నాకు కలిగింది. గాంధీజీలాగే ఆయనా ముతక దుస్తులు ధరించి ఉన్నారు. ఆయన చేతిలో ఒక సంచీ ఉంది. అందులో మరొక జత దుస్తులు ఉండి ఉండవచ్చును. ఆయన జాతీయ విమోచనోద్యమం కోసం కాంగ్రెస్‌లో చేరారు. ఆయనంటే అందరికీ గౌరవమే. నాకూ ఆయన యెడల గౌరవం ఏర్పడింది. వారున్న దేశం ఒకసారి చూసి రావాలని నాకు అనిపించింది. మా అన్న 'శాం'తో చెప్పాను. సరే అన్నాడు. అంతలో అన్న వెళ్లిపోయాడు. దేశం ముక్కలైపోయింది. నా కోర్కె యీనాటి వరకు తీరక అలాగే మిగిలిపోయింది.

•●•

నృత్యకళ - దాని విశ్లేషణ

నృత్యకళను ఆంధ్రదేశంలో ప్రచారం చేయడానికి ముందుగా శాస్త్రీయ నృత్యం గురించి స్పష్టమైన అవగాహనకు వచ్చాను. మన ప్రాచీన నృత్య గ్రంథాల నన్నింటినీ చదివిన తర్వాత మన ఆంధ్రదేశంలో నృత్యకళ నట్టువమేళం, నాట్యమేళం అని రెండు విధాలుగా అభివృద్ధి చెందిందని తెలుసుకొన్నాను. నట్టువమేళ మంటే స్త్రీలు ప్రదర్శించే ఏకపాత్ర కేళిక. నాట్యమేళమంటే పురుషలు ప్రత్యేకంగా ప్రదర్శించే నృత్యనాటకరీతి.

ఆంధ్రదేశంలో బౌద్ధమతం నెలకొన్న కాలంలోనే అంటే రెండు వేల సంవత్సరాలకు పూర్వమే ఏకపాత్రకేళిక ఉండినట్లు, చాలా మంది బౌద్ధులు తమ కుమార్తెలకు ఈ విద్యను నేర్పించినట్లు పర్వదినాలలో బౌద్ధస్థూపాల వద్ద ఈ కన్యలు నృత్యం చేస్తూండినట్లు, వివాహమయిన తర్వాత వీరు నృత్యం మానివేస్తూండినట్లు నేను తెలుసుకొన్నాను. ఇటువంటి ఆచారమే బలి ద్వీపం మొదలైన దేశాలలో కూడా ఉన్నట్లు తెలుసుకొన్నాను. బుద్ధుని పాదాల వద్ద ఈ స్త్రీ నర్తకులు ప్రణమిల్లియుండిన కొన్ని శిల్పాలను బౌద్ధ స్థూపాలలో చూశాను.

మన దేశంలో శైవ మతం ప్రబలినప్పుడు శివుని కొరకు ప్రత్యేకంగా స్త్రీలు, పురుషులు నర్తనమాడినట్లు అనేక గ్రంథాలలో ఉంది. నాట్యమేళాల వారు ప్రదర్శించిన నర్తనరీతులు గురించి ఈ గ్రంథాలలో చదివాను. పండితారాధ్య చరిత్ర, బసవపురాణము, కాశీ ఖండం, పల్నాటి చరిత్ర మొదలైన గ్రంథాలలో స్త్రీల నర్తన రీతులకు సంబంధించిన వర్ణన లున్నాయి. (వివరాలకు నా యితర గ్రంథాలు చూడండి).

ఆగమ నృత్య పూజలు, ఆలయ కళా రీతులు, రాజుల ఆస్థాన నర్తన రీతులు, ఆ యా నర్తకీమణులు పొందిన గౌరవ మర్యాదలు మొదలైనవాటి గురించి చదివి తెలుసుకొన్న తర్వాత, ఇంత మహోన్నత స్థితికి ఎదిగిన ఈ పవిత్రమైన నృత్యకళ హీనమైన దుస్థితికి ఎందుకు దిగజారింది అని పరిశోధించాను.

నృత్య గానాలు లేని పూజ అసంపూర్ణమైనదిగా మన పూర్వులు భావించినందున, దైవపూజలో నృత్యం ఒక భాగంగా ఉండి ఆలయాల్లో మొదట ప్రారంభమైంది. ఈ నృత్య పూజకు ఎన్నో నియమ నిబంధనలు కట్టుబాట్లు ఉండేవి. ఆలయ గర్భగుడి నుండి ఈ నృత్యం ఆలయ ప్రాంగణంలోని కల్యాణ మండపం వద్దకు తర్వాత వచ్చింది. అక్కడే దేవుణ్ణి ఆసీనుణ్ణిచేసి, ప్రభువులు, పండితులు, కవులు, శాస్త్రకారుల సమక్షంలో వినోద క్రీడగా జరుగుతూ వచ్చింది. దీనితో ఆరాధనా భావం దీనిలో కొంత తగ్గింది. ఆ తర్వాత ఆలయాన్ని విడిచి, వీధిలోకి వచ్చింది. ఉత్సవాలు, ఊరేగింపులలో ఒక ముఖ్య భాగ మైంది. రాజుల ఆస్థానాలలో, పండిత సభల్లో ఒక వినోద క్రీడగా మారింది. ఇక్కడ ఆధ్యాత్మిక భావం అంతరించి, ప్రజ్ఞ చోటుచేసుకొంది. ఆ తర్వాత శ్రీమంతులు ఈ కళను తమ వినోదానికి ఉపయోగించుకొంటూ వచ్చారు. దీనితో నృత్య కళ స్వరూపమే మారిపోయింది. వివాహాది కార్యాలలోను, ఉత్సవ ఉరేగింపులలోను ప్రవేశించి వీధి మేళాలు, మేజువాణీలుగా ఈ కళ దిగజారిపోయింది. నృత్యకళ ఆశయాన్నే అందరూ మరిచిపోయారు. దీనంతటికి కారణం మానవునిలోని మానసిక దౌర్బల్యం.

మనకు తెలియకుండానే ఈ రెండు వేల సంవత్సరాలలో ఈ మార్పు క్రమంగా వచ్చింది. ఎందరో కళా తపస్వినులు, త్యాగమూర్తులు, విద్యావేత్తలైన కళాకారులు మన చరిత్ర పుటలో మాత్రమే మిగిలిపోయారు. సామాన్య కళాకారులు సంఘంలో దిగజారిపోయారు.

పై విషయాలన్నింటినీ పరిశోధించి, పరిశీలించిన తర్వాత ప్రజలలో ముఖ్యంగా యువతరంలో ఈ కళపైని ఆసక్తిని కలిగించడానికి ఒక ప్రణాళికను రూపొందించుకొన్నాను. ఈ ప్రణాళికలో ఒక భాగంగా పండిత సభల్లోను, మహిళా సమాజంలోనేకాక కళాశాలల్లోను, పాఠశాలల్లోను ప్రదర్శనపూర్వక ఉపన్యాసాలు ఇవ్వనిశ్చయించుకొన్నాను. నృత్య ప్రదర్శన చూడాలిగాని నృత్య ప్రదర్శన వినడమేమిటని కొందరు మొదట్లో సందేహించారు. అయితే నేను పాడుతూ, ఆడుతూ, అభినయిస్తూంటే ఇందులో

ఇంత ఉందా అని కొందరు పెద్దలు ఆశ్చర్యపోయారు అవాక్కయ్యారు. ఇటువంటి ప్రదర్శనలను వా రెప్పుడూ ఊహించలేదని కొందరు నాతో అన్నారు. వారు మళ్లా నన్ను ఆహ్వానించి ఈ ప్రదర్శనలను ఏర్పాటుచేసేవారు. ఇది నా ఉద్యమం గనుక ఎవరు పిలిచినా వెళ్లేవాడిని.

చక్కని పాట, చక్కని ఆట, ముచ్చటైన అభినయం, వీటికి మంచి మార్దాంగికుని సహకారం, వీటితో పాటు నా విజ్ఞానవంతమైన నా వాగ్ధాటి, వీటి కలయికతో ఆహార్యం లేకుండానే నా ప్రదర్శనా ప్రసంగాలు అందర్నీ ఆకట్టుకొనేవి. కొందరికి వినోదంగానూ, కొందరికి విజ్ఞానవంతంగానూ అవి ఉండేవి.

"అవధరింతురు" అనే శ్రీ దేవులపల్లివారి సంధ్యా తాండవ పద్యంతో నా ఉపన్యాసాన్ని ప్రారంభించి, "నిద్దపు ముద్దు మోవి పయనించు" అనే శ్రీ జంధ్యాల పాపయ్య శాస్త్రిగారి పద్యంతో అభినయాన్ని ముగించేవాణ్ణి.

సంధ్యాసమయం, హిమాలయ పర్వత శిఖరాలు, శివుని నర్తనం మొదలైనవన్ని ప్రేక్షకుల కన్నులకు కట్టేటట్టు వర్ణిస్తూ ప్రదర్శించేవాణ్ణి. ఆ తర్వాత యమునా నది, రాధామాధవుల ప్రణయ విహారం ప్రదర్శించేవాణ్ణి. శివగానంతో చక్కని భంగిమలను, కృష్ణగానంతో చక్కని అభినయాన్ని వెంటవెంటనే ఒకదాని తర్వాత ఒకదాన్ని ప్రదర్శించడంతో ప్రేక్షకులు ముగ్ధులై చూసేవారు. కొన్ని సభల్లో యువకులు ఎక్కువగా ఉండి ఈ శాస్త్రీయ అంశాలపట్ల విముఖత కనబరిచేవారు. ఆ విషయాన్ని నేను గ్రహించి, వెంటనే ఒక బ్రహ్మాస్త్రం వేసేవాణ్ణి. ఏ యెంకి పాటో, "మొక్కజొన్న తోట" పాటో పాడి వారిని ఆకట్టుకొనేవాణ్ణి, యెంకి పాటకన్నా – 'మొక్కజొన్న తోటలో' ఏ మహత్తుందో గాని దాని కోసం చివరి వరకు యువకులు వేచి కూర్చొని ఉండేవారు.

కవులు, పండితులు, ఇతర పెద్దలు ఉన్న చిన్న సభల్లో అమరుకం, పుష్పబాణ విలాసం, పంచ బాణ విలాసం, శృంగార మంజరి మొదలైన కావ్యాలలోని శ్లోకాలు, పద్యాలు అభినయించమని కోరేవారు. అభినయించేవాణ్ణి. కాని సాధారణ సభల్లో వీటిని అభినయించేవాణ్ణి కాను. కర్ణామృతం, ముకుందమాల మొదలైన వాటిలోని వాటిని తప్పక అభినయించేవాణ్ణి. క్షేత్రయ్య పదాలు, జావళీలు నాకు కొట్టిన పిండి. అయితే హద్దు మీరకుండా వీటిని అభినయించేవాణ్ణి.

"అసలు నాట్యమంటే ఏమిటి? శారీరకంగా, మానసికంగా, సాంస్కృతికంగా, చారిత్రకంగా దాని ప్రయోజన మేమిటి?" అంటూ నేను ప్రసంగిస్తూంటే పిన్నలు పెద్దలు ఆనందంగా వినేవారు. పెద్దలకు నేను చెప్పిన విషయాలు తెలిసియుండినా వారెప్పుడూ వీటిని గురించి ఇలా ఆలోచించలేదు. అందువల్ల వారుకూడా కుతూహలంగా నా ప్రసంగాలు వినడానికి వచ్చేవారు. ఇంక యువతీ యువకుల

సంగతి చెప్ప నవసరం లేదు. నాట్యకళ యెడల యువతీ, యువకులలో ఒక వినూత్న అభిప్రాయాన్ని కలిగించగలిగాను. మొదట్లో భరతనాట్యం అనిగాని, కూచిపూడి నాట్యం అనిగాని, ఆంధ్రుల నాట్య రీతి అనిగాని చెప్పకుండా భారతీయ నృత్యకళ గురించి, దాని ప్రయోజనం గురించి,దాని విశిష్టత గురించి చెబుతూ వచ్చాను.

నా చిన్నప్పుడు నన్ను మా పెద్దలు స్వేచ్ఛగా తిరగనిచ్చేవారు కారు. అందువల్ల చాలా కాలం వరకు లోకం పోకడలు తెలుసుకొనే అవకాశం నాకు లేకపోయింది. బయట నేను ఒంటరిగా తిరిగితే ఏ బండి క్రింద పడతానో అని మా పెద్దలు భయపడేవారు. నా మనస్సేమో స్వేచ్ఛను కోరేది. అందువల్ల మధ్యాహ్నం పూట అందరూ నిద్రపోతున్నప్పుడు మేముండిన ప్రాంతాన్ని సర్వే చేయడానికి వెళ్లే వాడిని. నా కదో సాహస కృత్యంగా ఉండేది.

నేను చిన్నప్పుడు మదరాసు రామకృష్ణా మఠంలో ఉండగా ఒకసారి మా నాన్నగారు వచ్చారు. ఆయన్ని పది రూపాయలు అడిగాను. ఆ రోజుల్లో అది చాలా పెద్ద మొత్తం. అప్పుడు వ్యాపారమంతా దమ్మడీల మీద జరిగేది. రూపాయికి 192 దమ్మిడీలు. నాన్నగారు ఏ కళనున్నారోగాని ఎందుకు అని అడగకుండా యిచ్చారు. ఈ పది రూపాయలు, నా వద్ద అంతకు ముందుండిన కొంత డబ్బును పట్టుకొని మదరాసు నగరాన్ని సర్వేచేయడానికి ఒంటరిగా బయలుదేరాను. బస్సు స్టాండుకు వెళ్లాను. పారిస్ కార్నర్ బస్సు వచ్చింది. అది ఎక్కాను. పారిస్ కార్నర్‌కు ఒక టిక్కెట్టు ఇమ్మనమని కండక్టర్ చేతిలో ఒక రూపాయి పెట్టాను. ఆ కండక్టరు నన్ను ఎగాదిగా చూసి ఒక అరటిక్కెట్టు ఇచ్చాడు. ఆ టిక్కెటు వెల అర్ధణా. పారిస్ కార్నర్ రాగానే బస్సు అంతా ఖాళీ అయింది. నేనూ దిగాను. "జాగ్రత్త అబ్బాయి. బళ్లు జనంతో ఇక్కడ రద్దీగా ఉంటుంది" అని కండక్టర్ హెచ్చరించాడు.

ఇప్పుడు ఆ సంఘటన తలచుకొంటే 'డాన్ క్విక్జాట్' కథ జ్ఞాపకం వస్తుంది. దిగిన చోటనే ఫాంట్ జేబుల్లో చేతులు పెట్టుకొని కాస్సేపు నిలబడ్డాను. ఎంతో స్వేచ్ఛగా ఉన్నట్టు నాకు అనిపించింది. నేను పెద్దవాణ్ణి అయినట్టు నాలో ఒక భావన కలిగింది. ఇంతలో ఒక ముసలి బిచ్చుకత్తె వచ్చి, "బాబూ !" అంది. చెయ్యి చాచింది. దర్జాగా ఒక అర్ధ రూపాయి దానం చేశాను. ఆమె నన్ను ఆశ్చర్యంగా చూసింది. తర్వాత పళ్ల బజారువైపు నడుస్తూ వెళ్లాను. అక్కడ చాలా దుకాణా లున్నాయి. వాటన్నింటిని పరిశీలించాను. ఎండకు నాకు చెమట పట్టింది. జేబు రుమాలు తీసి ముఖం తుడుచుకొన్నాను. రామకృష్ణా లంచ్ హోమ్‌లోనికి వెళ్లాను. టిఫిన్ తెప్పించుకొని కొంత తిన్నాను. కొంత దర్జాగా వదిలిపెట్టాను. కాఫీ తాగాను. సర్వర్ బిల్లు ఇచ్చాడు. ఆ బిల్లు పావలా. అతనికి రూపాయి యిచ్చాను. తిరిగి ముప్పావులా తెచ్చి యిచ్చాడు. అతనికి పావలా టిప్ ఇచ్చాను. అతడు నన్ను ఆశ్చర్యంగా చూశాడు. నేను బయటకు వచ్చాను. ఎదురుగా ఉన్న హైకోర్టు భవనం చూస్తూ నిల్చున్నాను. నా వద్దకు ఇద్దరు యువకులు వచ్చారు. ఒకడు నల్లగా, లావుగా ఉన్నాడు.

ఒకడు తెల్లగా, సన్నగా ఉన్నాడు. "ఎన్నా తంబీ ! ఎంగె పోరె?" అని ఒకడు అడిగాడు. అతన్ని ఎగాదిగా చూశాను. "నీకు తమిళం రాదా?" అని రెండోవాడు అడిగాడు. "రాదు" అన్నాను. "దారి తప్పిపోయావా?" అని మళ్లా అడిగాడు. "లేదు పారిస్ కార్నర్ చూద్దానికి వచ్చా" అన్నాను. "ఏమైనా కొనుక్కోవాలా?" అని వాడు అడిగాడు. వెంటనే సెంటు జ్ఞాపకమొచ్చింది. "ఔను ఒక సెంటు సీసా కొనాలి" అన్నాను. జేబులో చెయ్యి పెట్టి డబ్బులు చూసుకొన్నాను. వారివద్దరూ ఒకర్ని చూసి ఒకరు చిరునవ్వులు చిందించారు. "డబ్బు ఇయ్యి, ఇతడు తెచ్చి ఇస్తాడు" అన్నా డొకడు. దర్జాగా పది రూపాయలు నోటు తీశాను. "నిన్ను దుకాణం వాళ్ళు మోసం చేస్తారు. ఆ నోటు నాకియ్యి సెంట్ సీసా తెస్తాను" అన్నాడు రెండోవాడు. ఆ పది రూపాయల నోటు వాడికిచ్చాను. "నీవు పోయి తీసుకొని రారా, నేనిక్కడ ఈ బాబుతో ఉంటాను" అన్నాడు మొదటివాడు. గంటయినా ఆ రెండోవాడు తిరిగి రాలేదు. మొదటివాడిని ఆ రెండోవాడికోసం అడుగుతూనే ఉన్నాను. ఇదిగో వస్తాడు, అదిగో వస్తాడు అంటూ వాడు కాలక్షేపం చేశాడు. ఇంతలో చీకటి పడుతుంది. "నేను వెళ్లాలి. ఏడీ నీ స్నేహితుడు?" అని మొదటివాణ్ణి గట్టిగా అడిగాను. "తూ వెధవ. వాడు సోంబేరి. బాబూ ! వాడెక్కడ ఉన్నాడో చూసి వస్తాను. నువ్వు ఇక్కడే ఉండు" అని వాడు కూడా వెళ్లిపోయాడు. వాడు ఎప్పటికీ రాలేదు. చీకటి పడింది. వీధి దీపాలు కూడా వెలిగాయి. నాలో ఆత్రుత పెరిగింది. బిత్తర చూపులు చూస్తూ అలా నిలబడ్డాను. ఇంతలో మరొకడు వచ్చాడు. "ఏం బాబూ! ఎక్కడికి వెళ్లాలి" అని తెలుగులో అడిగాడు. "మైలాపూర్, బ్రాడీ రోడ్డు వెళ్లాలి" అన్నాను. ఇక్కడెందుకు నిల్చున్నావు ? తోవ తెలియదా ? అని అడిగాడు. జరిగినదంతా చెప్పాను. "వాళ్లు దొంగలు, మోసగాళ్లు వాళ్లు మరి రారు. నిన్ను మైలాపూర్ బస్సు ఎక్కిస్తాను రా!" అంటూ నన్ను తీసికొనివెళ్లి బస్సు ఎక్కించాడు. "డబ్బులున్నాయా? యిమ్మంటావా? అని అడిగాడు. "ఒక అణా ఉంది. టిక్కెటుకు సరిపోతుంది" అన్నాను. "జాగ్రత్తగా వెళ్లు" అని చెప్పి అతడు వెళ్లిపోయాడు. ఆ మోసగాళ్లలో వీడు మూడో వాడై యుండవచ్చును.

రామకృష్ణ మఠానికి చేరువలో కపాలేశ్వరాలయ ముంది. దాని ముందు ఒక పెద్ద చెరువుంది. దాని చుట్టూ మెట్లున్నాయి. రోజూ సాయంత్రం అక్కడికి వెళ్లి ఆ మెట్లమీద కూర్చునేవాణ్ణి. చాలా మంది సైకిళ్ల మీద వెళ్తూండేవారు. సైకిళ్లు తొక్కుతూ అలా వెళ్లాలని నాకు సరదాగా ఉండేది. ఆ చెరువుకు చేరువలో ఒక సైకిల్ షాపు ఉండేది. ఆ షాపు అతనితో స్నేహం చేశాను. కొన్నాళ్లయిన తర్వాత,"నాకు సైకిల్ తొక్కాలని ఉంది. ఒక సైకిల్ యి"మ్మని అతన్ని అడిగాను. "తొక్కడం వచ్చా?" అని అతడు అడిగాడు. "నాకు రాదు, నాకు నేర్పించు" అన్నాను. "సరే! గంటకు ఒక అణా అద్దె ఇవ్వా"లన్నాడు అతడు. ఒక అణా తీసి ఇచ్చాను. ఒక చిన్న సైకిల్ నా కిచ్చి, నాకు తొక్కడం నేర్పడానికి నా వెంట ఒక పెద్ద కుర్రవాణ్ణి పంపాడు. ఆ షాపుకు కొద్ది దూరంలో కొంత ఖాళీ స్థలముంది. అక్కడకు సైకిల్ తీసికొని వెళ్లి దానిమీద కూర్చున్నాను. నా వెంట వచ్చిన వాడు

సైకిల్‌తోస్తూ నా వెంట నడుస్తూ కాసేపు తొక్కడం నేర్పుతూ, సైకిల్ వదిలి పెట్టాడు. నేను వెళ్లి, పళ్లు అమ్ముకునే ఒక ముసలి అవ్వమీద పడ్డాను. ఆమె కింద పడింది. ఆమె తట్టలోని పళ్లు చిందరవందరగా నేల మీద పడ్డాయి. నాతో వచ్చిన కుర్రవాడు పారిపోయాడు. ఆ అవ్వలేచి, నా మీద పడ్డ సైకిల్ తీసి, నన్ను లేవనెత్తింది. ఆమె నన్నేం చేస్తుందో అని భయం పడుతూ, బిక్క మొహం పెట్టి, నన్ను క్షమించు అన్నట్టు ఆమెను చూశాను. నా కళ్లంట నీళ్లు జారాయి. నా కాళ్లు వణికాయి. "బాబూ! కాటికి కాళ్లు చాచుకొని ఉన్నదాన్ని నాకు దెబ్బలు తగిలినా ఫరవాలేదు. నీవు చిన్నవాడివి. కాళ్లూ చేతులూ విరుచుకోకు," అంటూ రెండు అరటి పళ్లు నా చేతిలో పెట్టి, నా బట్టలకున్న దుమ్ము దులిపి, "జాగ్రత్తగా వెళ్లు" అంది. ఆశ్చర్యపోతూ ఆమెను చూస్తూ నిలబడి పోయాను. "ఫరవాలేదు, నువ్వు వెళ్లు" అంటూ ఆమె వెళ్లిపోయింది. ఆ రోజు నుండి మళ్లా నేను సైకిల్ జోలికి పోలేదు.

స్వామీ సర్వజ్ఞానంద రామకృష్ణమఠంలో ఉండేవారు. ఈయన చాలా దయార్ద్ర హృదయులు. పేదల యెడల చాలా ప్రేమగలవారు. తమిళులైనా, తెలుగు చక్కగా మాట్లాడేవారు. చెంగల్పట్టులో నుండిన అనాథాశ్రమానికి ఈయన పర్యవేక్షకులుగా ఉండేవారు. వారానికి ఒకసారి అక్కడకు వెళ్లి వచ్చేవారు.

నేను మైలాపూర్ రామకృష్ణ మఠంలోనే ఉండేవాణ్ణి. మా సోదరి శారద శ్రీమతి ముత్తులక్ష్మి అమ్మగారి ఇంట ఉండేది. ముత్తులక్ష్మి అమ్మగారి భర్త రామకృష్ణపరమహంసగారి భక్తులు. నేనూ, మా అక్క చాలా చిన్నవాళ్లం. తల్లిలేని పిల్లలం. ఈ సంగతి ఆయనకు తెలుసు. అందువల్ల ఆయన మా యిద్దర్నీ చాలా దయతో చూసేవారు. స్వామీజీ వద్ద నేనూ, అక్కా ఎన్నో మంచి విషయాలు నేర్చుకొన్నాం. జీవిత విలువలు తెలుసుకొనగలిగాం. స్వామి సర్వజ్ఞానంద మాకు తెలుగు భోజనం పెట్టించాలని ఆ వూరిలో నున్న భక్తులు, బీదవారు గనుక వారికి కొంత డబ్బు యిచ్చి - భోజనం తయారు చేయించి పెట్టించేవారు. మా అక్క శారదకు అనాథ శరణాలయం పట్ల ఆసక్తి పెరిగింది. ఆతర్వాత ఆమె కలకత్తాలోని రామకృష్ణ మఠానికి వెళ్లి, అక్కడ పేద బాలికల ఆశ్రమంలో పని చేసి శారదామాయీ అయింది. భారత దేశానికి స్వాతంత్ర్యం వచ్చిన తర్వాత తూర్పు పాకిస్థాన్ సరిహద్దు ప్రాంతంలో నుండిన బారాసాత్ శరణార్థుల వైద్యాలయానికి అంకితమైపోయి, అనాథులకు సేవలు చేసి, జన్మను సార్థకం చేసుకొంది. 1987లో నావద్దనే చనిపోయి తరించింది. నేను నాట్య కళకు అంకితమైపోయాను.

1959లో ఒక మంచి నృత్య నాటికను తయారుచేయాలన్న సంకల్పం కలిగింది. ఆంధ్రులకు ఇష్టదైవమయిన వేంకటేశ్వరుని కళ్యాణాన్ని నృత్య నాటికగా రాయించాను. పెద్ద పెద్ద వాయిద్యకులను నియమించాను. పాత్రకు తగిన యవతీయువకులను ఎన్నుకొన్నాను. వీరికి నాట్యంతో పాటు సంగీతం, సంస్కృతం చెప్పించా లని ప్రత్యేకంగా ఆ యా గురువులను నియమించాను. వీరికి

సంస్కృతం నేర్పడానికి ఒక గొప్ప పండితుడూ దొరికాడు. మా పిల్లలు ఆయన్ను ఎంతో గౌరవించేవారు. ప్రతి నెలా మొదటి తారీఖునాడే ఆయనకు జీతం ఇచ్చేవాణ్ణి. ఒక నెల ఏదో ఇబ్బంది వచ్చి, ఒకటవ తారీఖున ఆయనకు జీతం ఇవ్వలేకపోయాను. ఆ రోజు ఆయన పిల్లలకు చదువు చెప్పకుండా కూర్చున్నాడు. సంగతి ఏమిటో తెలుసుకొందామని ఆయన వద్దకు వెళ్లాను. "మాస్టారుగారూ! నాకు అర్జంటుగా డబ్బు కావాలి. నా ప్రాణాలమీదకు అవసరం వచ్చింది...." అని మొదలు పెట్టారు. "శాస్త్రిగారూ! ఒక్క రోజు ఆగండి. డబ్బు సర్దుబాటు కాలేదు. రేపు తప్పక మీ జీతం మీ కిస్తా"నన్నాను. "అలా కుదరదు. నాకిప్పుడే కావాలి. చాలా అర్జంటు" అన్నా డాయన. "అయ్యా! రేపు ఉదయం ఇస్తాను. ప్రస్తుతం నా దగ్గర ఏమీ లేదు. రేపు ఇస్తానుగా" అని నచ్చ జెప్ప బోయాను. "లాభం లేదు" అంటూ ఒక శిష్యురాలి చేతివైపు చూస్తూ కూర్చున్నాడు. పిల్లలంతా నిశ్శబ్దంగా మా మాటలు వింటూ నిలబడ్డారు. ఏం చేయాలో నాకు తోచలేదు. "పిల్లలూ! మీ దగ్గర డబ్బు ఏమైనా ఉందా ?" అని పిల్లల్ని అడిగాను. ఆ పిల్లలు ఒకరు ముఖం ఒకరు చూసుకొన్నారు. అప్పుడు నాగమణి అనే శిష్యురాలు ఆమె చేతికున్న బంగారు గాజులు తీసి, ఆ పండితుని చేతిలో పెట్టి, గురువుగారూ! ఇది ఎక్కడైనా తాకట్టుపెట్టి మీ అర్జంటు అవసరం తీర్చుకోండి. డబ్బు రాగానే మా మాష్టారు విడిపిస్తారు" అంది. అంతవరకూ గంభీరంగా ఉండిన ఆ పండితుడు ఆ రెండు గాజుల్ని చిరునవ్వుతో స్వీకరించి, జేబులో పెట్టుకొని, లేచి, వస్తానని కూడా చెప్పకుండా వెళ్లిపోయాడు. ఆ రోజు ఆయన పిల్లలకు పాఠం చెప్పలేదు. చదువుకు, సంస్కారానికి సంబంధం లేదని ఆనాడు నాకు తెలిసి వచ్చి, ఆలోచిస్తూ కూర్చున్నాను. "గురువుగారూ ! మీ రెందుకు దిగాలు పడతారు ? బంగారం ఎందుకు? అవసరానికి వాడుకొనడానికే గదా?" అంటూ నాగమణి నన్ను ఓదార్చింది. నా కళ్లలో నీళ్లు తిరిగాయి. "నాగమణీ ! తొందరపడ్డావు" అన్నాను. "లేదు గురువుగారూ! మీ గౌరవం కన్నా ఈ గాజుల విలువ ఎక్కువా ?" అని అడిగింది.

మర్నాడు రావలసిన డబ్బు వచ్చింది. గాజులు తిరిగి నాగమణికి చేరాయి. ఈ గురువుగారు మహామహోపాధ్యాయ ! ఉభయ భాషా ప్రావీణ, గీర్వాణ భాషా ప్రచారకుడు. పెద్దవాడు కాని సంస్కృతి లేని వాడనాలా?

నాగపూరులో నేను విద్యార్థిగా ఉండినప్పుడు నాకు కొన్ని వింత వింత ఆలోచనలు వస్తూండేవి. పేదవారి భోజనం ఎలా ఉంటుందో ఒకసారి రుచి చూడాలనిపించింది. మా డాక్టర్‌గారి పాలెవాడు రోజూ ఇంటి నుండి జొన్న రొట్టెలు, పప్పుకూర తెచ్చుకొనేవాడు. మధ్యాహ్నం విరామ సమయంలో ఆ రొట్టెల్ని ముక్కలుగా చేసుకొని, పప్పులో ముంచుకొని తింటూంటే, వాటి వాసన నా కెంతో వింతగా ఉండేది. అవి ఎర్ర జొన్న రొట్టెలు. చూడ్డానికి కూడా బాగుండేవి. వాటిని తినాలను ఒక సారి నా కనిపించింది. కాని అతడిని అడగలేకపోయాను. ఆ కోర్కె నాలో అలాగే అణగారిపోయింది. హోటల్లోని

నేతితో కాల్చిన గోధుమ రొట్టెలు ఘుమఘుమలాడుతూ ఉండినా నా మనస్సు ఆ ఎఱ్ఱని జొన్న రొట్టెల మీదే ఉండేది. మరి ఉండలేక, చివరికు మా 'ఆయీ'ని జొన్న రొట్టెలు చేసిపెట్టమన్నాను. ఆమె విరగబడి నవ్వి, "ఇదేం కోర్కె రాంబాబూ ? ఎవరైనా శ్రీఖండ్, మాల్‌పూరి మొదలైనవి అగుడుతారు. కాని జొన్న రొట్టెలు అడగరు" అంది.

"అది కాదు ఆయీ ! పేదల భోజనం ఎలా ఉంటుందో, వారి జీవన విధానం ఎలా ఉంటుందో తెలుసుకొనా లని నాకుంది" అన్నాను.

"అలాగే రాంబాబూ! జొన్న రొట్టెలు, పప్పు కూడా చేసి పెడతా"నంది ఆయీ.

"ఆయీ ! ఆ రొట్టెలు ఎఱ్ఱజొన్న పిండితో చెయ్యి, అవి గట్టిగా ఉండాలి మెత్తని జొన్న రొట్టెలు నాకు వద్దు" అన్నాను.

"సరే రాంబాబూ! నీ కేం కావాలో అవే చేసి పెడతాను కాని నీవు అరగించుకొనగలవా?" అంది నవ్వుతూ.

"నాట్యం చేస్తుంటానుగా, ఏం ఫరవాలేదు. అవి అరిగిపోతాయి" అన్నాను.

రెండు రోజుల తర్వాత నేను కోరిన విధంగా ఆమె ఎఱ్ఱ జొన్న రొట్టెలు, పప్పుకూడా చేసి పెట్టింది. వాటిలో కొన్ని రొట్టెలు మెత్తగా, మృదువుగా దూది ముంజెల్లాగ ఉన్నాయి. అవి నాకు నచ్చలేదు. కొన్ని గట్టిగా ఉన్నాయి. అవి నాకు నచ్చేయి. డాక్టర్‌గారి పాలెవాడు అవి తింటూ ఉంటాడు గనుక అవి నాకు నచ్చాయి. కష్టపడి, తాపీగా ఆ రొట్టెల్ని పప్పు కూరతో నంచుకొంటూ తిన్నాను. అప్పుడు అవి బాగున్నట్టే భావించాను. ఆనాటి సాయంత్రానికి ఇక చూడండి కడపులో విపరీతమైన నొప్పి వచ్చింది. ఆయీ వద్దకు పరుగెత్తాను. "నేను నీకు ముందే చెప్పాను గదా రాంబాబూ ! అందరికి అన్నీ పడవు. సరేలే" అంటూ కొంచెం వామును ఉప్పుతో కలిపి నలిపి యిచ్చింది ఆయీ. కాస్సేపటికి కడుపు నొప్పి తగ్గింది.

మహాత్మా గాంధీజీ రాసిన "మై ఎక్స్‌పెరిమెంట్స్ విత్ ట్రూత్" అనే గ్రంథాన్ని ఆ రోజుల్లో చదువుతూ ఉండేవాణ్ణి. అందుకు ఇలాంటి ప్రయోగాలు నాకు చేయాలనిపించేది.

ఒకనాడు గుంటూరు నుండి తెనాలి వెళ్లాలని రైలు స్టేషన్‌కు వెళ్లాను. ఆ వేళ ట్రైన్ లేటయింది. ఒంటరిగా ఉన్నాను. ఇంతలో కొందరు పల్నాడు సీమ వాళ్లు వచ్చి, కూర్చుని చద్ది మూటలు విప్పారు. ముతక ఎఱ్ఱని అన్నం, కొరివి కారం కలిపారు. ఒక డబ్బా తెరిచి, మంచి వెన్న కాచిన

నెయ్యిని ఆ అన్నంలో కలిపారు. ఘుమఘుమ మంటూ ఆ నేతి వాసన నా ముక్కుకు తగిలింది. వారు ఆ అన్నం తింటూంటే నా మనస్సు కొట్టుకొంది. నా నోరు ఊరింది. వారు ఆనందంగా ముద్ద మీద ముద్ద లాగించేస్తున్నారు. వారితో కలసి ఆ అన్నం తినా లనిపించింది నాకు. కాని వెంటనే నాగపూరులోని ఎర్ర జొన్న రొట్టెలు జ్ఞాపకం వచ్చాయి. ఆ వెంటనే అక్కడి నుండి లేచి, దూరంగా వెళ్లి, కూర్చున్నాను.

హైదరాబాదులో నృత్యనికేతన్ స్థాపించి, " వేంకటేశ్వర కళ్యాణం" నృత్య నాటకాన్ని ప్రదర్శిస్తున్న రోజుల్లో చాలా చోట్లకు మా నాట్య బృందంతో వెళ్లాను. కార్యక్రమ నిర్వాహకులే మాకు భోజనం ఏర్పాట్లు చేసేవారు. మాష్టరు గారూ! మీ వాళ్లందరికీ భోజనాలు ఏర్పాటు చేశాం. మీకు ప్రత్యేకంగా ఏర్పాటు చేశాం." అని ఆ నిర్వాహకు లనేవారు. నాకు వి.ఐ.పి. ట్రీట్‌మెంట్ ఇచ్చి ప్రత్యేకమైన వంటలతో భోజనం పెట్టేవారు. మా బృందంవారికి కూడా నాకు పెట్టిన భోజనమే పెడుతున్నా రని నేను మొదట్లో అనుకొన్నాను గాని తర్వాత తెలిసింది భోజనాలు రెండు రకాలుగా ఉన్నాయని. అందుకని నేను కూడా వారితోనే భోంచేస్తానని నిర్వాహకులకు చెబుతూ వచ్చాను. దీనివల్ల మా బృందం వారికి కూడా మంచి భోజనం లభిస్తూ వచ్చింది. మాది కిరాయి బృందం కాదు. మాది ఒక కుటుంబ బృందం. దానికి నేను పెద్ద అని నిర్వాహకులకు ఈ విధంగా తెలియజేస్తూ వచ్చాను. 'వేంకటేశ్వర కళ్యాణ' నాటకం ముగిసేలోగా ప్రేక్షకులు నాకు ఒక చీటీ పంపేవారు. 'మీరు మొక్కజొన్న తోటలో' ప్రదర్శించాలి. అందుకే ముఖ్యంగా వచ్చాం అని రాసి ఉండేది దానిలో – వేషంతీసి అభినయించేవాణ్ణి. ప్రేక్షకులు చప్పట్ల మీద చప్పట్లు – ఆనందించేవారు. ఒకసారి సభలో ఉన్న శ్రీ కొనకళ్ల వేంకటరత్నంగారే ఆనందం పట్టలేక, పరిగెత్తుకొని స్టేజిపైకి వచ్చి అభినందించారు నా పాటకు సువాసన గంధం పూశావు రామకృష్ణ అని.

హైదరాబాదు వచ్చిన కొత్తలో ఒక మీటింగుకు శ్రీ ఖండవల్లి లక్ష్మీరంజనంగారు అధ్యక్షత వహించారు. శ్రీ లక్ష్మీరంజనంగారు ఉస్మానియా యూనివర్శిటీ తెలుగు శాఖకు పెద్ద. ఆయన మాట్లాడుతూ రామకృష్ణగారి సౌందర్యం పురుషుల్నిగూడా ఆకర్షిస్తుంది అని పొగిడారు. అలావుండేవి ఆనాటి సభలు.

మా బృందం కోసం చిక్కడపల్లిలో ఒక హాస్టల్ పెట్టాను. దానికి ఒకామె వార్డెన్‌గా ఉండేది. మేము ఏ ఊరు వెళ్లినా పెద్ద బస్సు ఏర్పాటు చేసుకొని వెళ్లేవారం. ఆ వార్డెన్ మంచి మంచి మిఠాయిలు, ఫలహారాలు చేసి డబ్బాలలో పెట్టి, బస్సులో ఉంచేది. బస్సు హైదరాబాద్ పొలిమేరలు దాటగానే మేమందరం మా నోళ్లకు పని చెప్పేవాళ్లం. ఆ బస్సు డ్రైవర్, క్లీనర్ గూడా మాతోపాటే వారి నోళ్లను ఆడిస్తూండేవారు. ఆ ఫలహారాలు రుచి మరిగిన ఆ డ్రైవర్లు, క్లీనర్లు మేము పిలవగానే

వచ్చేవారు. పూర్వం గురుకులాలు ఎలా ఉండేవో కాని మా పద్ధతులు గురుకుల పద్ధతుల్లాగా ఉండేవని చాలా మంది మెచ్చుకొన్నారు. రాజమండ్రిలో 1970లో అభినయ సదస్సు జరిగినప్పుడు అక్కడ పురపాలక సంఘంలో పనిచేస్తూండిన శ్రీ నూకరాజు గారు నాకు చాలా సహాయం చేశారు. అతడు చిన్న ఉద్యోగే అయినా బాగా చదువుకొన్నవారు, సంస్కారవంతులు. అందువల్లే మేమిద్దరం స్నేహితులమయ్యాం. ఆయన శ్రీ నేదునూరి గంగాధరంగారి శిష్యుడు. ఈయన ద్వారా నాకు గంగాధరంగారితో పరిచయమయింది. గంగాధరంగారు జానపద సాహిత్యానికి, జానపద కళలకు ఎంతో సేవ చేశారు. ఆయనకు దేశంలో ఎంతో కీర్తి వచ్చింది కాని ఆర్థికంగా ఇబ్బందులు పడుతూండేవారు. ఆయన నా కెన్నో జానపద పాటలు నాట్యానికి పనికివచ్చేవి ఇచ్చారు. ఆంధ్రప్రదేశ్ సంగీత నాటక అకాడమీ పెద్దలకు ఆయన పేరుతో పరిచయ ముండేది. కాని ఆయనతో వ్యక్తిగతంగా పరిచయం లేదు. హైదరాబాద్‌లో ఒకసారి జానపద నృత్య కళోత్సవాలను మేం అకాడమీ తరఫున నిర్వహించాం. అప్పుడు 'నాట్యకళ' ప్రత్యేక సంచికను ప్రచురించడానికి అన్నీ సిద్ధం చేశాం. ఆ సంచిక ముద్రణలో ఉండగా గంగాధరంగారు స్వర్గస్తులయ్యారు. అందవల్ల ఆ ప్రత్యేక సంచికను గంగాధరంగారికి అంకితం చేస్తే బాగుంటుందని ఆకాడమీ పెద్దలకు సూచించాను. 'నేదునూరి' అన్న యింటి పేరు బట్టి ఆ పెద్దలు నా సూచనను ఆమోదించారు. 'నేదునూరు' అన్న యింటి పేరు గలవారు చాలా కులాలలో ఉన్నారు. ఆ పెద్దలు అనుకొన్న కులానికి ఈ గంగాధరం చెందరని తరువాత తెలిసి ఆ పెద్దలు నాలికలు కొరుకొన్నారు. అప్పటికే ఆ ప్రత్యేక సంచిక వారికి అంకితమైపోయింది.

ఒకసారి నేను నేదునూరి వారింటికి వెళ్లాను. అ దొక పూరిల్లు. ఆ యింట్లో ఆయన సేకరించిన అనేక జానపద కళా గ్రంథాల రాతప్రతు లున్నాయి. దామెర్ల రామారావుగారి ఆర్ట్ గాలరీ ప్రక్కన ఉన్న ఖాళీ స్థలంలో ఒక హాలు కట్టి అందులో వాటిని భద్రపరచాలని ఆయన శిష్యుడు నూకరాజుగారు చాలా ప్రయత్నించారు. కాని ఆయన అకాల మరణం చెందారు. భావితరాల వారిక పనికి వచ్చే ఆ అమూల్యమైన ఆ గ్రంథాలు ఏమైనాయో నాకు తెలియదు. నాట్యకళ ప్రత్యేక సంచిక మాత్రం గంగాధరంగారి స్మృతి చిహ్నంగా నిలిచిపోయింది.

ఒక రోజున శ్రీ రవణం శ్రీరాములుగారింటికి నన్ను శ్రీ నూకరాజుగారు తీసుకొని వెళ్లి నన్ను ఆయనకు పరిచయం చేశారు. శ్రీరాములుగారు అభ్యుదయవాది. కళాభిమాని. ఆయన సాదరంగా ఆహ్వానించి, కళల గురించి కొంత సేపు నాతో ముచ్చటించారు. వారికి వేరే తొందర పని ఉండడం వల్ల మొదట ఎక్కువ సేపు మాట్లాడుకొనపోయినా నా భావాలు, నా కళారాధన, నా కళా ప్రచారం ఆయనకు నచ్చాయి. వారికి నాయందు ఆసక్తి కలిగింది. అప్పటి నుండి నా కార్యక్రమాలను గమనిస్తూనే వచ్చారు.

నేను రాజమండ్రిలో ఏ సమావేశంలో ప్రసంగించినా ఆయన వచ్చి, వినేవారు. ఒకసారి నృత్య కళపైని ప్రసంగిస్తూ, పేరిణీ శివతాండవం-రామప్ప దేవాలయంపైని నేను చేసిన పరిశోధన గురించి ముచ్చటించి, దానిపైని నేను వ్రాసిన గ్రంథంలోని వ్రాతప్రతిలోని కొన్ని భాగాలను చదివి వినిపించాను. ఆ సభలో శ్రీయుతులు తన్నీరు బుల్లయ్యగారు, పత్తివాడ సూర్యనారాయణరావుగారు మొదలగు పెద్దలు నా పేరిణి శివతాండవ గ్రంథాన్ని మెచ్చుకొన్నారు. వెంటనే శ్రీ రవణం శ్రీరాములుగారు జేబులో నుండి రూ॥ 5,000/-లు తీసి నా కిచ్చి, ఆ గ్రంథాన్ని ముద్రించమన్నారు. ఆ సమయంలో అంతకన్నా ఎక్కువ మొత్తం ఆయన వద్ద లేనందున చింతించారు.

ఆ తర్వాత ఆ గ్రంథాన్ని నేను ముద్రించి, ఆయనకే అర్పించాను. వరంగల్ వైద్య కళాశాల ఆవరణలో ఆ గ్రంథ ఆవిష్కరణ జరిగింది. అప్పుడు వరంగల్ పోలీసు ఉన్నతాధికారిగా నుండిన శ్రీ హెచ్. జె. దొరగారిని ఆ సభకు ఆహ్వానించడానికి నేను స్వయంగా వా రింటికి వెళ్లాను. వారు నన్ను చూసి పరమానందభరితు లయ్యారు. విద్యార్థిగా నుండినప్పుడు ఒకసారి నా ప్రదర్శనా ఉపన్యాసం విన్నారుట. ఆ గ్రంథాన్ని ఆయన పూర్తిగా చదివి, సమావేశానికి వచ్చారు.

శ్రీ రవణం శ్రీరాములుగారితో పరిచమయిన నాటి నుండి నా ఆంధ్ర నాట్య ప్రచార ఉద్యామానికి ఆయన ఎన్నో సార్లు ధనసహాయం చేశారు. ఒక్కొక్కప్పుడు కొంత మొత్తానికి ఒక చెక్కు పంపుతూ 'ఇది సొంత ఖర్చులకు' అని ఒక లేఖ రాసేవారు. అయినా ఆ పవిత్రమైన ఆంధ్రనాట్య ఉద్యమానికే వారు పంపిన దంతా ఖర్చుపెట్టాను. శ్రీ కనకసూరిబాబు మంచి చేయి తిరిగిన చిత్రకారుడు. ఆయనకు ఆయన స్వస్థలం బందరులో తగిన ప్రోత్సాహం లభించలేదు. అందువల్ల శ్రీ శ్రీధర్‌బాబు ఆయన్ను హైదరాబాదు రప్పించారు. శ్రీ కనకసూరిబాబు చేత, మా యింటి వద్ద, ఆంధ్ర నాట్య గ్రంథాలకు కావలసిన ఎన్నో రేఖా చిత్రాలు, వర్ణ చిత్రాలు, వేయించాను. ఆయన వేసిన చిత్రాలన్నింటిని వరుసగా పెడితే బౌద్ధుల కాలం నుండి నేటి వరకు ఆంధ్రుల నృత్య కళ ఏ విధంగా పరిణితి చెందిందో ఎవరైనా తెలుసుకొనగలరు. ఆయనకు కళా సరస్వతి కృప మెండుగా ఉంది. ఆ చిత్రాలన్నింటికీ చట్రాలు కట్టించాను. మా నృత్య నికేతన్‌లో వాటిని పెట్టించుకొన్నాను. కాని నా అద్దాల మేడను అమ్మినందున నా ప్రాణప్రదంగా చూసుకొంటున్న ఈ చిత్రాలను భద్రపరచడం నాకో సమస్య అయింది. "తినడానికి తిండి లేకపోయినా మనిషికిఉండడానికి ఒక పూరి గుడిసైనా ఉండాలన్న" పెద్దల సూక్తి నాకు తెలిసి వస్తూనే ఉంది. చాలా కాలం తర్వాత శ్రీ కనకసూరిబాబు వేసిన ఆంధ్ర నాట్య చిత్రాలను ఒక హాలులో పెట్టే అవకాశం శాశ్వతంగా లభించింది. సేంట్‌డామినిక్ స్కూల్ ప్రిన్సిపల్ శ్రీ పి. ఎస్.రెడ్డి గారు వారి స్కూలులో ఒక పెద్ద హాలు నిర్మించి, సేంట్‌డామినిక్ నటరాజరామకృష్ణ ఆంధ్ర నాట్య పేరిణి రిసెర్చి సెంటర్‌ను నెలకొల్పి, అప్పుడు మన ముఖ్యమంత్రిగా నుండిన శ్రీ కోట్లా విజయభాస్కరరెడ్డి గారిచేత దానిని ప్రారంభింప జేశారు. ఆ హాలు శ్రీ కనకసూరిబాబుగారి చిత్రాలతో అలంకరింపబడింది. ఎవరైనా వెళ్లి చూడవచ్చును.

మనకు స్వాతంత్ర్యం వచ్చిన తర్వాత 50 ఆగస్టు 15లు గడిచాయి. మన దేశ స్వరూపం చాలా మారింది. అయితే మన పేద కళాకారుల జీవితాలు మారాయా? పూర్వం పేద కళాకారులు వారి బతుకు వారు బతికేవారు. వారిని బతకనిచ్చేది సంఘం. ఇప్పుడు వారిపేరిట ఎన్నో సంఘాలు వెలిశాయి. వెలుస్తున్నాయి. వారికి సమ్మానాలు చేస్తామంటూ కొందరు నిర్వాహకులు వేలాది రూపాయలు చందాలుగా పోగుచేస్తున్నారు. చివరకు ఆ పేద కళాకారులకు ఒక కాగితం చేతికిచ్చి, మెడలో ఒక పూలదండ వేసి, భుజాల మీద ఒక శాలువ కప్పి వారిని పంపుతున్నారు. మిగిలిన చందాల మొత్తం ఏమవుతున్నదో ఆ బ్రహ్మ దేవునికే ఎరుక.

నేను నాగపూర్‌లో చదువుకొంటున్నప్పుడు ఆ కళాశాలంతటికి నేనే పెద్ద కళాకారుణ్ణి. నా కెంతో మంది మహారాష్ట్ర మిత్రు లుండేవారు. ఒకనాడు జరిగిన ఒక కార్యక్రమంలో నా శిష్యురాలు కుమారి ఇందుబాల నృత్య కార్యక్రమం కూడా పెట్టారు. ఆ కాలంలో 'ఇందుబాల' అనే గొప్ప సినీతార ఉండేది. ఆమె పేరు నా శిష్యురాలికి ఆమె తల్లిదండ్రులు పెట్టారు. వారు పాల్ఘాట్ అయ్యరులు. ఆ అయ్యరుగారి పేరు గూడా రామకృష్ణే. "ఈ నాట్యాచారుని పేరు నా పేరే" అంటూ నన్ను అందరికీ ఆమె తండ్రి పరిచయం చేస్తూ మురిసిపోయేవాడు. మురిసిపోయినట్లు నటించేవాడు. నేను మాత్రం నిజంగా మురిసి పోయేవాణ్ణి. ఎందకంటే ఆయన నాగపూరులో పెద్ద హోదాలో ఉండేవారు. ఆయన భార్య కర్నాటక సంగీతం నేర్చుకొంది. కొంత మంది పిల్లలకు సంగీతం నేర్పేది. ఒక్కొక్కరి వద్ద రూ॥ 10/- ఫీజు తీసికొనేది. కుమార్తె ఇందుబాల కూడా ఆమె వద్ద సంగీతం నేర్చుకొంటూండేది. ఎవరు వారింటికి వెళ్లినా ఆ అయ్యరుగారు ఇందుబాల చేత పాడించి, "ఈమె నా భార్య వద్ద సంగీతం చేర్చుకొంటూంది. అందుకని నేను నా శ్రీమతికి రూ॥ 10/-లు ఫీజు నెలనెలా ఇస్తున్నాను" అని గొప్ప జోకుగా చెప్తూండేవాడు. ఆ అమ్మాయికి ఆయన నన్ను నాట్యం నేర్పమన్నాడు. కాని నాకు ఫీజు ఇచ్చేవాడు కాదు. నేనెప్పుడు ఆయన్ను ఫీజు అడగలేదు. నాకు డబ్బుతో నిమిత్త ముండేది కాదు.

ఆనాటి కార్యక్రమంలో ఇందుబాల ఠాగూరు గారి గీతాన్నికి నృత్యం చేసింది. అందరూ ఆమె నాట్యాన్ని మెచ్చుకొన్నారు. ఆ నిర్వాహకులు ఆమెకో వెండి పతకం బహూకరించారు. అందుకని ఆయన నన్ను ఒకనాడు తేనేటి విందుకు ఆహ్వానించాడు. వారింటికి వెళ్లాం. వారి శ్రీమతి అరిటాకు కన్నా చాలా పల్చగా రెండేసి అట్లువేసి, కొబ్బరి పచ్చడితో మా ముందు పెట్టింది. ఇంత పల్చగా అట్లు వేయడం ఒత కళే అనుకొన్నాను. తర్వాత ఘుమఘుమలాడే పాల్ఘాట్ కాఫీ ఇచ్చింది. చాలా బాగుంది. పాల్ఘాట్ అయ్యర్లు కాఫీ చేయడంలో ప్రసిద్ధులు అనుకొన్నాను. ఆ తర్వాత మరొకసారి ఏదో పనిమీద వారింటికి వెళ్లాను. హాలులో కూర్చొని ఆయనతో మాట్లాడుతున్నాను. వంటింట్లో నుండి కాఫీ సువాసన, నా నాసికా రంధ్రాలకు తాకింది. ఇవ్వాళ మంచి కాఫీ తాగవచ్చును

అనుకొన్నాను. ఇంతలో వారి శ్రీమతి ఒక ఇత్తడి దబ్బా గిన్నెతో వచ్చి గుమ్మం దగ్గర నిలబడి, "ఎన్నాంగో, కొంచెం మిద్దె మేలకు వాంగో" అంది. "జెస్ట్ ఏ మినిట్" అంటూ అయ్యరుగారు మేడమీదకు వెళ్లి వచ్చారు. ఆయన నోటి నుండి కాఫీ వాసన వచ్చింది. ఆమె వచ్చి, నన్ను పలకరించి వెళ్లింది. "నాకు పులుసులో కరివేపాకు' గుర్తుకు వచ్చింది. అది అప్పుడూ, ఇప్పుడూ, ఎప్పుడూ నిజమే ! పులుసులోని కరివేపాకు!

గోదావరి నది పాయ ఒక కాలువలా వచ్చి కాకినాడ వద్ద ఉప్పుటేర్లో కలుస్తుంది. దానికి అక్కడ లాకు లున్నాయి. ఆ లాకులకు ఒకవైపు నీరు తీయగాను, వేరొకవైపు నీరు ఉప్పగాను ఉంటాయి. ఇదొక విచిత్రం. ఆ కాలువ గట్టున దేవాలయా లున్నాయి. ఆ ప్రాంతాన్ని "కళింగు"లంటారు. పర్వదినాలలో అక్కడ భక్తులు కళింగ స్నానాలు చేసి, దేవతలను ఆరాధిస్తారు. చిన్నప్పుడు నేను ఒకసారి ఆ కళింగులకు వెళ్లాను. నేను గూడా ఆ కాలువలో స్నానం చేసి, తడి బట్టలతో ఒడ్డున నిలబడి ఉండగా ఒకామె గుడిలో నుండి వచ్చి, నా చేతిలో ఒక అరటి పండు పెట్టి, నా బుగ్గల్ని చేత్తోతాకి, నన్ను ముద్దుపెట్టుకొని వెళ్లింది. నేను ఆశ్చర్యపోయి మా చిన్నమ్మమ్మ గారి ముఖం చూశాను. తన చనిపోయిన "కుమారుణ్ణి తలుచుకొని, నీలో అతన్ని చూసి, నీకు అరటిపండ్లు ఇచ్చి, అతన్ని స్మరించుకొంది" అని చెప్పారు. ఇదొక విధమైన సంస్మరణ.

కళాసేవ చేసే సంఘాలు, కళా పోషక సంఘాలు, కళా ప్రియుల సంఘాలు ఈ మధ్య కాలంలో పెచ్చు పెరిగాయి. పుట్టుకొక్కుల్లా పుట్టుకొస్తున్నాయి. వీటిలో ఏ కొలది సంఘాలవల్లనో తప్ప, సామాన్య కళాకారులకు ఇవి ఏ విధంగా సహాయపడడం లేదు. ఏదో పేరు చెప్పి డబ్బులు దండుకొంటున్నాయి. వారు వేసే పూలదండలవల్ల, ఇచ్చే సమ్మాన పత్రాలవల్ల కళాకారులకు ఒరిగేది ఏమీ లేదు. ఆ సమ్మాన పత్రాలను షోగ్గా యింట్లో గోడకు వేలాడదీయడం కూడా కళాకారునికి ఒక సమస్యే. అద్దె ఇంట్లో ఉంటే, ఇంకా పెద్ద సమస్య. గోడకు మేకులు కొడితే ఇంటి యజమానులు ఊరుకోరు. ఆ సంఘాల వారు ఒకవేళ ఏవైనా జ్ఞాపికలు ఇస్తే వాటిని ప్రదర్శిస్తూ పెట్టుకొనడానికి అద్దె ఇళ్లల్లో అల్మారాలు ఉండకపోవచ్చును. ఈ సన్మానితులను ఆ కార్యక్రమం రోజున విపరీతంగా పొగుడుతారు. ఆ మర్నాటి నుండి వారి జీవితం మామూలే.

పూర్వం రాజులు, రారాజులు, కొందరు శ్రీమంతులు తమ పేరు చరిత్రలో శాశ్వతంగా ఉండిపోవాలని గుళ్లు, గోపురాలు కట్టించేవారు. అది వారి స్వార్థమైనా, ప్రజలకు ఉపయోగకరంగానైనా ఉండేవి. వారు కవిపండిత గాయకాది కళాకారుల్ని సమ్మానించేవారు. కావ్యాలను కృతులుగా స్వీకరించేవారు. "ఎదురు వచ్చినంతనే మద గజము దిగి" అన్న రాయలవారి యుగాన్ని విడిచిపెడదాం. ఎందుకంటే అప్పుడు కవులు, కళాకారులు, పండితులు బాగానే పోషింపబడ్డారు.

నా శిష్యురాలు శ్రీమతి రాఘవకుమారి తాతగారిది పిఠాపురం. వారు వైష్ణవులు. శ్రీ రావు గంగాధర రామారావు గారికి ఈయన గురువు. ఒకనాడు ఈ గురువుగారు నడిచి వెల్తూంటే పిఠాపురం మహారాజావారు ఏనుగుపైని కూర్చుని వస్తూ ఎదురుపడ్డారు. గురువుగారిని చూసి మహారాజువారు ఏనుగు దిగి, "మీరు పాదచారిగా వెళ్లడం బాగులేదు" అంటూ ఒక ఏనుగును ఆయనకు బహూకరించి, ఇంటికి పంపారు. నాలుగు రోజుల తర్వాత ఆ గురువుగారు ఆ ఏనుగును మహారాజువారికి తిరిగి పంపించివేశారు. " ఈ ఏనుగును నేను భరించలేను"అని ఒక చీటి గూడా ఆ ఏనుగు వెంట పంపారు. ఆ మహారాజువారు అసలు విషయం గ్రహించి, ఆ ఏనుగును గురువుగారికి మళ్లా పంపుతూ దాని పోషణ ఖర్చులు గూడా పంపారు. పూర్వం కాలంలో రాజపోషణ అలా ఉండేది.

స్వరాజ్యం రాకపూర్వం నాగపూరు భండారు సంస్థానంలో దసరా ఉత్సవాలు గొప్పగా జరిగేవి. సభలు, సమావేశాలు, పండిత గోష్ఠులు, కవితా గోష్ఠులు ఆ సందర్భంలో జరిగేవి. నృత్య పోటీలు నిర్వహించేవారు. ఒక సంవత్సరం నేను పోటీలో విజయం సాధించాను. నేను రామకృష్ణను "నటరాజు" రామకృష్ణ నయ్యాను. ఆ తర్వాత ఆ రాజావారు జీవించియున్నంతకాలం నాకు దసరా మామూలు రూ॥ 14,000/- ప్రతి సంవత్సరం ముడుతూ ఉండేవి. సంవత్సరానికి సరిపోయే దుస్తులు వారి ఇచ్చేవారు. నేను ఆంధ్రదేశం వచ్చిన తర్వాత గూడా ఈ సత్కారాలు నాకు లభిస్తూండేవి. ఇదంతా ఏభై ఏళ్ల కిందటి విషయం. ఆనాటి మర్యాదలు అలా ఉండేవి.

పద్మశ్రీ బిరుదు పొందిన మొట్టమొదటి ఆంధ్ర కళాకారుడు శ్రీ స్థానం నరసింహారావుగారు. ఈ సందర్భంలో ఆయన అభిమానులు ఆయన్ని సమ్మానించారు. ఆయన్ను ఏనుగు నెక్కించి, సభా వేదిక వద్దకు తీసికొనివెళ్లారు. ఆ గౌరవం ఆయనకు తగ్గదే. ఆయన అందుకు చాలా సంతోషించారు. ఆ సమావేశంలో కొందరు పూర్వం కవులు, పండితులు, కళాకారులకు జరిగిన గౌరవ మర్యాదల గురించి చరిత్ర పుటలు తిరుగవేసి చెప్పారు. కొందరు స్థానం వారి కళాసేవను గురించి ప్రసంగించారు.

అప్పుడు స్థానం వారు చిక్కడపల్లిలో ఉండేవారు. ఆయన ఆకాశవాణిలో నాటక ప్రయోక్తగా ఉండేవారు. ఆయన రోజూ కాలినడకన కొంత దూరం వెళ్లి, బస్సెక్కి ఆకాశవాణి కార్యాలయానికి వెళ్లేవారు. అప్పుడు ఆయన పద్మశ్రీ బిరుదాంకితులు!

ఒకసారి ఒక జానపద కళాకారునికి గజారోహణ సమ్మానం చేయాలని పిఠాపురం కళాభిమానులు తలపెట్టారు. ఒక సర్కస్ కంపెనీ వారి ఏనుగును కిరాయికి తీసుకొన్నారు. అప్పుడు నే నక్కడ ఉన్నాను. గనుక నన్ను ఆహ్వానించారు. నేను పద్మశ్రీగారి గజారోహణను మరిచిపోలేదు. ఆయన స్థితే అలాగుంటే ఈయన స్థితి ఇంకెలా ఉంటుందోనని ఆలోచించి నేను ఆ కార్యక్రమానికి వెళ్లలేదు.

నాట్యకళ ప్రచారకునిగా, నర్తకుడుగా, ఆచార్యునిగా నృత్య నాటకాల ప్రయోక్తగా ఆంధ్రదేశంలో పేరు పొందాను. మేము వేంకటేశ్వర కళ్యాణం ప్రదర్శిస్తున్నప్పుడు మా నృత్య నికేతనానికి ఒక కార్యనిర్వాహక వర్గ ముండేది. వారందరికి నా శక్తి సామర్థ్యాలు, నా పరిస్థితులు, నా నీతి నిజాయితీలు బాగా తెలుసు. ఆ రోజుల్లో నేను తరుచుగా వరంగల్ వెళ్లి, అక్కడి నుండి పొద్దునే ఒక టాక్సీలో పాలంపేట వెళ్లి, సాయంత్రం వరకు రామప్ప గుడిలో గడిపి, రాత్రికి హైదరాబాదు వచ్చేవాణ్ణి. ఆ విషయం నే నెవ్వరికీ చెప్పలేదు. నేను వరంగల్ వెళ్తూన్నానన్న సంగతి మా కమిటీ సభ్యులకు తెలుసుగాని నేను పాలంపేట వెళ్తున్నట్టు తెలియదు. నేను వరంగల్ ఎందుకు వెళ్తున్నాని వారు న న్నడగలేదు. కొన్నాళ్లకు వారికొక సందేహం కలిగింది. నృత్య నాటిక ద్వారా వస్తున్న డబ్బును నా సొంత పేరిట వరంగల్‌లో ఏదో బ్యాంకులో వేసుకొంటున్నా నన్న అనుమానం వారికి వచ్చింది. మా కార్యవర్గ సభ్యుల్లో కొందరు వరంగల్ వెళ్లి, వారి పలుకుబడిని వినియోగించి, రహస్యంగా నాకు ఏదైనా బ్యాంకులో ఖాతా ఉందేమోనని విచారించారుట ! ఈ విషయం నాకు చాలా కాలం తర్వాత తెలిసింది.

నేను పాలంపేట వెళ్తున్న రోజుల్లో శ్రీ హయగ్రీవాచారిగారు ఒకటి రెండు సార్లు కలిశారు. ఆయన దేశ భక్తులు. సహృదయులు. వీటికి మించి మంచి కళాప్రియులు. అందువల్ల వారితో నేను ఎందుకు రామప్పగుడికి తరచుగా వెళ్తున్నానో చెప్పాను. నా పేరిణీ పరిశోధన ఫలవంతమైతే దాన్ని ఆయన ప్రోత్సహించాలని కోరాను. ఆయన అంగీకరించారు.

తర్వాత కొంత కాలానికి వరంగల్‌లో నృత్యోత్సవాలు జరిగాయి. ఒకనాటి ఉదయం నా శిష్యుడు రమేష్ రామప్ప గుడిలో పేరిణీ తాండవం ప్రదర్శించాడు. ఆ సాయంత్రం ప్రాచీన ఆలయ పద్ధతిలో నా శిష్యురాలు చిరంజీవి రోజా కుంభ హారతి నిచ్చి నృత్య పూజ చేసింది. ఈ ప్రదర్శనలకు శ్రీ హయగ్రీవాచారిగారు వచ్చి వారి మాటను నిలబెట్టుకొన్నారు. ఆ తర్వాత ఆయన నన్ను వారగా పిలిచి, నా పరిశోధనను మెచ్చుకొని, మా కార్యవర్గ సభ్యులకు నా రహస్య పరిశోధనను గురించి చెప్పారు. వారి స్వస్థలం వరంగల్ గనుక, వారక్కడ ఒక ముఖ్య రాజకీయ నాయకులు గనుక వారికీ విషయం ఎవరో చెప్పి ఉంటారు. దీనిని ఏమనాలి? గౌరవమా? అభ్యుదయమా?

మన వ్యావహారిక తెలుగు భాషను ప్రభుత్వ అధికార భాషగా పెట్టాలని కొందరు పెద్దలు కోరుతున్నారు. వారికి ఒక చిన్న విన్నపం. స్త్రీ కళాకారుల యెడల ముచ్చటగా కొందరు ప్రయోగిస్తున్న పదజాలాన్ని విడిచిపెట్టండి. అది కొందరికి వీణా స్వరంలా వినపడుతున్నా తీయనైన తేనె వంటి తెలుగు భాషను అది కలుషితం చేస్తున్నది, అని విన్నవించుకొంటున్నాను. గత యాభై సంవత్సరాల నుండి ఈ పదప్రయోగాలను విని, వినీ, గ్రంథాల్లో చదివి, చదివీ, విసుగువేసి, ఈ విన్నపం చేస్తున్నాను. హిరోషిమా, నాగసాకీల మీద అమెరికావారు అణుబాంబు వేసిన తర్వాత జరిగిన రక్తపాతం జన

నష్టాన్ని అనుభవించిన జపానువారు 'యుద్ధం' అన్న పదాన్ని వారి నిఘంటువు నుండి తొలగించారట! అది నిజమో, కాదో గాని మనం ఈ క్రింది పదాలను మన నిఘంటువుల నుండి తొలగించి, తెలుగు భాషను పునీతం చేయవలసి అవసర ముంది. ఉంపుడు కత్తె, వేశ్య, వెలయాలు, వారకాంత, సాని, భోగంది మొదలైన పదాలను మనం మన నిఘంటువులో నుండి తొలగించడం మనకు మంచిది. రామాయణ కాలంలో వేశ్యలను గౌరవించేవారట. రామపట్టాభిషేక సమయంలో వారు రెండవ వరుసలో కూర్చున్నారట అంటూ ఒక పరిశోధకుడు తెలియజేశాడు. అది నిజమేకాని ఆ కాలం వేరు. ఆ మాటకు అప్పుడు అర్థం వేరు. అప్పుడు వేశ్యల కుండిన గౌరవం వేరు. అలాగే సాని, గుడిసాని అనే పదాలకు అర్థాలు వేరుగా ఉండేవి. వారియెడల ప్రజలకు గౌరవభావ ముండేది. అవి పవిత్రమైన పదాలుగా అప్పుడు పరిగణించబడ్డాయి. మహారాణుల పేర్ల చివరను ఈ సాని అన్న ప్రత్యయ ముండేది. కాని ఈనాడు ఆ పదం నీచ భావానికి గురైంది. ఒకసారి ఒక వృద్ధ కళామూర్తిని కలిశాను. ఆమె పేరు లక్ష్మసాని. ఆమె నా పరిశోధనకు కావలసిన వివరాలు అన్నీ చెప్పి, "నా పేరు లక్ష్మమ్మ అని రాయండి" అంది. వెలపెట్టి కొన్నది వెలయాలు అయితే వెలబెట్టి కొన్నవాడు ఏమవుతాడు? వాడిని సంఘం ఎలా గౌరవించాలి? ఆలోచించండి. పెళ్లి చేసుకొనకుండా ఒకడు ఒక స్త్రీతో కాపురం చేస్తే, ఆమెను లోకం ఉంపుడు కత్తె అంటుంది. ఆ స్త్రీకి న్యాయపరమైన హోదా ఉండదు. ఆమెకు పుట్టిన పిల్లలు అక్రమ సంతాన మౌతారు. ఆ ఉంచుకొన్నవాడు మాత్రం "రసిక చక్రవర్తి" అవుతాడు. ఇదేం న్యాయం? ఇవన్నీ పరస్పర విరుద్ధమైన భావాలు. ఆ స్త్రీ దోషి అయితే, ఆ పురుషుడు దోషి కాడా? ఆ స్త్రీనే సంఘం దోషిగా ఎందుకు పరిగణిస్తుంది? దీనికి సమాధానం లేదు.

నేను నా పర్యటనలలో ఎంతో మంది స్త్రీ కళావేత్తలను కలుసుకొన్నాను. ఈ నీచ పద ప్రయోగానికి వారెంత వాపోయారో నే చెప్పలేను. వారి హృదయాలు ఎంత క్షోభించాయో ఊహించలేను. వారు ఎంతో బాధపడి కన్నీరు కార్చేవారు. వారి కన్నీరు తుడిచే దెవరు? వారి క్షోభను రాసే దెవరు? ప్రచురించే దెవరు? ఈ దోషాలకు స్త్రీలు ఎంత బాధ్యులో పురుషులుగూడా అంతే బాధ్యులని చెప్పగల ధైర్యవంతులు ముందుకు రావాలి.

మూడు సంవత్సరాల కిందట సుమారు 15 లక్షల రూపాయల ఖర్చు పెట్టి, రెండు కూచిపూడి సదస్సులను కేంద్ర అకాడమీ నిర్వహించింది. ఒక సదస్సులో జరిగిన ఒక సంఘటనను ఇక్కడ ప్రస్తావించడం ముఖ్యం.

ఆది శంకరుని అమరుకంలోని శ్లోకాలను అభినయించడం పూర్వమొక గొప్ప విషయంగా ఉండేది. అమరం వేరు, అమరుకం వేరు, అని గమనించ ప్రార్థన. వాటి అభినయం అందరికీ సులభ సాధ్యం కాదు. కోనసీమలోని నర్తకీమణులు వీటిని అభినయించేవారు. ఇప్పుడు అక్కడ

కూడా వీటిని అభినయించ గలవారు ఒకరిద్దరే ఉన్నారు. శ్లోకాలు అందరికీ సులభంగా అర్థం గావు కనుక నర్తికి ఆ శ్లోకాన్ని చదివి, దానికి వ్యాఖ్యానం చెప్పి ఆ తర్వాత అభినయించడం ఒక సంప్రదాయం. ఇది కూచిపూడి నాట్య సంప్రదాయం కాదు. ఆంధ్ర నాట్య లాస్య సంప్రదాయం. అయినా ఈ అభినయం ఒక గొప్ప కళ గనుక దానిని ప్రదర్శించమని ఒక కోనసీమ కళాకారిణిని నేను కోరాను. మొదట ఆమె నిరసన వెలుబుచ్చినా, నా యెడల ఆమె కుండిన గౌరవంవల్ల చివరకు ఆమె అంగీకరించింది. ఆమె శ్లోకం చదివి, దానికి తెలుగులో వ్యాఖ్యానం చెప్పి, అభినయించడం మొదలుపెట్టింది. సంస్కృతం అర్థంకాని పండితులు మొదట గుడ్లు మిటకరిస్తూ కూర్చున్నారు. ఆ శ్లోకానికి ఆమె తెలుగులో అర్థం చెబుతూంటే ఆ పండితులు ఒకరి ముఖం ఒకరు చూసుకొన్నారు. "వేశ్య గదూ! అందుకే అంత ధైర్యంగా, బరి తెగించి, అలా అర్థం చెబుతూంది" అని వారిలో వారు గొణుక్కున్నారు. అభినయవేత్తలు "భేష్" అన్నారు. నేను వేదికపైనే ఉన్నాను. ఈ రెండు రకాల వ్యాఖ్యలు విని నవ్వి ఊరుకొన్నాను.

ఆమె ప్రదర్శన ముగించి, వేదిక వేనుకకు వెళ్లినప్పుడు ఒక కళాకారుడు వచ్చి ఆమెకు ఆ గొణుగుడు విషయం చెప్పాడు. "మరి ఆది శంఖరుడు ఎవడు? అతడు అమరుకం ఎందుకు రాశాడు? అప్పుడే స్టేజీపై నే నుండగా మీరు చెప్పియుంటే బాగుండేది" సరైన సమాధానం చెప్పి ఉండే దాన్ని గదా!" "అబ్బాయి గారూ! చాలా పొరపాటు జరిగిపోయింది. మంచి అవకాశం పోయింది" అందామె.

అఖిల భారత నృత్య సదస్సులకు వచ్చే కళాకారుల స్థాయి ఇది. అలాంటి సదస్సులో ఆమెను అమరుకం అభినయించమన్నందుకు మనస్సులోనే నేను చెంపలు వేసుకొన్నాను.

ఏభై సంవత్సరాల క్రితం వరకు అమరుకంలోని శ్లోకాలను అభియించడం కళాకారులకు ఒక విషమ పరీక్ష. మరి ఈ 50 సంవత్సరాలలో మనం సాధించింది అభ్యుదయమా? ఇది పురోగతా? తిరోగతా? కళాకారులు ఆలోచించాలి.

ఎఱ్ఱ గొల్లల జలక్రీడలను నేను చిన్నప్పుడు ఒకసారి చూశాను. మళ్లీ ఎన్నిసార్లు ప్రయత్నించినా చూడలేకపోయాను. నేను అకాడమీ ప్రెసిడెంటుగా ఉండగా ఎంత ప్రయత్నం చేసినా వారి అడ్రసు దొరకక ప్రయత్నం విరమించుకొన్నాను. ఆఖరుకి నా శిష్యుడు చిరంజీవి గోపిరాజు నరసీపట్నంలో క్లాసులు చెప్పుతున్నారు. అతని వద్దకు ఒక బృందం నాయకుడు వచ్చి వారి కుమారుడుకు కృష్ణవేషానికి నృత్యం నేర్పమని అడిగిన సందర్భంలో నా అడ్రసు తెలుసుకొని నాకు ఉత్తరం రాశాడు.

ఆ ఉత్తరం చదివినప్పుడు నిజంగా నేను 10 సంవత్సరాల పిల్లవాడిలాగ ఫీలయ్యాను. ఆనాటి

జలక్రీడలు జ్ఞాపకం వచ్చాయి. వెంటనే వారికి లేఖ వ్రాసి–వారి ఫోటోలు పంపమన్నాను. వారు పంపినవి బాగా లేనందున నేను స్వయంగా రూ॥ 100/–లు పంపి క్రొత్తవి తీయించి పంపమన్నాను. అవి శ్రీ కిషన్‌రావు గారు డైరెక్టర్, కల్చరల్ అఫైర్స్‌కు చూపించి వారి ప్రోగ్రాం ఏర్పాటు చేశాను. వారి బృందం జలక్రీడలు ఆడారు. చక్కని సత్కారం జరిగింది. ఈ విధంగా నలభై అయిదు సంవత్సరాల తరువాత మరల ఒక ఎర్రగొల్ల ఆటభాగవతాన్నిను ప్రోత్సహించే అవకాశం నాకు లభించింది.

•●•

తప్ప టడుగులు వేస్తే తప్పిపోతావు

మధ్యాహ్నం - మండుటెండ రోడ్డుమీద నే నొక్కడినే ఉన్నాను..... ఏదో అడ్రసు వెదుకుతూ... ఎండవేడికి కళ్లు చీకటి కమ్ముతూన్నాయి. అంతలో ఒక యువకుడు నా వెనుక వచ్చి తొందరగా 'అక్కయ్య పిలుస్తున్నారండీ!' అన్నాడు. ఓ వైపు తల సురసుర మాడుతోంది. తడవుసేయక అతనితో కలిసి వెళ్లాను. అదొక పాత పెంకుటిల్లుగా ముందు భాగం కనిపించింది. లోపల అడుగు పెట్టగానే ఇంద్రభవనమా! అనిపించింది. కొత్తపాతల మేలుకలయిక అనుకొన్నాను.

ఆమె : దయచేయండి ! అలా కూర్చోండి ! ఎండమండుతూ ఉంది. చల్లటి మజ్జిగ తేట ఇవ్వమంటారా? లేక కొబ్బరి బోండాలు కొట్టించి ఇవ్వమంటారా? ఒక పక్కగా వీణా మృదంగం ఉన్నాయి. వీణ గమకాలు వింటారా? వినే అలవాటుందా?

నేను : (అప్పటికి తేరుకొని) నేనొక పరిశోధకుణ్ణి! అన్నాను.

ఆమె : పరిశోధనా! వెన్నెలహాయి, చీకటి మాధుర్యం వీటి గురించి తెలుసుకొన్నారా? నిమిషం నిశ్శబ్దం - అటుపై శాస్త్రమా? సంప్రదాయమా?

ఒంటి పూట భోజనమా ? చాంద్రాయనమా ?

నేను : రెండు కాదు. సామాన్య జీవితం.

సుందరాంగులు యిరుగడల సురటి చామరములు వీచగ మెత్తని హంస తూలికా తల్పముపై మోమువాల్చి సేదదీర్చుకొంటూ జవ్వని లతాంగి ఇచ్చే ఆకుమడుపులు సేవిస్తూ.

శయనించేది ఎలాంటి పరిశోధన అది వినోదయాత్ర అవుతోంది. పరిశోధన అంటే, పర్యటన, దేశాటనానికి ఎంత నిష్ఠ, నియమము కావాలంటారు.

ఒంటిపూట భోజనం, చాంద్రాయనవ్రతంగా జీవితం సాగాలి. నాడుగాని అసలు ఆత్మపరిశీలన ఆపై పరిశోధన. నేను ఏమీ చెప్పకముందే ఆమె ఈ చిన్న ఉపన్యాసము ప్రారంభించింది.

నేను: శాస్త్రము, సంప్రదాయము రెండూ తెలుసుకొనాలని.

ఆమె : భరతుని నాట్యశాస్త్రమా? మానవల్లి రామకృష్ణకవి పూరించిన గ్రంథమా? అవును మీ వయస్సెంత?

నేను: అభినవ గుప్తుని వ్యాఖ్యాన సహితంగా శాస్త్రాధ్యయనం చేస్తాను. -వయస్సా-26 సంవత్సరాలు.

ఆమె: నాకంటే రెండు సంవత్సరాలేనా పెద్ద. ఏమిటో ఈ కాలంలో కొందరివి న్యూస్‌పేపర్ చదువులు అంది ఆమె. ఇంతకీ మీ పరిశోధన 'లాస్యం గూర్చియా' తాండవం గూర్చియా?

నేను: నా వయస్సు అక్కడే ఆగిపోయింది. ఇక నాట్యం అంటారా నేను రెండు మిళితంగా పరిశోధిస్తున్నాను!

ఆమె: (ఆమె తిరిగి) నాకు ఒక చిన్న సందేహం కవివర్యా!

ఆమె: ప్రపంచంలో స్త్రీలు, పురుషులు – రెండు తెగ లున్నారు. వీరుగాక మరొక తెగవా రున్నారు. వారిని గూర్చి ఎవరు పరిశోధన చేస్తున్నారు? చేశారు?

నేను: ఇంతవరకు ఆ అభిప్రాయం తోచలేదు. ఇప్పుడు ఆలోచిస్తా!

ఆమె: విరాట పర్వం నాటినుండి ఇప్పటి వరకూ ఎవరికీ కలుగనే లేదా?

నేను:   అది ప్రకృతియే తేల్చాలి, అందరికీ అసాధ్యం.

ఆమె:   ఆడవారికి ఐదుముళ్లట (పంచములు) మరి, మగవారికెన్నో?

నేను:   ఆ విషయం ఆదిశంకరులవారికే అగమ్యగోచరం.

ఆమె:   మీరింకా జీవితంలో మొదటి పడిలోనే ఉన్నారు. మీ కళ్లను తిలకిస్తే- ఏవో కలలు కంటున్న యువకులు. అయినా జీవితం మొదటి భాగంలో ఉన్నా నాల్గు భాగాలు దర్శించి అనుభవించిన వారికేగాని మీవంటి యువకులు ఏమి పరిశోధకులు, ఏమి రచనలు చేయగలరు?

నేను:   మరి మీకంతవిజ్ఞానం?........

ఆమె:   అదా! ప్రకృతి మాత స్త్రీ కిచ్చిన ప్రత్యేక వరం.

....

ఆమె టీ.వీ. వేసింది. చక్కని వేణుగానం వస్తుంది.

ఆమె:.   వేణుగానం ఆస్వాదిస్తారా?

నేను:   లేదు, వేళవుతుంది, వెళ్లాలి.

ఆమె:   వేసవి ఎండలో పరుగులెత్తుతున్నారు, ఉడుకురక్తం.

నేను:   మీ భాష బరువుగా ఉంది.

ఆమె:   నేను మాట్లాడేది స్వచ్ఛమైన తెలుగు భాషే, సంస్కృతంగాదు, ఉమర్‌ఖయ్యాం రుబాయితులూ కావు.

....

ఆమె నాతో మాట్లాడుతూనే ఉంది. లోపలి గదిలో ఒక వృద్ధురాలు ఇంతసేపు కదలకుండా వాల్మీకి రామాయణం చదువుతూ కూర్చొని ఉండటం నేను గమనించాను. ఆమె మధ్య మధ్య తల ఎత్తి బయటి గదిలోని మమ్మల్ని గమనిస్తూనే ఉంది.

తీరా చూస్తే సాయంత్రం దాటింది. ఇక బయల్దేరాలని తలపైకెత్తి గోడకేసి చూశాను.

నేను: 'అదేమి జపమాల? అలా చిలక్కొయ్యకు తగిలించారు? జపమాల నేడు ఉపవాస ముంది' వృద్ధురాలు గదిలో నుండి అంది.

నేను: చీకటిపడుతుంది - తిరుగు ప్రయాణం.

ఆమె: చీకటి మహాచిలిపి, ఒకటిని రెండూ - రెండును ఒకటి చేస్తుంది.

నేను: ముచ్చటగా మూడు చెయ్యదుగా - పోయివచ్చెదను.

ఆమె: సంధ్య పూజకు ఇంకా చాలా సమయముంది. తొందరెందుకు ఈ రాత్రి విశ్రాంతి తీసుకొనండి.

నేను: నీవు వరూధినివిగావు, నేను మాయా ప్రవరాఖ్యుణ్ణి కాను. ఆఖరిగా బయల్దేరుతూ గోడకు అలంకరించివున్న ఒక చిత్ర పటాన్ని చూసి, ఆ తేజస్విని ఎవరు?

ఆమె: నాల్గు తరాల క్రిందట - తర్కవేదాంత మీమాంస వ్యాకరణాదుల నెరిగిన పండిత సభలో పాల్గొని వారితో వాదంలో గెల్చి- 'శాస్త్రి' బిరుదము సంపాదించుకున్న సరస్వతీ స్వరూపిణి- ఒక్క నిమిషం నిశ్శబ్దంగా ఆ చిత్రపటం ముందు నిలబడి ముందుకుసాగాను. తిన్నగా వెళ్లండి దారి తప్పితే మోసపోతారు!

ఆమె ఆఖరి మాటలు చీకటిలో కలిసిపోయాయి.

నాటి నుండి...... ముందుకే సాగుతున్నా - తిరిగి చూడలేదు. లోపలి గదిలో వాలు కుర్చీలో కూర్చుని వాల్మీకి రామాయణాన్ని పఠిస్తున్న వృద్ధురాలు 'వికసించని రోజాపుష్పం' అని మరల గ్రంథ పఠనంలో మునిగిపోయింది.

ఆమె నేను వెళ్తున్నవైపే చూస్తూ - 'ఋష్యశృంగుడు' అంది.

మరల ఒక్క నిమిషమాగి - 'తిన్నగా వెళ్ళు ! తప్పటడుగులు వేస్తే తప్పిపోతావు' అని లోపలికి వెళ్లింది.

•●•

తుది నివేదన

జగన్మాతకు నా తుది నివేదన. చాలా కాలం క్రిందట ఒక పత్రికలో ఒక అద్భుతమైన కథ చదివాను. ఒక చిన్న ఊరిలో ఒక రాజు గారు ఉంటారు. ఆ ధర్మప్రభువు ఆయనకు ఉన్న ఆస్తినంతా దాన ధర్మాలు చేస్తారు. ఆఖరికి తను ఉన్న ఇల్లు ఒకటి మాత్రం మిగిలివుంది. ఒకనాడు మండుటెండలో అంతా పోగొట్టుకొని నిలువ నీడలేని ఒక బీద కుటుంబం ఆయనను ఆశ్రయమడుగుతుంది.

"ఆయన ఆమరునాడు రమ్మని చెప్తాడు. రాజుగారి దగ్గరవున్న మిత్రులందరూ ఎగతాళిగా "చేతిలో పైసా లేదు ఏమి ఇచ్చి ఆదుకొంటావు?" అన్నారు. ఆయన నిశ్శబ్దంగా ఉండిపోతాడు. ఆ అర్ధరాత్రి అందరూ సుఖ నిద్రలో మునిగి యుండగా ఒక వీలునామా తన యిల్లు ఆ బీదవానికి రాసిరి ఎదురుగా ఉన్న చెరువులో పడి చనిపోతాడు – మాతా! అంతటి త్యాగమయ జీవితం కళాకారులందరికీ కల్పించాలి.

•●•

"శహనరాగము"

నర్తనమూర్తి నటరాజు

(నల్గొండ జిల్లాలోని అపురూప శిల్పము)

జయ జయ శంకర । భక్తవ శంకర జయతు జయతు మాంపాహి హరహర॥

సంధ్యాతాండవం

పరమశివుడు ప్రదర్శించిన తాండవము లన్నింటిలో 'సంధ్యాతాండవము' అతిక్లిష్టమైనది - విశిష్టమైనది. సృష్టి, స్థితి, లయల సంపూర్ణత్వాన్ని తెలియజేసే ఒక అద్భుత నర్తనమిది.

ఓం వేదేశ్వర
ఓంకార రూప ప్రణవ స్వరూప
ఓంకార రూప ప్రణయ స్వరూప
ఓంకార రూప ప్రళయ స్వరూప

కైలాసంపై సంధ్యవేళ - రత్నఖచిత సింహాసము పై అంబ ఆసీనులై యుండగా - బ్రహ్మ తాళం వేయగ, విష్ణు మృదంగం వాయించగా, ఇంద్రుడు మురళి నూదగా, లక్ష్మి గానము చేయగా, సరస్వతి వీణ వాయించగా, నారద తుంబరులు - వంతపాడగా, ప్రకృతిలోని పశుపక్ష్యాది ప్రాణులు గుమిగూడి తిలకించ యక్ష గంధర్వ కిన్నెర కింపురుషులు భక్తితో తిలకించగా- పరమ శివుడు నర్తనమాడాడు.

కాని - ఏమి నర్తనం? ఆ నర్తనమెట్టిది? - దాని పరమార్థమేమిటి?
అది సృష్టి ఆద్యంతాలను తెలుపే విశిష్ట నర్తనం
అటువంటి నర్తనాన్ని తిలకించే వారు ధన్యులు
జనన మరణములు లేని దేవతాస్వరూపులు వారు

నేను దర్శించిన యుద్ధవీర, దాన వీర, దయా వీర, ఆంధ్రకేసరి

వీరము - దయావీరము, దానవీరము, యుద్ధవీరము అని శాస్త్రాలు చెబుతాయి. గురువుల వద్ద చదువుకొనడమే గాని, ప్రత్యక్షముగా ఇట్టి వారిని అరుదుగా చూస్తాము. ఒకవేళ కలుసుకొన్నా ఈ మూడు రకముల వీరములను ఒకరిలో అరుదుగా చూస్తాము.

వేసవి కాలము, మధ్యాహ్నము, మండుటెండ నేను విజయవాడ ఓవర్‌బ్రిడ్జ్ మీదుగా నడిచి వెళుతున్నా. నా యెదురుగా ఒక పెద్ద మనిషి వస్తున్నారు. ఆయన్ను చూడగానే ఆయనను ఎదురుగా వెళ్లి ఆయన పాదాలకు నమస్కరించాను. నాకండ్లు వర్షించాయి. ఆయన ఆశ్చర్యంతో ఒక నిమిషం అలాగే నిలబడ్డారు. నన్ను లేవనెత్తి నా ముఖంలోనికి చూచారు. నాకండ్లు కన్నీటిలో ఎర్ర బడటం గమనించారు.

'మనది తలవంచని జాతి'

కంట తడి పెట్టరాదు బాబు' - అని తన హస్తాలతో నాకంట తడి తుడిచి వెళ్లిపోయాడు.

ఆ మహా మనిషియే తన జీవిత సర్వస్వం జాతికి అర్పించిన వీర కేసరి, అమరజీవి ప్రకాశం పంతులు గారు.

శతృఘ్న అన్నయ్య

3-5-2007 ఈరోజున శతృఘ్న అన్నయ్య బజారు నుండి ఒక బాంబె డాయింగ్ టావెల్ తెచ్చారు. టావెల్ ఖరీదు కాదు విశేషం. అది లేత కమలాఫలం రంగులో చూడ ముచ్చట గొల్పింది. అది నాకు యివ్వమని అడిగి తీసుకొని, అల్మారాలో దాచుకొన్నాను. అతడు ఆశ్చర్యపోయి కూర్చుండిపోయాడు.

ఆ సైలెన్సు నాకు అర్థం కాలేదు - అటుపై "మీకు కాషాయి రంగంటే యిష్టముండదు గదా" అన్నారు.

నేను - "నాకు కాషాయి రంగు ఇష్టమే గాని కాషాయి బట్టల్లో దాక్కొని తాము ఆచరించలేని ధర్మాలు, త్యాగాలు, నీతులు బోధించే పెద్దలను చూస్తే మాత్రం ఇష్టముండదు" అన్నాను.

•●•

ఆత్మసాక్షి ఆవేదన

సంవత్సరం క్రిందట హైదరాబాదులో నీటి కరువు.

గండిపేట కూడా పూర్తిగా ఎండిపోయిన పరిస్థితి. ఊరిలోని మహమ్మదీయులందరూ కలిసి ముల్లాల అభిప్రాయాన్ని అనుసరించి, మండుటెండలో గండి పేటకేగి ఇసుకలో మోకరిల్లి 'అల్లా'ను ప్రార్ధించారు. 'అల్లా' వారి ప్రార్ధనలు ఆలకించారేమో వర్షదేవతను పంపాడు.

మరికొన్ని రోజులకు

ఈసారి హిందూ సంతులు, మహంతులూ, వేదాంతులు డబ్బాలకొలది ఆవునేయి, పండ్లు, ఫలాలు వేలు ఖర్చు చేసి హోమాలు చేశారు. ఏ దేవతలు అడ్డు పడ్డారో మనకు తెలియదు బహుశా వారిలో వారు తర్కించుకొంటూ ఉండి పోయారేమో?

ప్రజలకు గొంతులు తడుపుకోవడానికి నీటిచుక్క కరువైంది. అందుకే నేమో వేమన ఆనాడే అన్నారు

"ఆత్మశుద్ధి లేని ఆచారము

చిత్తశుద్ధి లేని శివుని పూజ

భాండశుద్ధి లేని పాకము

వృధా వృధా వృధా అని"

•●•

100 ఎలుకలను పలహారము జేసి పిల్లి గయకు వెళ్లింది

నాగపూర్‌లో వెరైటీ థియేటర్ అని ఒక సినిమా హాలుంది. ఆ పట్టణానికంతటికీ అదే పెద్ద హాలు. ఆ సినిమా హాలు యజమాని నాయుడు గారు. ఆయన ఉదార స్వభావులు ధర్మ కార్యాలకు ఆ హాలును ఫ్రీగా ఇచ్చేవారు.

ఒక నాడు వికలాంగుల సహాయార్థం ఒక చందాప్రోగ్రాం ఆ హాలులో జరిగింది. అందులో నా నాట్యం గూడా ఉంది.

రాజా గణపతిరావు పాండ్యవారు నాకు ఒక బంగారుపతకం బహూకరించమని వారి కుమారునికి సెలవిచ్చారు. ప్రోగ్రాము విరామ సమయంలో వారి పుత్రుడు ఒక ఎర్రని ఉల్లి పొర కాగితములో కట్టిఉన్న మిలమిల దీప కాంతిలో మెరిసిపోతున్న పతకం బహూకరించారు.

దానిని అలాగే ఉంచుకొని మరునాడు ఉదయం పెద్ద లందరి సమక్షంలో రాజావారికి చూపించాను. వారు చేతిలోకి తీసుకొని విప్పిచూచి ప్రశాంతంగా ఒక నిమిషం ఆలోచించి – "మునీమ్‌జీ –

మీ చిట్టా పుస్తకం ఒక సారి ఇలాగా తీసుకొనిరా" అన్నారు.

మాడిన పెసరట్టు ముఖమై, మునీమ్‌జీ వణుకుతూ పుస్తకం తెచ్చారు. రాజావారు పుస్తకం తెరిచి –

"వెండి, బంగారం ధరకు పెరిగిందా?" అని అడిగారు.

"చిత్తం – పొరపాటు జరిగింది. అంతే చిట్టా పుస్తకంలో ఒక గీటుగీశారు. చిట్టా తీసుకొని వెళ్లు.

మరునాడు అతను కనిపించలేదు -

నాలుగు రోజులు గడిచింది - అతని జాడలేదు - నాకు అర్థం కాలేదు.

ఒక ఆఫీసు పెద్దను అడిగాను

"గయకు వెళ్లిన పిల్లి తిరిగి రాదు"

- అతను చల్లగా సమాధానం చెప్పాడు.

•●•

జీవితం ఉడికీ ఉడకని నైవేద్యం కాకూడదు

ఉదయమే నాకు ఇంగ్లీషు పాఠం చెప్పడానికి వచ్చిన మాష్టారుతో గొప్ప వాదన జరుగుతూ ఉంది. రాజమండ్రి వద్ద గోదావరి నది మీద పెద్ద రైలు వంతెన ఉందన్నారు. అదే ఆనకట్ట గదండీ – అన్నాను నేను.

ఆనకట్ట ధవళేశ్వరం వద్ద వుందన్నారు.

పొరపాటు కృష్ణా – అన్నారు ఆయన.

బహుశా మీరు పొరపడుతున్నారు మాష్టారు గారూ ! అని గట్టిగా వాదించా.

ప్రక్క గదిలోనున్న మా నాన్నగారు విన్నారు. ఆయన అక్కడకు ప్రశాంతంగా వచ్చి – గురువుగారు ఈ వేళకు పాఠం చాలునులెండి – మీరు వెళ్లండి అన్నారు. ఆయన చిన్న బుచ్చుకొని లేచివెళ్లి పోయారు. నావాదన సరైనదని ఆనందించా. 4 రోజులు గడిచాక నాన్న, నేను రాజమండ్రి పయాణమయ్యాం. బండి కొవ్వూరు చేరాక గోదావరి బ్రిడ్జ్ పైనుండి బండి వెళ్లుతుంది.

రామా... దీన్ని బ్రిడ్జ్ అంటారు.

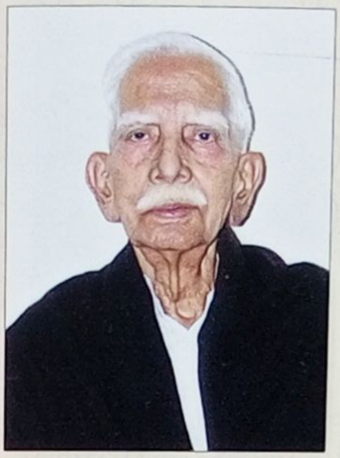
ఇదివరకు తెలిసిందే. రాజమండ్రిలో దిగి ధవళేశ్వరం వెళ్లాం. అక్కడ నాన్న 'ఆనకట్ట' చూపెట్టారు – నీరు మాకు తగులుతూ పారుతున్న ట్టనిపించింది. దీన్ని 'ఆనకట్ట' అంటారు. కాటన్ దొరగారు హయంలో కట్టించింది

నాలో మార్పు గమనిస్తూ వచ్చారు. తరువాత గుర్రపుజట్కాలో రాజోలు వెళ్తున్నాం. దారి పక్క ఒక చిన్న బ్రాహ్మణ హోటల్– కమ్మని ఫలహారం చేశాం – బయటవచ్చి నిలబడ్డాం. రామా – కనుచూపు మేరవరకు కనిపించే – పచ్చని పొలాలు ఒకప్పుడు మా పూర్వులవే – నూటయాభై సంవత్సరాల గడిచిపోయాయి. ఇప్పుడు మనల్ని గుర్తించే దెవరు? జీవిత సత్యాలు అంతే–

"జీవిత సత్యాలు – ఉడికీ ఉడకని నైవేద్యం కాకూడదు".

"జీవిత సత్యం శాశ్వతంగా హృదయానికి హత్తుకు పోయింది".

నా కళాజీవితంలో మరువరాని వ్యక్తులు

గిడుగు రామమూర్తి గారు

కైజర్-ఇ-హింద్, రావు సాహెబ్,
గిడుగు పిడుగు రామమూర్తి పంతులు గారి కుమారుడు
డా॥ గిడుగు సీతాపతి గారు
వారి పుత్రుడు **శ్రీ గిడుగు రామమూర్తి.**
నాకు 50 సంవత్సరాలుగా నా కళా సేవలో తోడైనారు,
వారి కుమార్తె శ్రీమతి గిడుగు విశాలాక్షి
నా శిష్యురాలు, ఆంధ్రనాట్యం అభ్యసించి
ప్రచారం చేస్తుంది.

సూరి గారు - మేజర్ మీనాక్షి

నా కళా జీవితం ఆదర్శవంతంగా
సాగించటానికి ఎంతో తోడ్పడిన
సోదరుడు
సూర్య నారాయణ రావు
ఆయన సతీమణి మేజరు మీనాక్షి

అవ్వ - రాధమ్మ

శ్రీమతి రాధమ్మ
30 సంవత్సరాలు
మా నృత్య గురుకులంలో
వంట చేసిన అన్నపూర్ణమ్మ

చిందు భాగవతం

సైంధవకళాకారులు

ఆంధ్రుల అతి ప్రాచీన కళారూపం. వీరిది ఒక విశిష్టరీతి - వీరు భరతుని నాట్య శాస్త్రం నెరుగరట - ఆటా పాటా అద్భుతం - నిజామాబాదు జిల్లా ఆర్మూర్‌కు చెందిన ఈ బృందం. మరుగున్నపడి అంతరించిపోతున్న ఈ కళారూపాన్ని నేనూ ఆర్మూర్ మాడవేడి నారాయణగారూ మళ్లా వెలుగులోనికి తెచ్చాం. నేడు ఆంధ్రదేశంలోనే గాక, ప్రపంచమంతటా చిందు యక్షగానంగా ప్రసిద్ధిజెందింది. చిందుల ఎల్లమ్మ -స్త్రీ పురుష రెండు వేషాలు వేసి, ఒప్పించేది - మెప్పించేడి.

'రాఓయి సారంగధర నా మేడలోకి' అని పాడుతూ సారంగ ధరలోని చిత్రాంగి ఆటపాట తీరు, ఆ వయ్యారం, తళుకు, బెలుకుళులు క్షణంలో వేషం మార్చి

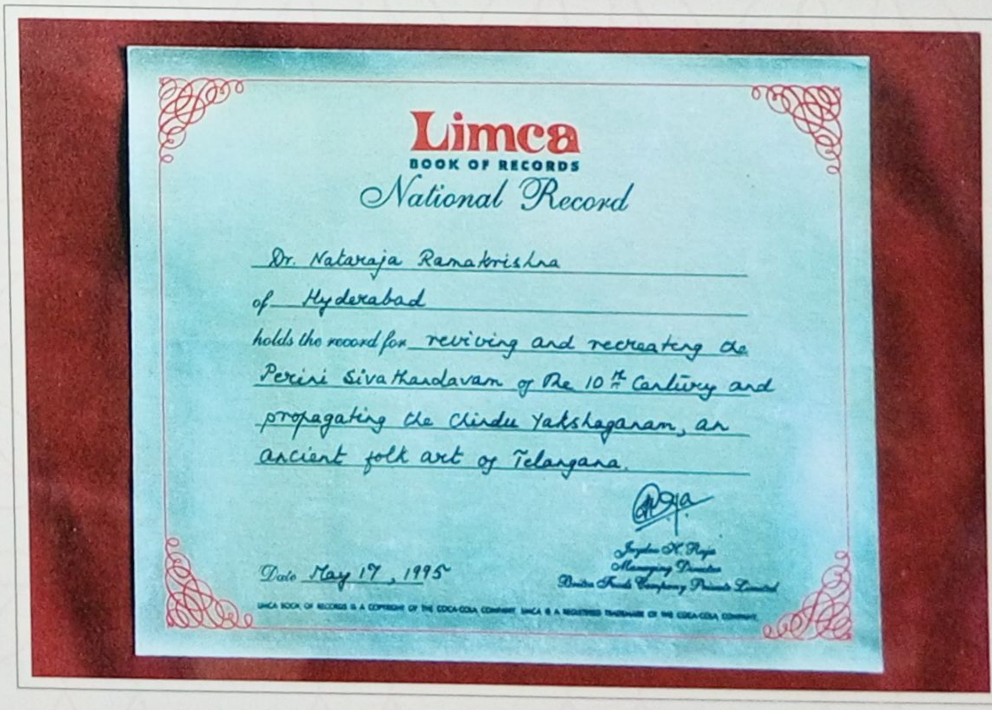
'బంగారుమేని చాయ భామా నీ వెవ్వరే?'
అని నరసింహుడు చెంచులక్ష్మితో జరిపే సరసల్లాసాలు చూడవలసిందే. ఈమెకు ప్రభుత్వం వారు హంస అవార్డు ఇచ్చి గౌరవించారు.

బుద్ధం శరణం గచ్ఛామి

శిల్పంలో భావాలను చిత్రించిన శిల్పులు అమరులు

బుద్ధ దేవుడు – కుడిప్రక్కన సంఘము కొరకు సర్వసంఘ పరిత్యాగం జేసిన శిష్యులు, ఎడమప్రక్క అప్పుడే జీవితము నర్పించిన పుణ్యామూర్తులు

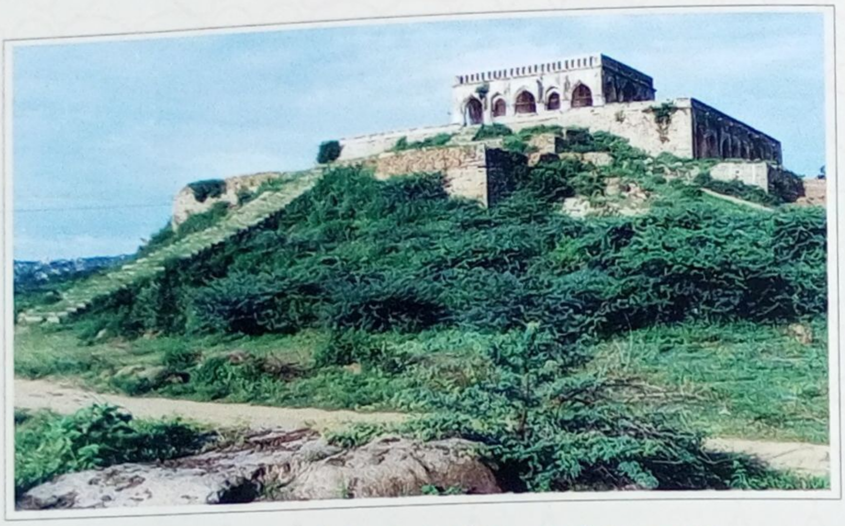
Limca
BOOK OF RECORDS
National Record

Dr. Nataraja Ramakrishna
of Hyderabad
holds the record for reviving and recreating the Perini Sivathandavam of the 10th Century and propagating the Chindu Yakshaganam, an ancient folk art of Telangana.

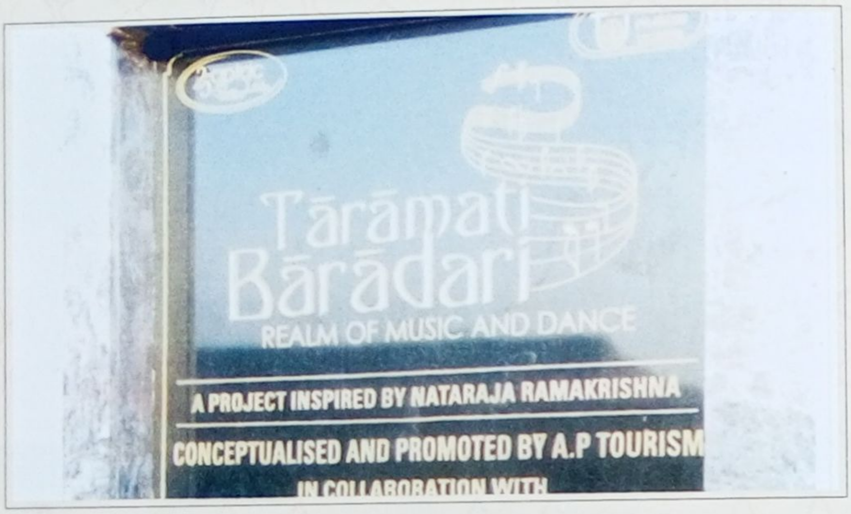
Managing Director
Britco Foods Company Private Limited

Date May 17, 1995

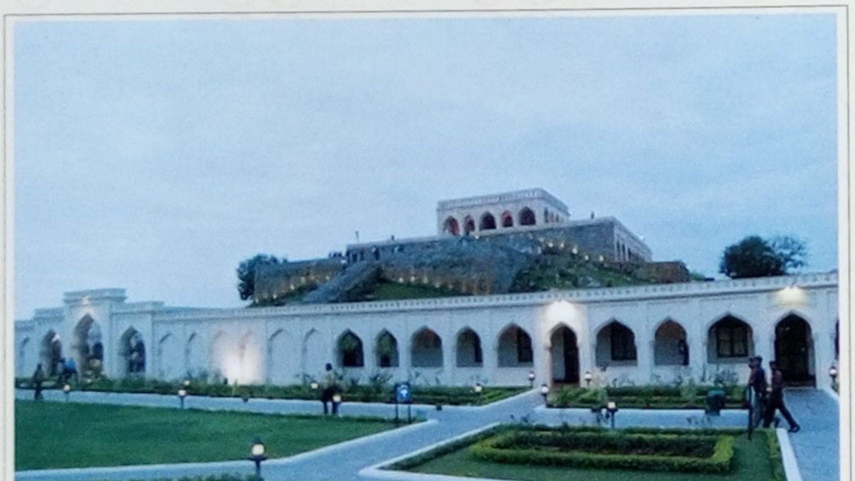
LIMCA BOOK OF RECORDS IS A COPYRIGHT OF THE COCA-COLA COMPANY. LIMCA IS A REGISTERED TRADEMARK OF THE COCA-COLA COMPANY.

నేను 1997 లో చూసినప్పటి కళావేదిక తారామతి బారాదరి

నేను చేసిన తపస్సుకు నిదర్శనం - ఈ శిలాఫలకం

10 సంవత్సరాల నా తపస్సు పండిన నేటి దృశ్యము. సర్వాంగ సుందరం తారామతి బారాదరి

నాట్యసుందరి కుమారి శ్యామా కౌండిన్య

(ఆంధ్ర మహిళ ఫిబ్రవరి 1950)

నృత్యాచారుడు శ్రీ నటరాజ రామకృష్ణగారి శిష్యురాలు కుమారి శ్యామా కౌండిన్య నృత్య విద్యలో చక్కని కౌశలం సంపాదించింది.

రామకృష్ణగారు భారతదేశపు నృత్యాలైన భరతనాట్యం, కథక్, కథకాళి, మణిపూరి ఇత్యాది నృత్యాలలో అసమానమైన ప్రావీణ్యం సంపాదించి, నెల్లూరులో భారతీయ నృత్య నికేతనాన్ని నడుపుతున్నారు. వీరి శిష్యత్వంలో కుమారి శ్యామ, వివిధ విధాల నృత్యాలు అభ్యసించింది.

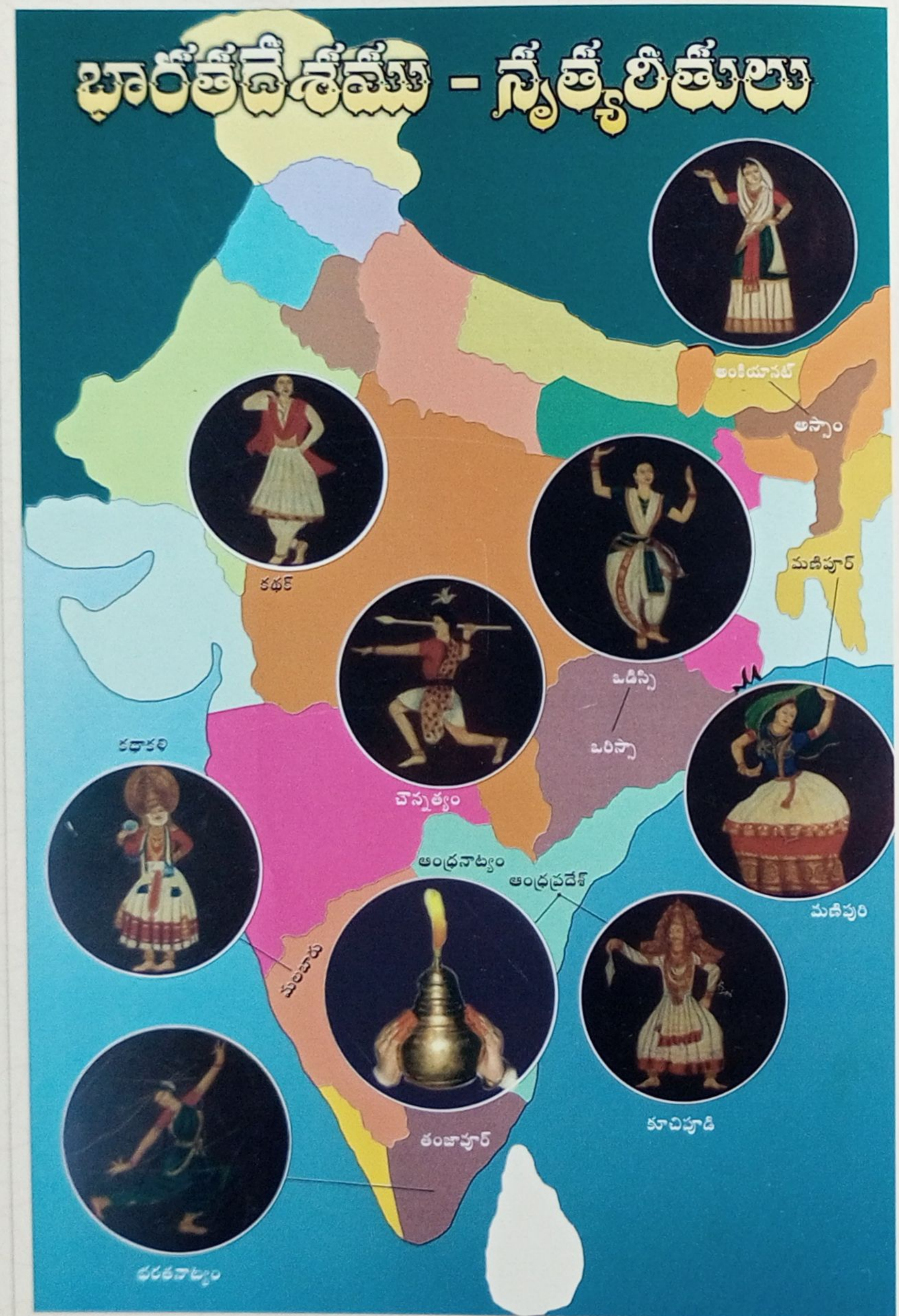
ఇటీవల యునైటెడ్ నేషన్స్‌వారి శిశు నిధి సహాయార్థం, నెల్లూరు జిల్లా కలెక్టర్ శ్రీ మలయప్పన్‌గారి ఆధ్వర్యాన జరిగిన సహాయ ప్రదర్శనలలో "శ్యామ" మిక్కిలి నేర్పుతో తన నృత్య విద్యను ప్రదర్శించి ప్రశంసలు అందుకొన్నది.

కాకినాడ సరస్వతీ గాన సభలో నృత్య ప్రదర్శనలిచ్చి, ఆ సభచే నిర్ణయించబడ్డ ఈ సంవత్సర బహుమానం సంపాదించింది. ఈ నెల 1వ తేది బాబూ రాజేంద్రప్రసాద్ అధ్యక్షతన మద్రాసు రాజాజీ హాల్లో జరిగిన 10వ వ్యావసాయక, ఆర్థిక సమావేశం సందర్భంలో కొన్ని నృత్యాలు ప్రదర్శించి అందరిచేత పొగడ్తలు పొందింది.

ఈ మాసాంతలో యునైటెడ్ నేషన్స్ శిశు నిధి కమిటీ వారు కుమారి శ్యామ కౌండిన్యకు ప్రశంసా సూచకంగా చక్కని సన్మానం జరపనున్నారు.

(కళా నిలయమైన ఆంధ్రదేశానికి కీర్తి తీసుకొని రాగల కుమారి శ్యామా కౌండిన్య నృత్య కళలో అనన్యమైన సామార్థ్యాన్ని ఆర్జించి వర్ధిల్లాలి ఆమె ఆశయం నెరవేరాలి, శ్యామకు మా శుభాశిస్సులు. గృ॥ సం.)

భారతదేశము - నృత్యరీతులు
అంకియానట్
అస్సాం
కథక్
మణిపూర్
ఒడిస్సి
ఒరిస్సా
కథాకళి
చౌన్నత్యం
ఆంధ్రనాట్యం
ఆంధ్రప్రదేశ్
మణిపురి
మలబారు
కూచిపూడి
తంజావూర్
భరతనాట్యం

నర్తనమూర్తి నటరాజు

బుద్ధ దేవునికి ఆత్మార్పణం
బౌద్ధ స్తూపాలు దీపాలదిన్నెలు

లాస్యనర్తనం ఆంధ్రహృదయం

తారామతి

ప్రేమావతి

సంస్కృతి, ఐక్యత కొరకు
కళాతపస్సు చేసి తరించిన సోదరీమణులు

ఆంధ్రుల వీర పురుష నాట్యం

700 సంవత్సరాల క్రిందట కాకతీయుల కాలంలో వుండి, మరుగపడిన పేరిణి ని మరల సృష్టించి దేశానికర్పించిన ఆంధ్రజాతి రత్నం నటరాజ రామకృష్ణ. ఆ నాట్యం జనవరి 26న డిల్లీలో రాష్ట్రపతి దేశవిదేశ పెద్దల సమక్షంలో తెనుగు కళాకారుల ప్రదర్శన - శ్రీ కె.వి. రమణాచారి గారు ప్రోత్సహించారు.